

vigilia

Kilián István
**ISKOLADRÁMA
ÉS TÁRSADALOMKRITIKA**

Török József
A KARTAUZIAKRÓL

Madas Edit
AZ ÉRDY-KÓDEXRŐL

Schéner Mihály
ESSZÉJE ÉS RAJZAI

Albert Gábor
ELBESZÉLÉSE

Csoóri Sándor
FÉRFI-GYÓNÁS

Beszélgetés
BÁNFFY GYÖRGGYEL

Emlékezés
**HEVESY GYÖRGYRE
és WEINER LEÓRA**

Czine Mihály
**AZ ILLYÉS GYULA
EMLÉKKÖNYVRŐL**

Ágh István, Galambosi László,
Greguss Sándor és Orbán Ottó
versei

1985/8

KILIÁN ISTVÁN: Iskoladráma és társadalomkritika	609
KELEMEN ISTVÁN: Katolikus iskolai színjátszás és püspöki udvari opera	617
SZELESTEI N. LÁSZLÓ: Pongrácz Imre leírása a Vatikánról	623
TÖRÖK JÓZSEF: Szent Brúnó fiai, a néma barátok	631
MADAS EDIT: Az Érdy-kódex	635
ORBÁN OTTÓ: A kor kérdései (vers)	637
KRÚDY GYULA: Húsvéti feltámadás (elbeszélés)	638
SCHÉNER MIHÁLY: Ágh Istvánról	642
ÁGH ISTVÁN: Viráglányok (versek)	643
ZIKA KLÁRA: Kanizsai Dorottya	645
ALBERT GÁBOR: A Fegyvermester (elbeszélés)	649
GREGUSS SÁNDOR: Vacsora, szabadban; A nyelv szabadságáról (versek)	653
GYÜRKI LÁSZLÓ: A Biblia művészi fordítása	654
GALAMBOSI LÁSZLÓ: Fohász szabadulásért (vers)	663

A Vigilia beszélgetése

BÁNYFY GYÖRGGYEL (Kelényi István)	660
---	-----

Mai meditációk

CSÓRI SÁNDOR: Férfi-gyónás	665
----------------------------------	-----

Krisztus a kereszten

MATHIAS BRAUN: Szent Luitgard látomása (Kovács Péter)	668
---	-----

Hit és élet

VASADI PÉTER: Tudás és szeretet	670
---------------------------------------	-----

Élő világegyház

Vadölő és Csingacsgek nyomán — kanadai kereszténység (T. M.)	671
Indián imádság (vers)	673

Napló

Tudomány Emlékezés Hevesy Györgyre	
A radiológia nagy alakja (Surányi Dezső)	674
Utolsó találkozásom Hevesy Györggyel (Szirmai Endre)	675
Irodalom Illyés Gyula Emlékkönyv (Czine Mihály)	677
Thurzó Gábor: Napló helyett (Erdődy Edit)	679
Jezsuita iskolai színjátékaink nyomában (Varga Imre)	680
Színház Sőtér István: Júdás (Rónay László)	682
Zene Száz éve született Weiner Leó (Sz. G.)	684
Teológia Az Ószövetség és a régészeti feltárások (Gicz György)	686
Bánk József: Igére vár a nép (L. L.)	687

A címlapon Varga Imre Szent István-szobrának részlete (Római Magyar Kápolna); a 616., 643. és 644. oldalon Schéner Mihály rajzai; a hátsó borítón Mathias Braun: Szent Luitgard látomása.

Főszerkesztő: LUKACS LÁSZLÓ

Laptulajdonos: ACTIO CATHOLICA Felelős kiadó: MAGYAR FERENC

Készíti: Pannon Nyomda, Veszprém, felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató

Táskaszám: 85 51469 Indexszám: 26 921 HU ISSN 0042-6024

Terjeszti: Vigilia Kiadóhivatala és a Magyar Posta

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 173-933, 177-246. Postacím: 1364 Bp., Pf.: 111. Előfizetés és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. A Vigilia csekk számlaszáma: OTP 37-343-VII. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat. H—1389 Budapest, Pf.: 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 23 USA dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H—1850 Budapest) a Kultúra 027—7. sz. csekk számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigiliára vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Előfizetési díj 1 évre 320 Ft, 1/2 évre 160 Ft, 1/4 évre 80 Ft, egyes szám ára 26 Ft. Megjelenik havonta.

ISKOLADRÁMA ÉS TÁRSADALOMKRITIKA

1967-ben közreadtam egy magyar nyelvű drámát, amit mintegy két és fél évszázaddal ezelőtt, 1738-ban mutattak be Kantán, a Kézdivásárhely mellett fekvő kicsiny falucskában. Ennek egyik jelenetében a jobbágyok igen határozottan megbírálják földesurukat. Akkor ennek a bírálatnak komoly jelentőséget nem tulajdonítottam. Úgy véltem, hogy ez csak dramaturgiai konvenció, amit a szerzőknek, tetszik, nem tetszik, drámáikban szerepeltetniük kell. Azóta több, ugyanebből a faluból származó magyar és latin nyelvű XVIII. századi drámát megjelentettem, s most, sajtó alá készítve valamennyi kantai magyar nyelvű szindarabot, meggyőződtem arról, hogy ennek a társadalombírálatnak a kantai minorita iskolában hagyománya volt. A minoritákról csak annyit kell az olvasónak tudnia, hogy az itáliai kora reneszánsz idején Assisi Szent Ferenc alapította meg a kisebb testvérek rendjét, s közülük váltak ki a XVI. század elején a minoriták, akik a kolduló szegénységet már nem tartották időszerűnek, s a kéregetés, a ruházkodás, a fegyelem, a szervezet tekintetében az alapító szándékát revízió alá vették. A minoriták tehát a ferences „barátok” családjába tartoznak, s a magyarországi ellenreformáció második szakaszában a hittérítés mellett tanítással is foglalkoztak. Eperjesen, Nagybányán, Kantán, Aradon, Nyírbátorban, Pancsován, Nagyenyeden, Miskolcon és Szilágysomlyón nyitotta előbb csak úgynevezett *schola trivialis*, azaz elemi iskolát, majd egyik-másik városban négy- vagy hatosztályos középiskolát is. Iskolai színjátszással Kantán, Miskolcon és Nagybányán foglalkoztak. Egerben pedig évenként rendezték meg nagypénteken vagy úrnapján Jézus korabeli jelmezekben, élőképekkel tarkított, látványos, teátrális hatásokra törekvő önostorozó körmeneteiket.

Ebben a században az oktatás legfőbb célja az volt, hogy a tanulók elsajátítsák a helyes vitatkozókészséget, a meggyőző szónoklást, a nyilvánosság előtti fellépést. Ezért szinte minden tanulóknak évenként kellett a színpadra lépnie. Hivatásos színjátszás ebben a században még nem volt, s a közönségnek a teátrum iránti természetes igényét az iskolák elégítették ki. Ismeretes, hogy Bornemisza *Életraját* 1568-ban a bécsi tanuló nemes ifjak számára írta. Sztárai magyar nyelvű hitvitázó drámái is valami ilyesféle igényre vallanak. A reformáció tehát magyar nyelven indította meg a színjátékot is. A debreceni zsinat (1567) azonban a tudós „Péter pápa”, Melius Péter hatására az iskoladramát mint hívságos dolgot kitiltotta a kálvinista iskolákból. Az a határozott és biztató kezdeményezés tehát, amely a protestánsok kezén egyre gyorsabban magyarrá váló drámákat teremtett, hirtelen visszaesett. A jezsuitáknál viszont a mind nagyobb teret hódító ellenreformációnak az oktatásban is, a hitterjesztésben is egyik legjobb didaktikai eszköze a színjáték volt. A jezsuita dráma azonban, mivel akkor mindent latinul tanítottak és tanultak, latin nyelvű volt, magyarrá csak valamikor a XVIII. század második felében kezdett válni. Ekkorra azonban már a katolikus, unitárius, evangélikus és református iskolákban egyaránt állandóvá és elmaradhatatlanná lett a színjáték.

A ferencesek a színjátszás terén kétféle hagyományt örökítettek tovább. Egyrészt az egyházi szertartásokon, a karácsonyi, húsvéti ünnepeken, úrnapján a ceremóniához szervesen tapadó úgynevezett liturgikus drámát rendszeresítették. A ferences Temesvári Pelbárt vagy Laskai Osvát, akik prédikációikat sze-

replőkkel előadott jelenetekkel tették színesebbé, hatásosabbá, még a régi irodalomban kevésbé járatos olvasók előtt is ismeretesek. Olykor ez a liturgikus színdarab már oly nagy közönséget vonzott, hogy a templom képtelen volt befogadni őket. Kivitték tehát a templom melletti térre. A ceremóniákon használt ruházatot lassacskán jelmezek váltották fel, s megkezdődött a liturgikus dráma elvilágiasodása. Másrészt viszont a ferences, illetve a minorita iskolákban is rendszeressé kellett tenni az iskolai színjátékot. Bemutatott darabjaik megírásánál, kiválasztásánál azonban a ferences barátokat már nemcsak a hittérítés szempontjai vezették, hanem az oktatás és a szórakoztatás természetes igénye is. A minorita drámák tehát vagy teljesen profánok, vagy gyermekien vallásosak.

Kantán 1696-tól 1779-ig összesen hatvankilenc drámát mutattak be. Ebből az iskolából három vaskos drámagyűjtemény s néhány füzet negyvennyolc teljes vagy csak töredékben ránk maradt drámát őrzött meg. A negyvennyolc dráma közül tizenkilenc magyarul szólalt meg a bizonyára csak alkálmilag összetakolt színpadon. Ebből a negyvennyolc drámából válogattam ki azokat, amelyekben több-kevesebb társadalomkritikai tendencia fedezhető fel. A daraboknak csak egy része minorita szerző munkája, más része a magyarságot az európai oktatással, irodalommal is összekapcsoló francia vagy német anyanyelvű jezsuita szerzők tolla alól került ki. A latin idézeteket itt magyar fordításban, a magyarokat kissé módosított eredeti helyesírásban olvashatjuk.

Itt nincs senki, aki méltóságban kimagaslóbb lenne . . .

1688-ban Lippai Miklós, a vágújhelyi prépost jelenlétében a trencsényi jezsuita iskola diákjai mutattak be egy Szent Miklósról szóló drámát, amely ismeretlen módon a XVIII. század elejére már Kantába is lekerült. Myrai Szent Miklós egyszerű földműves ember volt, s a legenda szerint egy, három leánygyermekkel megáldott apát úgy mentett meg az életnek, hogy éjszakánként háza ablakába aranyat csempészett be. Amikor pedig szülőföldjén a harmadik és a negyedik század fordulója táján a püspöki szék megüresedett, s a választásra összegyűlt papok és hívek nem találtak megfelelő személyt, az ügyet végül a csodára bízták: az legyen Myra városában a püspök, aki a választás színhelyére, a templomba először tér be. Miklós lépett be elsőnek munkája közben néhány fohászra. Miklós legendás élettörténete az ismeretlen drámaszerzőnek már eleve sugallta a társadalombírálatot. A töredékes dráma a három leány apjának monológjával kezdődik. A házasságkötésnél nem a szemérem, nem is a szépség, hanem a vagyon dönt. A kincs köt házasságot. Érthető, hogy a vagyontalan, szegény apa egy olyan társadalom után áhitozik, amelyben nincs ekkora vagyoni különbség. A dráma írója Lippai prépost udvartartását, környezetét kiemeli ebből a túlekedő, aranyat gyűjtő, a szegényt bűnösen megvető világból. Udvarában az egyik költői betét szerint valamiféle mennyei békesség uralkodik:

*Itt élet és megbecsülés
Itt egészség, tiszta vágy
Minden jó és szűz békesség
Árad reánk szüntelen.
Háború, gyász és ellenség,
Félénk éhség mind elhagy,
Minden rossz, a baj, betegség
Számkivetve mindörökre.*

S aztán hirtelen lírai telítésű prózába vált az ismeretlen szerző: „... Itt ha egyik a másik fölé kerül, nem irigylik, ha egyik a másik alá kerül, le nem nézik. Itt senki nem irigykedik és senkit nem irigyelnek. Senki se bánt és senkit nem bántanak. Itt nincs, aki gazdagabb lenne vagy testre kiválóbb, vérre előkelőbb, tehetségben eszesebb, bölcsességben nagyobb, méltóságban kimagaslóbb lenne.

Hánem akit leginkább megvetnek, s megáláztatottságában a legelőbb való, tisztaságban a legártatlanabb, ártatlanságában a legfénylőbb, erényeiben a legkíválóbb, itt az előz meg mindenkit, az nagyobb mindenkinél. Itt az alázatos magásra emelik, a megvetettet megdicsőítik, a lenézettet tisztségre emelik, a szegényt gazdaggá teszik. A jóindulat itt mindent eláraszt. A megvetett ember örül, a türelmet megkoszorúzzák, a tisztaság örömet jelent. Itt a szerelem szeretetté, az erény érdemmé válik."

Nem kétséges, hogy a jámbor jezsuita szerző a megálmodott, s itt a földön soha el nem érhető tökéletes társadalom igényét szólaltatta meg. Ebben a gyarlóság nélküli társadalomban ismeretlen fogalom az irigység, a gőg, a megalázottság, a kiszolgáltatottság. Csak az erények igazítják az emberi sorsot, olyanok, mint a tisztaság, az alázat, az emberség, a türelem és a szeretet.

Gógös a gazdagság

1732 előtt valamelyik karácsony vigiliáján mutathatták be itt, Kantán a *De Nativitate Domini* című betlehemes játékot. A pásztordill, a bukolikus téma, az ekloga a görög Theokritosz vagy a latin Vergilius óta ismerős műfaj. A XVII—XVIII. században azonban ez a különös, a líra, dráma és az epika határán lebegő műfaj Európa-szerete megújult, szakrális és profán változata azzá vált újból, ami már az antikvitásban is volt: a városi élet társadalmi harcából a gondtalan, békésnek, idillikusnak hitt falusi élet után vágyódó ember nosztalgiájává. Mára is élő, különösképpen Erdélyben és a Dunántúlon virágzó betlehemes játékaink pásztorjelenetei ezekre a pasztorálékra is visszavezethetők. Az élő betlehemes több témamotívumot is egyesíthet magában. Ebben a kantai latin nyelvű betlehemesben a minket érdeklő rész a szálláskeresés jelenetében található. A nagyon szűkszavú bibliai születéstörténet csak annyit mond, hogy miután megszülte Mária gyermekét, „bepólyáza őt és jászolba fektette, mert *nem kaptak helyet a szálláson*". A kegyelet és az írói képzelet a hiányos történetet természetesen kiegészítette, s eszerint József és Mária azért nem kaptak szállást, mert szegények voltak, s Betlehem városka vendégfogadósa s néhány gazdag ember ezért utasította el a szegény öltözetű Máriát és ácsmester férjét. Mit is tehettek volna mást szorultságukban? Az elutasított Józsefből, a kantai betlehemesben azonnal kiszakad a vád:

*Jaj, be kegyetlenek ők! Az aranyba temetve a lelkük!
Minden hiábavaló a szegényeknek. Szenvedi éltét.
Semmije sincs, a büszke kapuk meg mind becsukódnak,
Hogyha a szállásért sir. Fényes aranyra kinyílik!
Gógös a gazdagság! A szegénységet de dicsérik!
Am igazából senki sem akarja a pénztelen éltet.
Isten a pénz! És temploma tömjéniüstbe be úszik!
Semmise fáj úgy, mint a szegénység itt e világon.
Dúsgazdagnak a jó a szegénynek búskomor átok.*

A vád igaz, s ott Kantán és környékén az egyszerű székelyek ezeket a szavakat tökéletesen megértették.

Koldus lévén . . . könnyű elnyomása

Vallásos drámáink közül leghatározottabban az ismert bibliai példabeszéd, a gazdag és a szegény Lázár története tárja fel a XVII—XVIII. századi társadalom ellentmondásait. A három részből álló úgynevezett Lázár-dramát 1778-ban vitte színre Kantán Jantsó Ferenc. A példabeszéd ismerős: a dúsgazdag még a morzsát sem engedte meg a szegény Lázárnak felszededegetni. Amikor azután mindketten

meghaltak, a gazdag a pokolba, a szegény pedig a mennybe jutott. S Ábrahám még azt sem engedte meg, hogy Lázár a gazdagnak a nyelve hegyére vizet csepegtessen. A kantai dráma cselekménye teljesen elszakad a Bibliától. Az első rész teológiai fejtegetés, amelyben a Szentháromság titkáról elmélkedik dialógusban a szerző, a tulajdonképpeni történet a másodikkal kezdődik. Dives (gazdag) szemet vetett Pauper (szegény) nagyon kevés vagyonára, amit apjától örökölt, s hogy szándékát elérje, ügyvédet fogadott, aki ugyan világosan látja, hogy Dives ügye jogtalan, a zsebébe csúsztatott arany azonban egyszerűen megenyhíti a ravasz prókátor szívét, s máris javasolja, hogy a bíróról sem szabad elfeledkezni. Dives érvei meggyőzik a prókátort:

*Kodus lévén s nem lesz semmi igassága,
Melybül meg mutassa, könnyű elnyomása . . .*

Különös, hogy Jantsó Ferenc, aki egyébként elég gazdag háromszéki családból lépett a minorita rendbe, az *elnyomás* szót használja itt, amely erre a fogalomra csak sokkal később vált általánosan elfogadottá. A szegényt tehát a bíróság elé idézik, s a bírósági procedúrán a prókátor érvei, meg Dives aranyai a bírót is meggyőzik. Proccator így bizonygatja a gazdag igazát:

*Érdemes jo Uram! Kiki látya, ezek
Rongyos, haszontalan együgyü emberék,
Nincsen méltóságok, nincs semmi tisztségek,
Azért az is méltó, ne legyen hitelek.*

S amikor a bíró az aranyat már a zsebében érzi, sietve hozza meg az ítéletet — természetesen a gazdag javára:

*Én is azt gondolom, hogy szegények lévén,
Egy kis ajándékkal így ingereltetvén,
Hamis tanúságot tettem, pénzt szeretvén,
Én sem teszek törvényt nekik, arra nézvé . . .*

Pauper nagy elkeseredésében nyilvánvalóan elégedetlenkedik. „Az *igasságnak nincs pénz nélkül hitele . . .*” Két sorral alább még határozottabban fogalmaz a kor bírósági gyakorlatáról: „*midőn erszényed jól s hangosan szolgál, tud meg, te perednek hamar vége szakad . . .*” Azután az Igazsághoz fohászkodik.

*Ezer vagy több közül csak egy igaz nintsen,
Kinek az ajándék megvetve legyen.
Ó, Igasság, Igasság! Hova lettél, kérlek,
Hogy téged keresvén ma meg nem lelhetlek?
Meg holt Mátyás király, oda az igasság,
Pénzzel elnyomatik imé a valóság . . .*

A gazdagot azonban hamarosan eléri végzete, meghalt, s az Igazság, akihez Pauper fohászkodott, a pokolba utasítja. Ravatala mellett Szent Antal mond halotti beszédet:

„*Ti véltétek — szólt Szent Antal a koporsót körülálló rokonsághoz —, hogy meghalván, ő boldogult és dicsőült. De megtsalattok, mert bizony mondom néktek ez az ember meg holt és el temettetett a pokolban. Mivel ő is gazdag volt és a gazdagságnak örült. Okát adom ennek, mert azt mongya Krisztus Urunk, kinek hol vagyon kincse, ott vagyon szive is. Mennyetek el csak a ládához, hol a kincsét tartotta! Az ő szívét is ott találjátok meg . . . ő lelkét és szívét nem Istenben helyeztette, hanem kincseiben, azért Istenét elvesztette, jutván örök kárhozatra, mivel hogy a szegénynek is örökös jóságát elfoglalta . . .*”

Azt hiszem, ehhez a színpadon elhangzott beszédhez kommentár nem kell, s az előkelők, akikből ezen a környéken ekkor nem sok élt, talán értettek a kemény beszédből.

Szegény parasztember, ha kezd egy dologhoz

1738-ban Kantán mutatták be a *Parentum nimius amor sui ipsius ulior* (A mértéktelen szülői szeretet önmagát bosszulja meg) című moralitást. Fancsali István talán fordítója, esetleg kompilátora volt az egyébként 1724-ben a szakolcai jezsuita iskolában latinul is bemutatott darabnak. A cselekmény naiv történet. Antaerius, aki gazdag szüleinek egyetlen gyermeke, szülei elcsábítják a szerzet-házból. A fiú megnősülven elzúllik, és sorsáért apját okolva, megöli. A moralitás egy bírósági jelenettel zárul, amelynek a végén az apagyilkos Antaerius halálra ítélik s a nyílt színen ki is végzik. Apjának a jobbágyai az egyik jelenetben így panaszkodnak:

*Nyomorult emberek, se élünk, se halunk!
Melly süllyos és terhes, jaj, Istenem dolgunk!
Nem is tudhatyuk jól, mely felé kell kapnunk,
Gyermekink és magunk végre mire jutunk!*

Egy paraszt ugyan megmagyarázza az elégedetlenkedőnek, a gyermekei sorsáért aggódó jobbágytársának, hogy szenvedésük legvégső oka összüleink bűne. A magyarázat azonban nem nyugtatja meg, hisz akkor miért csak a szegény emberek érzik — kérdi a jobbágy — a saját bőrükön az átöröklött bűnt. Az egész jobbágyság általános panasza fogalmazódik meg egy társuk mondatában:

*Éjjel nappal futunk és sokat fáradunk,
Mégis mellettünk más, nem mi boldogulunk,*

S végül egy másik jelenetben még arra is sor kerül, hogy összehasonlítják az urak és a parasztok életét:

*Szegény parasztember, ha kezd egy dologhoz,
Amíg el nem végzi, szívesen lát ahhoz,
Am bátor elméje imitt-amott kapdoz,
De semmi változást az néki nem okoz...*

*Az urak pediglen más regulát tartnak,
Végig egy dologban nehezen maradnak,
Egy órában egyet, másban mást gondolnak,
Szinten úgy van dolguk, mint változó holdnak.*

*Már asztalhoz ülnek s mihelt enni kezdenek,
Alig kostolhatyák, már tánczra készülnek.
Kezdvén tánczolóshoz vadakat képeznek,
Alig fordul egyet, ottan pénzt zörgetnek...*

Ez a néhány vallásos dráma is elárulja, hogy a kor embere tökéletesen tisztában volt a társadalmi hierarchia igazságtalanságaival, s bár nagyon sokszor hallhatta szöszékről az elnyomatás okának keresztény magyarázatát, ez azonban még magukat az egyháziakat sem nyugtatta meg tökéletesen. S nem különös, hogy a kétségtelen szegény, s a kora reneszánsz irodalmának is jelentős Szent Ferenc szerzetes rendjének minorita tagjai erről az igazságtalanságról bizonyára szószékről is, de legalább a színpadról, diákszereplő szájába adva a szót, nyíltan

beszéltek? Azért nem különös, mert két évszázaddal ezelőtt a Dózsa-paraszt-háború legfőbb szervezői, közkatonái között a parasztbajokat érző és értő, azt saját sorsukban is viselő ferencesek is voltak.

Tsak erszényem hízzék ...

A XVIII. század második felében a nemesi előjogok egyre több és több embert kényszerítettek arra, hogy a címet maguknak valamilyen módon megszerezzék. Ezek és ezrek kutattak oklevelekben, hiteles helyeken a vélt vagy tényleges családi armális után. A nemesség egy része ugyanakkor fokozatosan elszegényedett, s a büszkén őrzött nemesi levélen kívül semmi számba vehető vagyonnal nem rendelkezett. A kisvárosok, községek életében magas polcra áhítózó parasztlakók, nemesi cím után kapkodó úrgazdagok egyre jelentősebb szerepet kezdtek játszani. Természetes következménye ez a Magyarországon is meginduló polgárosodásnak. A század jellegzetes *homo novus*-át, törtető polgárát a szélhámos kliensek serege vette körül, minden hájjal megkent inasok, agyafűrt vándordíákok, akiket a népi képelet garabonciásoknak tartva még valami csodátévő hatalommal is felruházott, odagyülekeztek, ahol pénzt sejtettek. Természetes, hogy a nép sorsát átérző minorita pap szerző ezt a fonák társadalmi szituációt egy-egy bohózatban még jobban igyekezett karikírozni. De nemcsak minorita specialitás ez. Sátoraljaújhelyen a pálosok a buta Patópált, Kocsonya Mihályt és Berbencke uram vénecske leányát, Katit tették nevetségessé a színpadon. Kolozsvárt, majd Sárospatakon is a jezsuita iskolában a fukar kincskereső nemesúrról adtak elő egy magyar nyelvű komédiát.

Kantán már 1732 előtt eljátszottak egy vígjátékot, amely parodizálja a görög-római isteneket. Salacon szabóinas végképp nem szeret dolgozni, s ezért inkább arról álmodozik, hogy istenné lesz. Az istenek pedig tréfából maguk mellé emelik. Igen ám, de az inasisten Mars hadisten szerepében felfuvalkodottabb, mint volt egykor a földön mestere, a szabó. A szatírok tehát megfosztják isteni rangjától, s visszataszítják eredeti sorsába. Az erkölcsi tanulságot az epilógusban mondja el az ismeretlen szerző:

*Arra tanít a jövődő,
Csúszós az út, ha kedvező.
Mind magasban a tisztségek,
S elszállnak a kedvezmények.
Mégis sokan kinnal fentre
Törekszenek a tisztségre.
S már azt hiszik, hogy megtartják,
Jó erősen gyeplőn fogják,
S gögös rangjuk váratlanul
A megvetett mélységbe hull.*

1774-ben a kantai minoriták Molière *Úrhatnám* polgárának egy nagyon megromlott változatát vitték színre. S miként a francia nevéttető, úgy a kantai változat szerzője, Miklósi Ambrus is, a buta, feltörekvő polgárt tette nevetségessé, s az egész cselekményt magyar, még közelebbről kantai környezetbe helyezte. A buta polgárnak, Stolandernek előbb az egyik szélhámos diák az „esztelentziás titulust” szerezte meg, a másik a tökéletes artikulációra, a harmadik pedig a „három reverentiára” tanította meg — természetesen busás hasznáért. A cselekmény egy óhajtott bál körül bonyolódik. Stolander még a bál fogalmával sincs tisztában. Tudós inasa magyarázza meg neki, hogy tulajdonképpen mi is az: „A bál nem egyéb, hanem eszem iszom, az hol kamarába öszve csatlotta magát a vagyon a nem sajnálommal. Eleje tehát a bálnak, akarom mondani eszem-iszomnak a gazdagság, vége pedig... gyakran a koldusság...” S a bálon, amit Nonhabeo (semmim sincs) herceg álnéven a negyedik szélhámos diák „rendezett”, Stolander minden vagyonát elvesztette.

Néhány hónappal később (1774. május 29-én) Miklósi Ambrus egy másik komédiáján nevezhetett a kantai közönség. A cselekmény itt is egyszerű: Stolander elvállalja, hogy igazságot tesz az egymással az elsőségért hajba kapó mesteremberek, a szabó, a fazekas, a varga és a timár között. A szerző most már nemcsak a prókátorra emelkedett ostoba Stolandert teszi neveltségessé, hanem az ágrólszakadt mesterembereket is. Itt a prolóógus mondja el ugyanazt, amit a Salacón-bohózat epilógusa:

*Nagyra vágyás sokakban vagyon,
Melytől gyakran riadnak nagyon,
Azon vadnak s munkálkodnak mástól haladgyon
A szerentse s annak kintse nálok maradgyon.
Magos poltzra hogy ha kaphatnak,
Felső helyre hogy ha hághatnak,
Már azt vélik s azt itilik
Ott meg maradnak.
Le esésről s nyakiszegésről
Nem is álmodnak!*

S a bíróság ebben a komédiában is pellengérré kerül. Igaz, itt a magát prókátorra kikiáltó Stolander vélekedik úgy, hogy „*aki ingyen gazdagulni kíván, annak legkisebb gongya az igazságra...*” Stolandert mind a négy mester lekenyerezte. Csak az inas látja világosan, hogy a négy közül csak attól lett volna szabad az ajándékot elfogadni, akinek az elsőséget meg is akarja ítélni. Stolander azonban hajthatatlan, az ajándék miatt úgy akar dönteni, hogy mind a négy mester legyen az első: „*A titulust és elsőséget meg nyerem nekik, s magam járatságomnak jutalmát meg kívánom. Lássák ők, kopasz Tittulussal mit tsinálnak. Igaz ugyan, ez, hogy a titulus síne vitulo (marha nélkül), azaz a Vargaság kapta nélkül semmit sem ér. De mi gondom nekem arra? Tsak erszényem hízzék, ők sem jobbak azoknál, akiknek nyomdokába akarnak lépni, kiknek a Nqnhabeo (sem-mim sincs) éppen tulajdonuk...*”

S bár a neveltségű ügyet semmiképpen sem akarta az Uraság diéta elé bocsátani, gyermekei könyörgésére azonban megengedi, hogy Stolander döntsön az ügyben. Az ostoba, semmittévő prókátor egyszeriben a polcon érzi magát: „*... bezzeg úr lészek már... Diétán Personalis... Nem de nagy Uraság-e ez?! Ezt még anyám megjövendölte, mikor engemet az hátán tarisnyába hordozott. Mivel látott álmában... egy hollót repülni, aki minden állatokat szájába és körmei között hordoz vala. Én vagyok az a holló. Tsak jöjjön a Diploma, magam is majdon körmeim közé szorítlak benneteket. Így jár az okos ember!/Hol nem is véli, ott emeltetik poltzra. Úr vagyok már! Bezzeg lángol e szívem! Örvende lelkem! Ha láthatnátok!*”

El is küldi hamarosan a mesterekért az új perszonális inasát: „*azért kiki maga Causájával (ügyével) megjelennyen. De üres kézzel meg ne próbállya senki, mert ingyen valami jót tenni sullyos és terhes dolog...*”

Nyilvánvaló, hogy a komikus szituáció valós állapotot takar. A XVIII. század végén valamennyi bíróság korrump, s ezért az „elnyomottnak”, ha egyáltalán ügye bíróság elé kerülhetett, soha nem lehetett igaza az elnyomóval szemben.

Jantsó Ferenc írt egy másik komédiát is, amelynek egy későbbi kutató a *Kin-cses Naso bált rendez* címet adta. 1775 farsangján került színre, ugyancsak Kantán. Tornyos Pál pört akar indítani valaki ellen, inasa azonban lebeszéli róla, mert tudván tudja, hogy a pörhöz sokszor asztalt is kell teríteni. Tornyos Pál már készíttetné is a terítéket négy személyre, Zsákosi, az inas azonban felvilágosítja az ilyen ebédeltetési ügyekben járatlan fukar öregembert. „*Te egy, az én gazdám, Tódor Uram kettő, a Procatör (ügyvéd) három, az assessor (táblabíró) négy, a Procatörrel három Patvarista (joggyakornok), az assessorral négy scriba (írnok), ezekkel majd mindenkkel egy-egy szolgál. Mennyire mégyen, ezt jól vedd eszedbe, hiszen te, Uram, jó Arithmetikus vagy. Gondold meg, hogy ezek*

*mind jó appetitussal (étvággyal) szoktak comparálni (hivatalos ügyben megjelen-
ni). Hát akik szerencsét kívánnak a perhez, accessisták (a tagok) s a többi? Am-
bár tsak per, kérlek. Ha nem akarsz vallani, vagy három negyvenest tsak iurass
meg az első intrádára (alkalomra), mert ma tsak comparatio (megjelenés) lesz,
holnap az acceptio (a per felvétele), öt nap a processus (a per lefolyása), meg
végre az appellata (fellebbvitel). S hát a via novi (az új per)? Hát a transmissio (a
per áttétele) s meg az quindena (tizenöt napi határidő)! . . . Uram, a Procatorok be-
vett szokások szerint mindég törvént jóvállanak, hogy jobban dagádgyon er-
szények . . ."*

Íme, tehát még a komikus szituációban is megtalálják a XVIII. század alig
ismert minorita drámaszerzői arra a lehetőséget, hogy a szegény ember elnyomá-
sában segédkező bírókról, az ügyvédek haszonleséséről, a bírók megveszteget-
hetőségéről olykor csak egy-egy odavetett szóval, jelzővel, máskor terjedelme-
sebben is elmondják az igazságot.

Szamba véve a kantai minorita színpad mintegy kilenc évtizedes termését, azt
hiszem, nem kételkedhetünk abban, hogy a szerzők még a szakrális témában is
fel tudják villantani a társadalmi valóságot. Az iskoladrámának egyébként is
az a legjellemzőbb sajátossága, hogy a darabot a szerző, illetve a rendező a hely-
hez és az időhöz alkalmazza. Nyilvánvaló, hogy a komplikátor a készen kapott
dráma parasztjában, tülekedő polgárában, a részeges papban vagy tanítóban, a
tehetetlen mesterekben, a minden hájjal megkent, lusta inasokban, a szélhámos
diákokban, a zsugori pénzkuporgatóban, a diák után vágyakozó vénlányban, a
szerelmet kívánó özvegyasszonyban saját közvetlen környezetének típusait látta.
A szerzők a jellemelek kialakításában csak akkor alkotnak jót, ha olyanokat kell
megjeleníteniök, akikkel az életben nap mint nap találkozunk. A királyi palota
jellegzetes alakjai, az intrikusok, a trónkövetelők, a szentek karakterei éppen
azért nem sikerülnek, mert ilyenekkel soha nem kerültek kapcsolatba.

A bevezetőben említett negyvennyolc latin és magyar nyelvű drámaszöveget
végigtanulmányozva most egyre világosabban látjuk, hogy a korabeli valóság
hiteles figurái jelentek meg a kantai színpadon, s a színen lejátszódó cselekmény
egy szelet abból a valóságból, amelynek élő, eleven tanúja volt minden dráma-
szerző. Másért is, de ezért különösképpen érdemes ezeket a hajdan volt minorita,
jezsuita, piarista, ferences és pálos iskolai drámákat, sok nevetést kiváltó komé-
diákat mielőbb napvilágra hozni.

KATOLIKUS ISKOLAI SZÍNJÁTSZÁS ÉS PÜSPÖKI UDVARI OPERA

Fejezetek a nagyváradai színjátszás történetéből

A váradai színjátszás előtörténetéről keveset tudunk. Az analógiás módszer rendelkezésünkre áll ugyan, s így feltételezhetjük, hogy nemcsak Mátyás udvarában léptek fel igricek, nemcsak II. Lajos esküvőjének fényét emelték bohócok és mutatványosok, nemcsak Rákóczi Ferenc és Zrinyi Ilona lakodalmán mutattak be esküvői színjátékot, és nemcsak Csiksomlyón rendeztek misztériumjátékokat. A váradai püspökök fényes udvart tartottak a középkorban, Zsigmond követfogadásait kísérhették udvari mulattatók, a székesegyházban (vagy előtte!) tarthattak misztériumjátékokat.

Színikulturánk kialakulására bizonyára hatott a közösségi, folklorisztikus hagyomány is. Minden nép kultúrtörténetéből kimutathatók a halottkultusszal, őskultusszal, különböző varázslatokkal kapcsolatos dramatikus rítusok. Ezek — gyakran alig felismerhető formában — ma is élnek. A környező népeknél a folklorisztikus hagyomány erőteljesebb, mint nálunk.

A magyarságnak sikerült ugyan beilleszkednie a feudális Európa közösségébe, de ösköltészete megsemmisült. Az ősi rítusok mindjobban háttérbe szorultak, majd egyes elemeik összekeveredtek a keresztény liturgikus szokásokkal, alkalmazkodtak azok hagyományaihoz, az új — karácsonyi, nagypénteki, úrnapi — ünnepekhez. A nagyobb központokban kialakuló misztériumjátékok mellett létrejötték a kis falusi közösségekre jellemző, mindmáig élő formák: alakoskodások, betlehemes játékok, nagypénteki és úrnapi misztériumok. A Várad környéki (siteri, csatári) betlehemes játékok ősi nyelvi formákat őriztek meg, és sajátos bizonyítékai a népi észjáráshoz igazított, keresztény és pogány elemeket ötvöző folklorisztikus, dramatikus játékoknak. Ezek az ősi formák bizonyára hatottak az iskolai színjátszásra, sőt a hivatásos színészet első képviselőire is.

A váradai magyar nyelvű hivatásos színjátszás igazi előzményeként azonban nem a bizonyítékokkal alig igazolható ősi dramatikus formákat tartjuk számon, hanem az iskolai színjátszást, a latin nyelvű udvari operát, valamint a német nyelvű vándorszínészetet.

1. Az iskolai színjátszás

Az iskolai színjátszás műkedvelők teremtette-előadástípus. Sajátossága a didaktikus jelleg: nem a művészi élményszerzés a fő célja, hanem a növendékekre gyakorolt erkölcsi hatás, illetve a diákok szónoki készségének, nagyobb közönség előtti szereplési képességének kifejlesztése.

Irodalmunkban a 16. század közepe táján jelentek meg a magyar nyelvű protestáns iskoladramák. A műfajt a reformáció propagandaeszközként használta fel tanainak terjesztésére. Egyik terméke az antitrinitárius elveket hirdető Nagyváradai komédia 1573-ból. Ebből a drámatípusból nem sarjadzott erőteljes drámairodalom és színjátszás. A magyar református egyház elítélte a komédiázást. Évtizedeknek kellett eltelnie, amíg bebizonyosodott, hogy a reformáció értékes fegy-

verről mond le, ha nem nyújt teret az anyanyelven művelt, protestáns szellemiséget tükröző iskoladrámának. Ezt sem a svájci típusú reformáció ismerte fel, hanem az erdélyi puritanizmus.

Várad akkor az erdélyi puritanizmus egyik központja volt. Papjai, orvosai, tanárai, könyvnyomtatói Hollandiában és Angliában tanultak, onnan hozták be a kor haladó világnézetét: a polgári átalakulásért is küzdő puritanizmust és a belőle sarjadzó, demokratikus egyházkormányzatot sürgető presbiterianizmust. Érthető, ha messze terjedt Várad szellemi sugárzása, hiszen a puritanizmus egész sor képviselője élt itt.

A törökök 1660-ban Várad várát is elfoglalták. A honvédök soraiban harcoltak a protestáns főiskola diákjai is. Az életben maradtak — a vár átadásának feltételeként — szabad elvonulást kaptak. Mártonfalvi Tóth György vezetésével Debrecenbe menekültek a diákok, s az ottani első fokozatú iskola ekkor kapta a főiskolai rangot.

A török dulás utáni újjáépítés lassan haladt. 1714-ben még mindössze 162 ház állt Nagyváradon. Egységes városról már nem is beszélhetünk, mert a házak elszórtan épültek, a romoktól szabadabb területeken. A visszafoglalás első évétől a katolikusok voltak a város szellemiségének meghatározói. Néhány évtized alatt elérték, hogy az egykori protestáns központ a katolikus egyház fellegvárává változzék. Benkovics 1692-ben kis templomot és szerény püspöki hajlékot emelt, majd megszerezte I. Lipóttól a földesúri jogokat, Csáky Imre bíboros papnevelő intézetet alapított, felépíttette a megyeházát és a Szent László-templomot, Csáky Miklós meg a régi püspöki palotát, amely a mai városháza helyén állott. Gyöngyösi István kanonok Váradra telepítette az Irgalmasrendet, Szenczy István kanonok az Orsolya apácákat. Az 1720-as évektől sorra épültek fel a jezsuiták, pálosok, ferencesek, premonstreiek és kapucinusok székházai. A katolicizmus előreterését megyeszerzte mind több plébánia jelezte.

A kései ellenreformáció motorjai a mozgékony, sokoldalúan képzett jezsuiták. Benkovics 1699-ben hatezer forintos alapítványt tett a rend javára azzal a kikötéssel, hogy legalább két jezsuita állandóan Váradon tartózkodjék és nevelje az ifjúságot. Földesúri és főispáni hatalmánál fogva visszaadta egykori telküket, Bihar és Békés megye vállalta, hogy újraépíti Szent Egyed templomát, a rendházat és az iskolát. Ez 1703-ban megtörtént. A jezsuiták tartották fenn a város gyógyszerárát is. Fő feladatuknak azonban az oktatást tekintették. 1722 novemberében elemi iskolájukat négyosztályos gimnáziummá alakították. 1735-ben Okolicsányi János püspök háromezer forintos adománya lehetővé tette a költészeti és a szónoklati osztályok felállítását, így a jezsuita gimnázium teljes, hatosztályos középiskolává alakult. A diákok száma háromszáz körül állandósult.

A jezsuita drámának kétszáz éves múltja volt már akkor Európában. Az oktatási szabályzat mellett a színjátszást is alapszabályokba foglaló *Ratio atque Institutio Studiorum* (1586), majd az ebből sarjadzó és két évszázadig érvényben levő *Ratio Studiorum* (1599) több évtizedes gyakorlatot rögzített, és lehetővé tette, hogy mind több jezsuita gimnáziumban adjanak elő színdarabokat a növendékek okulására, szoktassák őket a nyilvános szereplésre. A darabok egyik rendházból a másikba vándoroltak, s az európai gimnáziumokban bemutatott iskolai előadások csak néhány helyi téma feldolgozásában, a kiállításban és — ritkán — az előadások nyelvében különböztek egymástól. A jezsuita dráma propagandisztikus célokat is szolgált: az atyák oktatási elveik helyességét próbálták vele bizonyítani. Szigorúan morális és vallásos alapról indultak, ám a dolgok természeténél fogva, beszüremlett előadásaikba a világi hang és felfogás is. A merev didakticizmus nem elégítette ki a 18. századi közönséget. „Ezek . . . csak a merő tréfákat lesik, áhítják . . . — mondta Benyák Bernát —, melyek ha szüntelen elő nem kerülnek, csak ítélettel vagynak az egész játék felől; mivel akár szomorú, akár nagy érdemű érdemes dolgot ábrázoljon is, csak a kacagásra készültek.”¹

¹A magyar irodalom története 1600—1772-ig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. 584.

A *Jesuitae Varadiensis* 1729-től közöl adatokat az iskoladrámáról. A feljegyzések gyakran szűkszavúak, hézagosak, több év „színházi” eseményeiről nem maradt fenn egy sor sem. Máskor beszámolnak az előadásokról, a résztvevőkről, a megjutalmazottakról, a sikerről. Fennmaradt néhány színlapszerű program is. A napló és a programok alapján mintegy negyven előadást igazolhatunk.

A bemutatott darabok többsége történelmi tárgyú, de akadt köztük antik dráma átdolgozása, moralizáló tandráma és néhány eredeti színmű. Szerzőikről keveset tudunk. A szövegek nagy része elveszett, így szerzőik nevét sem ismerjük. A fennmaradt szövegekből kikövetkeztethetjük, hogy nem irodalmi mű létrehozása volt a szándék: az író-átdolgozó oktatni akart, szabatos, szép beszédre óhajtott diákjait megtanítani. Ezért elnagyolt a drámák konfliktusa, kezdetleges jellem-ábrázolásuk. Az ismertek közt nincs nagy író, ha elvétve mégis akad (Metastasio), műve — a rend ideológiájának és célkitűzéseinek megfelelően — mindig átdolgozott formában került bemutatásra. A Szent László-dramát száz évvel korábban Szeghy Ferenc írta, a nagyszombati főiskola ékesszólás professzora, az Attilius Regulus Metastasio-átdolgozás, az Oresztész-dráma valószínűleg Szophoklész—Euripidész kompiláció, az Eladott József Le Jay műve, a Menasses Giovanni Granelli nyomán készült, a Zrínyi Miklós Andreas Friz osztrák jezsuita darabja, a Cyrust Keresztényi Ádám dolgozta át latin nyelvre Andreas Friz egyik műve után.²

Az előadásokat ebéd után két vagy három óraker kezdtek és délután öt-hat óra között fejezték be. Kezdetben egy előadást tartottak, a tanév vége felé, majd — mivel a közönség és a tanulóifjúság egyaránt kedvét lelta a színjátszásban — három, négy, öt előadást is tartottak egy iskolai évben. A női szerepeket fiúk alakították. Az előadások nyelve — néhány kivétellel — a latin. Latinul folyt az oktatás, ez volt a hivatalos és társalgási nyelv. Minden látogató kis nyomtatott füzetet kapott. Általában feltüntették benne az előadás védnökét, aki a jutalmakat is osztotta, a szereposztást, az egész darab vagy a felvonások rövid tartalmát. A programokat ajánlásszerű „argumentum” fejezte be, amely mintegy összefoglalta a játék célját. Az előadott darabot többnyire prologus előzte meg és epilógus zárta. A felvonásközöket ének és tánc töltötte ki, sőt: komoly dráma felvonásai között rövid bohózatokat, vígjátékokat is játszottak. Az előadást házi-ünnepség zárta: dobszó és trombitaharsogás közt olvasták fel az eminens diákok és jobb „actorok” névsorát, akiket a jelenlevő egyházi vagy világi előjáró könyvekkel vagy kisebb pénzüsszeggel jutalmazott.

A Theatrum színpada bizonyára nagy volt. A Szent László-dráma nyomtatott programja ötvenhárom szereplőt sorol fel név szerint. Ennyi embert kicsiny színpadon nem lehetett mozgatni. A jezsuiták mindig nagy figyelmet fordítottak ünnepeik külsőségeire, így az iskolai előadások díszletezése is igényes lehetett. Fennmaradt a soproni jezsuiták díszletkönyve, amelynek alapján fogalmunk lehet a korabeli díszletezésről.³ A váradi előadások sem maradhattak el a soproniak mögött. A rendház ugyanis állandóan gazdagodott; a rend feloszlatakor a váradi jezsuiták évi jövedelmét 6422 aranyforintra becsülték, alapítványaik tőkéje 133 000 forintra rúgott.⁴

A Jézus Társaságot az európai fejedelmek követelésére 1773. augusztus 17-én oszlatta fel XIV. Kelemen pápa „Dominus ac Redemptor” kezdetű brévéjével. A váradi rendház vagyonát december 13-án vette át a királyi kincstár. Patachich Ádám püspök nagyvonalúan járt el, nem vezette bosszúvágy a renddel szemben, sőt húsz képzett jezsuitát udvarában tartott. Ezek egy részét világi pappá szentelte, más részüknek egyengette útját az egyházi és világi érvényesülés felé. Pray György híres történész és kutató lett, Wagner Károly egyetemi tanár, Palma Károly Ferenc és Katona István püspök, Klobusiczky Péter kalocsai érsek.

²Uo. 583—584.

³Dömötör Tekla: Az újkori színjátszás kialakulása Kelet-Európában. Színháztörténeti Könyvtár. Budapest, 1963. 46.

⁴Bunyitay: I. m. 377.

Az atyák egy része még évekig tanított a jezsuita gimnázium helyett megnyitott püspöki gimnáziumban. A jezsuiták nevelési elveit alkalmazó püspöki gimnázium diákjai még évekig játszottak a szemináriumhoz tartozó Theatrumban. Ezt igazolja a Caracalla színlapszerű programja is:

Testvérgyilkos; tragédia, melyet a Színi Játékok alkalmával adott elő Nagyváradon a Királyi Fejedelmi és Püspöki Nagyvárad Gimnáziumban a felső és középső grammatikai osztály (II—III.?) 1776. szeptember 5-én.

A feltűnően kis szereposztású darabot 1767-ben már játszották latinul. Az 1776. szeptember 5-i előadást magyar nyelven tartották. A szereposztásban feltűnik az a tény, hogy a Júliát alakító Hámor Alajos neve után nem írták ki: melyik osztályba jár. Valószínűleg a női szerepet egy fiatal tanár alakíthatta.

1782. február 7-én egy franciából fordított mesejátékot mutattak be — német nyelven. A Magyar Hírmondó beszámolója⁵ dicséri a diákok odaadását, méltatja a sikert.

Bizonyos, hogy első színészeink sokat tanultak az iskolai színjátszás gyakorlatából: megismerkedtek a rendezés, a díszletezés, a színészi játék egyes kérdéseivel — megszerették a színházat.

2. A latin nyelvű udvari opera

A váradai színészet másik jelentős előzménye a latin nyelvű udvari opera. Az előadóművészet két évszázaddal ezelőtt európai szintre emelkedett: oratóriumok és operák ősbemutatói zajlottak a Sebes-Körös partján.

A 18. században a katolikus püspökség nagyszabású újjáépítést kezdeményezett: az iskolák, templomok, rendházak sora után Forgách Pál püspök megindította a barokk épülethármas (székesegyház, püspöki palota, kanonoksor) tervezését és kivitelezését. A székesegyház építéséhez 1752-ben kezdtek Giambattista Ricca tervei alapján. 1759. augusztus 29-én Mária Terézia Patachich Ádám bárót nevezte ki Várad püspökének. Patachich 1760 elejétől a főispáni tisztet is átvette.

Várad új püspöke mindössze negyvenkét esztendő, művészetet és pompát kedvelő főúr volt. Világias felfogása a reneszánsz mecénásaira emlékeztetett. Sokat forgolódott Bécsben és utazásai során megismerte a nyugat-európai főúri és főpapi udvarok életét. Szívélyes, diplomatikus magatartásával kezdettől fogva sok hívet szerzett székvárosában. Rendet teremtett a püspökségben és életet akart maga körül. Igényeinek nem felelt meg a földszintes, zsindeyes püspöki palota. Még tartott a székesegyház építése, s ő már új püspöki palota tervezését sürgette. Váradra hívta Franz Anton Hillebrandot, a bécsi barokk egyik jelentős mesterét, s az ő tervei alapján kezdték meg 1762-ben Erdély legszebb barokk műemlékének kivitelezését. Hillebrand a székesegyház terveit is átdolgozta. Előbb ő, majd Johann Micháel Neumann vezette a püspökség építkezéseit. Patachich mindössze egyetlen éjszakát töltött 1776-ban felavatott új palotájában, de a régi palota életét alaposan megváltoztatta. Nagy könyvtárát megnyitotta a közönségnek, lovaglóiskolát tartott fenn, s a Mediciekhez hasonlóan, sokoldalú fiatalemberekkel vette körül magát — világiakkal és egyháziakkal, vegyesen. Gáláns ember volt, szeretett adakozni, pénzügyekkel nem bíbelődött. Latin verseket írt és fordított, kifinomult ízlése nagy műveltség-szeretettel társult. Elhatározta, hogy a salzburgi és olmützi érseki udvarok mintájára zenekart szervez. Váradon volt már előzménye az udvari zenekarnak: Csáky Imre bíboros a húszas és a harmincas években magyar (népi) és német (szimfonikus) zenekart tartott fenn. Ezek többfelé koncerteztek, s a bíboros váradai és magyarbéli kastélyában énekesek is felléptek.

⁵Náményi Lajos: A váradai színészet története. Nagyvárad, 1898. 10.

Hans Jancik feltételezi, hogy Michael Haydn — Joseph Haydn legidősebb öccse — 1757-től Váradon élt és itt szerezte Cyrill és Metod című miséjét.⁶ Michael Haydn 1760. március 19-én jött először Váradra egy gordonkás, klarinétos és kürtös társaságában.⁷ A fiatal muzsikust szerződés kötelezte zenekar szervezésére és alkotó munkára. A zenekar legalább húsz tagból állott. Mivel Haydn pontosan datálta műveit, biztosan tudjuk, hogy Váradon írta a Te Deumot, az Iste Confessort, az Esz-dúr partitát és a B-dúr hegedűversenyt. Haydn nem érezte jól magát a háborúk nyomait még mindig viselő falusias környezetben, melynek jövőjére is csak az emelkedő falak és az építőtelepek jellegzetes feldúltsága utalt. 1762-ben Salzburgba szerződött karigazgatónak.

Patachich két év múltán talált megfelelő embert a helyébe. 1764 legelején Pozsonyba látogatott, ahol — bihari főispáni minőségében — részt vett az országgyűlésen. Innen átrándult Bécsbe és egy udvari estélyen meghallgatta Karl Ditters hegedűjátékát, (Ditters 1773-ban nemesi oklevelet kapott, ezután Ditters von Dittersdorf néven lett ismert alakja a zenetörténetnek.) Az energikus muzsikust megdöbbent a püspöknek, s meghívta udvarába. Ditters ezerkétszáz forint évi fizetést kapott Patachichtól, ezenkívül ingyen lakást, teljes ellátást, inasstartást és azt a jogot, hogy állandóan a püspöki asztal vendége legyen.

Ditters első feladata: megerősíteni a zenekart. A püspök udvarmesterével együtt Prágában és Bécsben toborozta a zenészeket és énekeseket, majd 1765-ben az új tagokkal együtt érkezett Váradra. A zenekar ekkor harmincnégy főből állott. Ezek közül tizenkettő hivatásos művész volt, hét kanonoki muzsikust, valamint kilenc libériás inas, egy komornyik és egy cukrász, akik jól játszottak valamilyen hangszeren. Az énekesek a zenekarban is játszottak, a zenészek egy része énekelt is. Az utolsó évben (1769) valóságos társulattá fejlesztette Ditters a csoportot. A Neukleingold ezredből több tiszt és a tisztek rokona vett részt az udvari opera működésében, mint Strasoldo gróf (tenor), Wreden hadbíró (basszus), Josepha grófnő (szoprán).

Ditters mindössze nyolc napot kapott püspökétől első váradai koncertjének előkészítésére. „Ezalatt hosszú kottaállványokat és padokat csináltattam, mert a bécsi módszert vezettem be, azt, hogy ülve játsszanak és eközben úgy rendeztem el a zenekart, hogy mindegyik játékos szembefordul a hallgatósággal. Minden vasárnap és kedden akadémia (hangverseny) volt. Valamennyi kanonok és császári tiszt, valamint Nagyvárad egész nemessége bejöhettek meghallgatni a zenét és utána részt vehetett a püspök vendégségén.”⁸

„Az akadémia” műsorát nem ismerjük. Bizonyára az egyházi zene alkotta a műsor gerincét, de a Ditters-napló tanúsága szerint szimfóniákat és oratóriumokat is előadtak. Ditters csak a legfontosabb eseményeket említi a barokk udvari opera életéből és elsősorban a bemutatókról, a nagyobb horderejű eseményekről tájékoztat. A kor főúri színházaiban általában a mecénás vagy neje születés-, illetve névnapjára időzítették az új művek bemutatását. Ez történt Váradon is. Adám napján (december 24.) a zenekar mindig meglepte valamivel a püspököt.

A bemutatók sikere után támadt Dittersnek az a gondolata, hogy kis színházat kell létesíteni a püspöki palotában. A tervrajzot és költségvetést Neumann építész készítette el, majd felállították a színpadot az egyik szalonban, és ezután mind a nagyobb jelentőségű bemutatókat, mind az akadémiaikat ebben a teremben tartották.⁹ Számos oratóriumot, így a Metastasio szövegére komponált Isaccót több alkalommal meg kellett ismételni. 1769-ben megjelent az oratórium magyar

⁶Hans Jancik: Michael Haydn. Ein vergessener Meister. Zürich—Leipzig—Wien, 1952. 27—36.

⁷Karl Ditters von Dittersdorf Lebensbeschreibung. Seinem Sohne in die Feder diktiert. Regensburg, 1940. A magyar vonatkozású részeket Staud Géza közli Magyar kastélyszínházak című művében. II. rész, Budapest, 1963. 35—90.

⁸Staud Géza: Magyar kastélyszínházak. II. rész. Színháztudományi Intézet. Budapest, 1963. 57.

⁹Staud Géza: I. m. 61—62.

nyelvű programja is. Ebből arra következtethetnénk, hogy az oratóriumot magyarul is megszólaltatták, viszont az énekesek nem tudtak magyarul...

1766. február 18-án — a püspök születésnapján — egy kompilációt mutattak be két német darab összevonásával, Ditters zenéjével.¹⁰ Az előadást farsang idején megismételték. Farsang első napjára Ditters még „összetállózott” a valaha látott vígjátékokból és bohózatokból egy burleszket. Ezt dalok kíséretében adták elő. Főszerepeit Nicolini kisasszony alakította, Andreas Renner mostohalánya, Ditters későbbi felesége, valamint egy Sicca nevű püspöki szakács, egykori vándorszínész. Kár, hogy több darabról nem számol be Ditters. Az *Önéletrajz* csupán utal rájuk: „Nicolini kisasszony olyan kitűnően játszotta szerepét és Sicca szakács is annyira jó volt, hogy a legfanyalgóbb képűeknek is nevetniük kellett. A vidám darab annyira megnyerte a hallgatóság tetszését, hogy vasárnaponként, amikor is minden alkalommal színházi előadást tartottunk, vágyakozva gondoltak erre.”¹¹

A farsangi bálók után Ditterst Bécsbe küldte a püspök. Jókora érkezett, mert éppen egy olasz vígopera-társulat játszott a császárvárosban. Egyik műsordarabjuk (*Metastasio: Amore in musica*) különösen megtetszett a karmesternek. Megvásárolta a nyomtatott szöveget, majd visszatért Váradra. Beletemetkezett a munkába és két operát komponált az ősz folyamán. 1766. december 23-án mutatták be a *Certamen Deorum in ornando Amyninta pastore* című operát, amelynek szövege megjelent Váradon, s egyik példányát ma is őrzi a megyei könyvtár. Szövegét egy helybeli jezsuita írta „ékes latin nyelven”.¹²

Patachich színháza mindjobban elvilágiasodott. A folyamatot elősegítette a Neukleingold-ezred parancsnoka, egy Hohenlohe-Schillingfürst herceg, maga is nagy zenebarát és a püspöki udvar állandó vendége. A herceg, amellet, hogy felajánlotta Dittersnek: vonja be együttesébe az ezrednél szolgáló jó hangú tiszteket, mindig valami mulatságon törte a fejét: jelmezes bált rendezett, felvonulásokkal lepte meg a püspököt. Patachich meg török bevonulást szervezett a város főterén.¹³

A mulatozások szemet szűrtak és az egyik kanonok — egy udvarhölgy bevonásával — jelentette Mária Teréziának, hogy Patachich állandó színházat tart fenn, tilalmi időben komédiákat rendez, álarcos felvonulásokat enged meg. Ez pedig „a legnagyobb botrányokba keveri az egész papságot”.¹⁴

Patachich hamarosan levelet kapott Pichel bárótól, Mária Terézia titkárától. A báró bizalmasan figyelmeztette, hogy az udvar komolyan vette a feljelentést, külön bizottság kiküldését talolgtatja. Ennek csak akkor veheti elejét Patachich, ha megszünteti a botrány okait.¹⁵ A püspök megijedt és azonnal válaszolt. Közölte Pichellel, hogy megteszi, amit kívánnak, felosztatja a zenekart. Ditters elhamarkodottnak ítélte püspöke lépését, és visszautasította azt a javaslatot, hogy maradjon továbbra is a palotában, mint Patachich vendége és barátja az eddigi javadalmozással. A püspök végkielégítéssel bocsátotta el zenekarának tagjait, s még szakácsot is küldött velük egészen Pestig.

Ditters a brészlai hercegek udvarába szerződött. Pichel a bécsi operához ment, Vitus Ungericht Eszterházára, Peter Fuchs és Wenzel Himmelbauer a bécsi udvari zenekarhoz.

Patachich és Ditters a kor egyik legérdekesebb színházat hívta életre Váradon. Udvari, zárt jellegű színház volt ez, amely eleve feltételezte a bőkezű mecénást. Ez a típusú színház megbukott, amikor kialakultak a demokratikusabb, polgárosuló színjátszás feltételei.

¹⁰Frau Sybilla trink kein Wein és Däs Reich der Toten.

¹¹Staud Géza: I. m. 65.

¹²Pressburger Zeitung, 1767. I. 7. Magyarul: Legány Dezső: A magyar zene krónikája című munkájában. Budapest, 1962. Kovács János fordítása.

¹³Staud Géza: I. m. 73.

¹⁴Uo. 74.

¹⁵Uo. 75.

PONGRÁCZ IMRE LEÍRÁSA A VATIKÁNROL

az 1670-es évek végén

A reformáció előretörése hazánkban is megtépázta a búcsújárások tekintélyét. Róma, Aachen, Compostella, Częstochowa . . . és általában minden búcsújáró hely a bálványozás helyeként jelent meg a protestánsoknál. A színes ceremóniákat, egyházművészeti tárgyakat bálványozásnak tartották a prédikátorok, a zarándokokat gúnyolták. S bár külföldi utazásaik során fölkeresték Rómát, arról, hogy mit és milyen lelkiüettel néztek meg, csak néhány kikövetkeztetett adatunk van.

A Róma-járók többsége kezében útikönyv lehetett, talán ezért is kevés a műalkotások emlegetése az utazási naplókban, a hazaküldött levelekben. Szakirodalmunk meglehetősen elhanyagolta az ez irányú kutatásokat. Néhány kutatónk a kevés ismert adatból általánosított, s a 17. századi magyarországi utazók képzőművészeti közömbösségéről beszélt katolikus utazók esetében is. (Vigilia, 1982, 195.)

Az eddig előkerült adatok esetlegesek. A családi levéltárakban fennmaradt, az utazó ifjak által írt levelek feltáratlanok, kiadatlanok. Még a főnemeseink képzésében jelentős szerepet játszó utazásokat sem vettük számba. Pedig a „Kavalleristouren” nem lebecsülendő szerepet játszottak új ismeretek szerzésében, a fejlettebb államok vívmányainak átvételében, katolikus, világi barokk kultúránk kialakulásában; gyakran diplomáciai megbízással is jártak ezek az utak.

A 17. században a katolicizmus hazánkban ismét megerősödött. A teológiát tanuló ifjak és a zarándokok közül sokan megjárták ekkoriban Rómát. A püspökök hivatalból, a főurak diplomáciai küldetésben is járhattak ott, mint Pázmány Péter, Zrínyi Miklós, Nádasdy Ferenc, Batthyány Kristóf. Batthyány Kristóf 1658. évi olaszországi útjáról kíséretének egyik tagja magyar nyelvű naplót vezetett, amely a közeljövőben megjelenik.

Most egy magyarországi szerző útikönyvéből mutatunk be részletet. Pongrácz Imre 1675 nyárutón nagybátyja, Pongrácz György váci püspök, testvére, Pongrácz Ferenc, Esterházy Károly, Koháry István és mások társaságában indult Rómába. 1675. szept. 30—1678. ápr. 20. között a Collegium Germanico-Hungaricum-ban teológiai tanulmányokat folytatott. Közben alaposan megismerkedett a várossal, s útikönyvéhez terjedelmes Róma-leírást készített. Az 1675-ös szentév szerepet játszhatott abban, hogy hosszasan időz a szentévek történeténél.

Sajnos Pongrácz Imre útikönyve csonkán maradt ránk. A nyolcadrét alakú, latin nyelvű, 80 levélnyi töredék ma a budapesti Egyetemi Könyvtárban található a G. 179. jelzeten. Firenze leírása közben kezdődik, tehát a Firenzéig való utazást tartalmazhatta az elől hiányzó rész, az ivjelekből ítélve meglehetősen részletesen, 96 levélen. A kötet közel egykorú bejegyzése szerint a fennmaradt rész az útleírás második kötete. Róma leírásából csak a Vatikáné maradt fenn. Ez az Angyalvárhoz vezető híd leírásával kezdődik, s a vatikáni bazilikához kapcsolódó búcsúk ismertetése közben szakad meg, tehát a mű a végén is csonka.

A kötetben az útleírás műfajának megfelelően követik egymást az események. A szerzőt ezek, illetve az emlegetett személyek alapján sikerült kideríteni. A hivatkozott forrásokból, a látnivalókhoz lúzótt megjegyzésekből kiértékelődik, hogy Pongrácz Imre jól felkészült az utazásra. Gyakran megnevez műalkotásokat és azok alkotóját — mint Michelangelo Dávidját és Brandinelli Hercules és Cacusát Firenzében, Jacobus de Quercia szökőkútját Sienában —, elgyönyörködik egy-

egy építészeti alkotás előtt, például a firenzei Palazzo Vecchio belső udvarában. Az utazóknak mutogatni szokott kertekről, állatkertekről, löiskolákról, tegyvertárakról írva sem marad hűvös a hangja. Egyébként gyakran elkalandozik leírás közben. Nyelve meglehetősen nehéz, néhol kissé pongyola, hibák is előfordulnak benne. Hasonlataiban Bécshez és Komáromhoz viszonyít. Néha feljegyez apró történetecskéket: firenzei szállásukon egy velencei nembest jökedvítő tettek italal; találkozás a római Collegium Germanico-Hungaricumból kicsapott Homonnai Drugeth Bálinttal; dalmát zarándokok érkezése a Szent Péter térre.

Rómában már várták a magyar csoportot. Útközben ugyanis Pongrácz püspök értesítést küldött Caraffa kardinálishoz, aki kocsit küldött eléjük a városon kívülre. Esterházy Károly ekkor már nem volt velük, valószínűleg Velencében elváltak útjaik. Egyébként Firenzéig egy lengyel domonkos szerzetessel és társaságával utaztak. Szeptember 30-án érkeztek meg az örök városba, s október 25-én indult haza Pongrácz püspök és kísérete, Loreto irányába.

Pongrácz György 1669—1678 közt volt váci püspök. A török hódoltság területére eső egyházmegyéjéről — ő maga Nagyszombatban lakott — ezen útja alkalmával vitte magával a híres „Informatio de statu Episcopatus Vaciensis”-t. Jelentéséhez csatolta a Garamszentbenedeken tartott egyházmegyei Zsinat határozatait, és a Püspökhivatanban történt csodákra vonatkozó kihallgatások szövegét. (Vö. Szarka Gyula: A váci egyházmegye és püspökei a török hódítás korában. Vác, 1947, 93—105.) Ad limina látogatást tett a pápánál, majd újabb kihallgatáson járt nála. Többször is tárgyalt a bíboros államtitkárral és más bíborosokkal. Nem először járt ekkor Rómában, Caraffa bíborossal való jó ismeretsége is korábbi római tartózkodásakor mélyült el. Míg ő hivatalos ügyeit intézte — szeretett volna elnyerni az egri püspöki széket —, addig kíséretének tagjai a város szervezettségeivel ismerkedtek. A közel négyhetes tartózkodás eseményeiről Pongrácz már keveset írt, megérkezésükkor rögtön bevonult a collegiumba.

Az utazásról a század elején még tudott szakirodalmunk, ugyanis a Pongrácz-fivérek szüleikhez írt néhány levele alapján 1911-ben Závodszy Levente hírt adott arról. (Religio, 1911, 646—647, 662—663.) A szülőkhöz írt levelek közül főleg Ferenc magyar nyelvű leveleiből idézett Závodszy. Ferenc jó megfigyelő. Ő is készített útinaplót. Újabb szakirodalmunk pedig Závodszy híradásáról sem vett tudomást.

Rövid ísmertetésünkkel és a közölt szemelvénnel azt próbáljuk érzékeltetni, hogy 17. századi római katolikus utazóink nem voltak közömbösek a művészeti emlékek iránt. Ez különben nemcsak az útleírásokból mutatható ki, hanem főuraink és főpapjaink építkezéseiből is. A most emlegetett nemes családok (Esterházy, Batthyány, Zrinyi, Nádasdy, Koháry) nagy építetők voltak. Az ekkori templomok és kastélyok, azok berendezése, az új barokk stílus nyilván nem ezen utazásoktól függetlenül jelent meg és terjedt el hazánkban.

A vatikáni épületeknek, és az ugyanúgy nevezett, hatalmas tömegű palotának első alapítója, azt mondják, egykor Nagy Konstantin császár volt. Mások véleménye szerint I. Symmachus pápa, ismét mások meg azt állítják, hogy III. Miklós. Am de mégis, a kezdetleges és formátlan épületeket, mivel az akkori idők és körülmények nem voltak tehetősek, később a pápák díszítették. Azt mondják, elsősorban V. Miklós és V. Sixtus azok, akik, miként az egész várost, úgy ezt a részt is jeles művekkel díszítették. A vatikáni palota hatalmas tömege és szerkezetének szilárdsága éppúgy csodálandó, mint az ott levő udvarok sokasága és a díszítések, nagyon válogatott szobrokkal, festményekkel és szőnyegekkel. Valójában szinte kettősnek látszik a tömeg: a régibb rész Szent Péternek, az apostolok fedelmének bazilikájával érintkezik. Az új, V. Sixtus által alapított résznek öt emelete van (miként a többi rész is ténylegesen azonos magasságú), azonkívül a hely magasságától és segítvén, nagyon magasra kiemelkedik. Az ablakok szépséges rendje és a díszítések egészen csodálatos külső megjelenést nyújtanak. Ezen új és régi palotarészen belül egy udvar is található, amelyet négyemeletes magasságú, ám az épület ötödik emeletét is kiegészítő oszlopsor övez, kö-

rülvéve harminc háromszög alakú bolthajtással, minden emeletnél, és azok — a legalsó kivételével — igen nagy művészettel vannak kifestve. A felső emelet falain szinte az egész földkerekség tartományai láthatók, valós mértékkel művészen lefestve és szerföltt szépen lerajzolva, és színekkel ékesítve, és mind-egyiknél leírás olvasható, mégpedig rövid és magas. Minek említsem az épület aljától egészen a tetejéig vezetett kőlépcsőt, amely annyira kényelmesen vezetett, hogy akár lóval könnyen és bizton megjárható. Minden terem fenséges és remek. Belül van három csarnok: Paulinának hívják az egyiket, az azt létrehozó pápáról; mellette a másikat Sixtus építtette, ennek belső falán, miként megtudtam, Michelangelo Buona Rota az eljövendő utolsó-ítélet képét, sok hozzáértő véleménye alapján nagyon szépen megfestette; a harmadikat Gergely pápa díszíttette nagyon szépen. Ezt is nézze meg az, aki meg akarja ismerni, hogy a festészetnek mekkora ereje van. Ugyanis a dolgok igen nehéz képmásait, jeles tehetséggel, mértéktartó színekkel, élöként ábrázolva annyira finoman megkülönbözteti, hogy sokan, miként megtudtam, nem festménynek, hanem vésésnek vélik. A falakat fényes márványba öltöztették, amelyekben szinte úgy, mint a tükörben, minden, ami szemben vagy oldalt van, majdnem visszaragyogni látszik. A vatikáni épületektől kettős oszlopcsarnok nyúlik 450 lépésnyi távolságra. Annál a lakásnál vagy félkörnél maradnak abba, amit, úgy mondják, IV. Pius pápa a vatikáni kertek díszéül emelt. Körülbelül középtájt keresztépület került az oszlopsorba. Ez a helye a híres vatikáni könyvtárnak, amelyet V. Sixtus pápa ugyanúgy ellátott jobbnál jobb könyvekkel, mint ahogy valóban szép és művészi festményekkel felékesített, amelyeket hozzáírt címeikkel Joannes Baptista Cicarella szépen leír. Valóban derűs hely ez, és a műszakhoz méltó hajlék. A tágas ablakokból bőséges fényt kap, és a szomszédos kertekből lágy szellőt, amely felfrissíti a könyveket és az olvasókat. A nagyon értékes és régi kódexeket a többi könyvtől elkülönítve, faszekrénybe zárva őrzik, amelyeket vonakodás nélkül megnyitnak az örök, és a rejtett kincset a tanult vendégeknek megmutatják. A két, hártýára írt Vergilius, miként mondják, több mint ezer évvel ezelött íródott. Az ugyanolyan régiségű Terentius, amely, miként említik, Alexander Severus császársága idején készült, később Petrus Bemboé volt, és végül Fulvius Ursinus többi, nagyon válogatott kódexe között került a vatikáni könyvtárba. Megmutatják továbbá a görögül, aranybetűkkel igen gondosan leírt Apostolok cselekedeteit. Miként mondják, Cyprus királynője ajándékozta VIII. Ince pápának. Akkor, miként megtudtam, a könyv aranytól és drágakövektől ragyogott, de, miként mondják, egykor a burbon katonák (akikről alább szólni fogok) gondosan lemeztelenítették. A hártýára írt görög Biblia nagyon régi. Petrarcha epigrammáit saját kezével írta. Szentbeszédeknek egy bizonyos kötetében két helyen vesszőfokat mutatnak, amelyeket, miként megtudtam, Aquinói Szent Tamás írt be. Mutatnak tekeracet is, azaz héber betűkkel írt és körbetekert vastagabb hártýát. A régi könyveknél a körbeforgatás szokása volt használatos. Az így körbe-összegyűjtött és feltekert könyvet tekercsnek nevezték. Cédrusolajjal védték meg a korhadás ellen. A széleit, vagyis a margóit pedig, ahol kezdődött és abbamaradt a könyv, szarvaknak hívták, mivel tudniillik színezett, és legalább szarvgombokkal díszítették, a gombokat pedig botocskához erősítették, úgy, hogy a tekeracs összegöngyölésekor mindkét vége kiálljon. VI. (helyesebben: V.) Pál, miként megtudtam, épületekkel és régi írók képmásaival növelte és díszítette a könyvtárat, törekedvén szebbé tenni az egész várost jeles művekkel és jótéteményekkel. Ugyanis az írott emlékeknek és a fontosabb leveleknek megőrzésére megfelelően elrendezett apostoli levéltárat építtetett. A falakon meg akarta festetni az egykor oly nagy pápai hatalom és gazdagság eredetét és dicsőségét, hozzá írt feliratokkal, mint megtudtam, egy Bzovius nevű szerzónél olvasható dicsérő költeményben. És mikor a birodalmi palotagróf, a legyőzött Frigyes utáni, az akkor Heidelbergben levő könyvtárat Rómába hozták, annak is a Vatikán mellett létesítettek helyet. Ezzel a könyvtárral kapcsolatban azt a nem elhallgatható dolgot tudtam meg, hogy meg kell tanulni, hogy az emberi reménységet és gondolatokat az Isten nem helyesli, a dolgok egészen másként történnek. Azt mondják, hogy ez a Frigyes palotagróf,

dolgainak virágzó helyzetében és szövetségesei támogatásától övezve nemcsak a császár, hanem a pápa uralmának birtoklását is már-már biztosra gondolván, azt mondják, azon vagyonának leltárát készítette el, amely Róma elfoglalása után győztesként lett volna övé. Ebben azt írta, hogy ő a vatikáni könyvtárat a Palatinához (palotagrófiához) csatolja végül, s természetesen a Heidelbergbe vitt vatikáni könyvtárat csatolja saját könyvtárához. Az Isten, bár részint a szavakat igen, de az értelmüket mégsem-töltötte be. Ugyanis a Vatikánban láthatók a pápai könyvtárak, egyesülten a Palatinával. Szintén ebben a könyvtárban látható az urbinói herceg könyvtára, amely államával együtt VIII. Orbán pápa uralkodása idején került a pápai államhoz, kihalván fejedelmi családja. (Miként ugyanis megtudtam, Itália fejedelmei, kihalván családjuk, mivel a pápa hűbéresei, azaz bérloői, azok államai aztán ilyen esetekben a pápához kerülnek.) Mindenesetre könyvtára nagyon szép és válogatott könyvekből álló. Az egész vatikáni könyvtár 35 000 kötetből áll, miként ott a helyszínen hallottam. Tíz tágas teremben van elhelyezve rendben és nagyon szépen ez a pápai könyvtár. Mindezek a termek, miként fentebb említettem, művészi módon vannak kifestve. Az egyik teremben látható egy fából készített modell is, a vatikáni palota egész tömegének és szerkezetének formája szerint, a vatikáni palotához kapcsolódó kertekkel együtt. Itt abba hagyom a könyvtárról való további fejtegetést, alább majd hosszadalmasan említem, mi látható ott.

Most tehát röviden le fogom írni a vatikáni kerteket, melyekről említettem és mondtam ézt, s amelyeket a kellemes látvány miatt nem alaptalanul neveznek Belvedere-nek. Bennük sűrűn látszanak művészi kivitelű szobrok, ám a nagyon régieket egy oszlopos udvarban őrzik. Ott látható a gyönyörű Laokoon-szobor, amint két fiával a kígyók ölelése fonja körül őket, amelyet egyetlen pároszi márványtömbből a rodosziak között három híres szobrász, Agesander, Polydoros és Athenodoros közös munkával művészién készített. Igen pompás munka, és a szobrászat és festészet többi alkotásánál minden bizonnyal előbbrevaló. Azt mondják, Titusz császár épületeinek törmelékei között találták, amelyeket az Aesquilius császárnak lehet megnézni. Látható Venus szobra is, amint tekintetét a mellé álló Cupidóra, azaz annak hozzárogzított szobrára szegezi; a haldokló Kleopátráé, amelyet egyesek Anapavomené nevű nimfának tartanak. Ezenkívül is látni még a vatikáni kertekben hófehér márványból, több tiszteletre méltó formájú, művészién készített szobrot, például Mercuriusét, a falkoronával ékes Cybeléét, Apollóét, a gyermek Antinoos Bythinicusét, akit, miként mondják, s Pausanias is elmondja, Hadrianus császár megszeretett. Mások inkább úgy vélték, hogy ezen szoborral a császár szellemét fejezik ki. Ezekhez közel van az anyafarkassal bíró Tiberis, a szopó Romulus és Remus. Látni a Nilust is, amint nagyon találó jeleivel a sphynxre támaszkodik, és testén tizenhat játszó fiút visel, akik közül az utolsónak, akit a vállán hord, gyümölcsökkel és virágokkal teli kosarat vesz föl, tudniillik a Nilus felső fejdíszét, amely egészen tizenhat könyökre emelkedik. A egyiptomi mezőket gyarapodással ajándékozta meg, mások alacsonyabban szinte sivarak. Az alapra néhány egyiptomi növényt és állatot véstek ki, melyekben a Nílus különösen bővelkedő, úgymint krokodilt, örök ellenségeivel a darazsakkal, vízilót, mongúz, krokodilusmadarat, gyíkot és más nilusi sarjakat.

A szobrok után a kertek másik kellemetességét a források jelentik. Ugyanis V. Pál pápa, miként megtudtam, a források nagy bőségét vezette be egyrészt a városba, másrészt a vatikáni épületekbe és kertekbe. Ebből van az atrium közepén a forrás, bővizű ködöt permetezve. Más ritka és gyümölcsöző fák mellett ugyanott magasba nyúlnak a pálmák. Ezekben a kertekben különös látni az itt-ott vízzel áztatott, hálk morajjal csepegő barlangot. Alul a halastó a tengert utánozza, bemutatva egy érchajót, felfegyverzett gályát, de nem teljes nagyságban, ércágyúkkal felszerelve és ércvitorlákkal feldíszítve. Ezt mikor valaki nézi és dicséri, íme hirtelen törbe ejti a hajó parancsnoka, Neptunus, minden ágyút kilökvé, mintegy az ellenségre lóvén, mindenünnen golyózápor, vizes és szélvész támad, és a víz zúgásával azokból az ágyúkból elég hosszan tartó zivatar keletkezik. Azonkívül a vitorlákból is, és az egész hajóból, ott egyrészt nagyon sok moz-

gás és tarka rések, vagyis lyukak vannak, tojásnagyságúak, másrészt ezt utánozzák, majdnem lándzsahajtásnyira feljut a robajjal a víz. Ekkor bizonyos lépcsők nyílnak a vatikáni palota felé, amelyen fel kell menni, és ott bizonyos helyeken hirtelen a felülről kiözönlő víztől, jelesül abban az időben felmenve, meglocsoltatik és megmosatik az ember.

A vatikáni épületeknek hatalmas tömege pedig köröskörül három olasz mérföldnyire terjed ki, mint megtudtam. Az egészben nyolc atrium, vagyis tér van belül, épülettel körülvéve, és azt mondják, hatezer bolthajtása van szobákkal. Mások azt állítják, ilyesmihez értő férfiak is, hogy ugyanott tizenkétezer bolthajtás és szoba van. Az épület ötemeletes, hatezer tagolással. Jóllehet megszámlolni nem volt elegendő az idő, mégis, amint a modellen láttam, merem állítani, a szerte fölött számos boltozat és a százfős svájci gárdának, vagy miként közönségesen nevezik, hascierinek kapcsolódó lakásai vannak, amely lakások épülete a vatikáni palotával egybeépült. Mindazonáltal többen azt is hozzátesszük, hogy ők látták, a modellen is, amely a vatikáni könyvtárban található, s egészen biztosan állítják, hogy tizenkétezer boltozata van szobával. Mivel pedig néhány nap nem volna elegendő az utánjárásra, és hogy a látás tanúságával beszélhessen az ember az oly sok boltozat és szoba ürügyén, magán a modellen is, ha valaki napközben, vagy pláne egész nap a könyvtárban időzne, ahol azt őrzik, megtudhatná. Én, bár sokszor voltam abban a könyvtárban, mivel annyira sokáig ott nem időztem, mert kényelmetlenség nélkül nem tudtam volna, mivel onnan távol volt a szállásom, és így a modellen nem számoltam, de mivel mások szerint, akik a modell segítségével alaposabban utánajártak, ez a szám érvényes, a tizenkétezer számot biztosnak lenni elfogadtam. Három olasz mérföld köröskörül, ami többet tesz ki, mint egy jó fél magyar mérföld. De ez a hozzácsatolt kerttel együtt értendő, amely egyedül majdnem akkora, mint Bécs városának belső része, s amelynek különböző szép épületei is vannak, és kellemes vízi játékaik, s az előbb említett palotája egyrészt a márványtól, másrészt pedig koruk legkiválóbb festői festményeinek csodálatos művészetétől nagyon ékes. Ezenkívül, mikor a vatikáni épületnek azon udvarából, ahol maga a pápa lakik, rögtön azon lépcsővel átellenben, mely ebbe az udvarba vezet, mihelyt egy kapun bemegyünk, másik kölépcső vezet fel, mely mellett rögtön az elején a baloldalon nagy vaskapu látható, ahol a több tágas szobával, vagyis teremmel bővelkedő pápai, vatikáni fegyvertár van. Fegyverekkel van tele egyrészt a lovasoknak, másrészt a gyalogosoknak. Ennek a svájci puskás katonák viselik gondját, akik ott szinte folyton a fegyverek tisztításával, vagy a javítandók javításával foglalkoznak. Ebben a fegyvertárban mindenképpen válogatott fegyverek láthatók, amint illik, negyvenezer gyalogos felfegyverzésére, és ugyanúgy huszonezezer lovas felfegyverzésére. Mutogatják ugyanott kétségkívül annak a Burbon hercegnek a páncélját is, aki V. Károly császár egész hadseregének főparancsnoka volt, származására nézve pedig gall. A páncélt ágyúgolyóval alul átlyukasztották, ahol annak hajlata van. Ugyanott mutogatják az ágyút is, amellyel átlyukasztották. Hosszú, tiszta vaságyú, régi formájú, kis nyílása van, körülbelül két vagy három fontnyi golyót tudott kivetni. Ugyanott, azokban a szobákban a fegyvertár látása végett sorban körüljártam, vezetve a fegyvertár egy svájci prefektusától. Más fegyverek és harci eszközök is vannak ott: ágyúk, gránátok és ágyúgolyók bőségesen, egyrészt tüzet okozók, másrészt másfajta. Úgy gondolom, hogy itt valamennyi kisebbet felsorolni fölösleges.

A vatikáni palotával szomszédos Szent Péternek, az apostolok fejedelmének temploma nagyon híres és nevezetes, a városnak és a földkerekségnek legfenségesebb temploma. Belül nagyrészt különböző színű márvánnyal borított, padozata is egészen márvány. Az egész templom tömege pedig, az alapoktól kezdve, faragott kővekből épült. Először Nagy Konstantin császár építtette fel, és ő maga is a vállán hordott tizenkét kosár, az alapokból saját jobbájával kiszórt homokot: a szállításnak ezzel a nagy tettével minden egyes szent apostolt tisztelvény. Egykor II. Gyula pápa hozzáfogott, hogy a hatalmas épületet felépítteti, és utána a többi pápák, hatalmas költséggel, Michelangelo Buona Rota és Jacobus

Porta jeles igyekezetével majdnem a csillagokig emelték. Ugyanis csodálandó a magassága: fél stádium, vagyis 300 láb, hosszúsága 400 láb, vagy mint mondják, 274 rendes lépés, és ugyancsak annyi lépés a szélessége, belül pedig 134. Ugyan-ezen templom egész teteje faragott kövekből áll, kivéve a kupolákat, amelyek kiemelkednek a templom tetejéből, azokat ugyanis fémlemez fedik. A tetőnek a szélessége pedig 152 rendes jó lépés, az egész tető hosszúsága pedig, természetesen a szélét is beleértve, ami a homlokzatot takarja, (ugyanígy értendő a szélessége) 294 rendes láb. Négy boltozatos építmény takarja, amelyek közt középen van a hatalmas és csúcsával messze kiemelkedő kupola, amely kettős boltozatú, és közben, ami a két boltozat közt szabadon marad, több szoba van, elegáns ablakoskákkal, hogy úgy mondjam, és az azok közé helyezett oszlopokkal és más díszítésekkel fénylő, belül pedig aranytól sugárzik, és nagyon értékes, drága mozaikfestmény-féléktől. A díszítés annyira ragyogó, hogy úgy látszik, szépségéhez semmit sem lehetne vagy kellene hozzátenni. Most némely dolgot, melyet itt kellene elbeszélni, elhagyok, minthogy alább ezekről említést teszek. Egyelőre bizonyos dolgokat általánosságban mondok el, aztán a részleteket is le fogom írni. A templom oldalcsarnokai több kápolnára különülnek el, de mindegyikük fenségesnek látszik. Négyzetes boltozatos tetővel vannak fedve és aranykazzettáktól fénylenek. Közülük az elsőt, amely jobbra van, Gergelyének nevezik, mivel, miként mondják, XIII. Gergely pápa Nazianzi Szent Gergelynek szentelte, és még életében elkészíttette oda saját síremlékét. Atellenben III. Pál (a Farnese-i fejedelmek, vagyis páрмаi hercegek előkelő családjából) jeles érc síremléke díszlik, pároszi márványból való szobrokkal. És van több pápai síremlék is, egyrészt érc, másrészt márványból ugyanott, ezek a bazilikában gyakran és ragyogóan tűnnek szembe. Azok a hatalmas oszlopok, amelyek a boltíveket tartják, színpompás márványborítással befedve üvegszerű visszatükröződésűek, a nézőknek a szemét megragadják és elgyengítik. Az oszlopok belsejében pedig nagy márványoszlopokkal, festett szobrokkal oltárok láthatók. Velük szemben hasonlóknak vannak a bazilika falain itt-ott elhelyezve. VIII. Ince ércből és márványból nemes szobrát és síremlékét is az egyik oszlopba helyezték el. Egyébként azok a gyámoszlopok vagyis boltozatok, és a ráfekvő boltívek állványai hatalmas tömegűek, mégsem folytonos munkák, hanem egy tiburi oszloppal megerősített boltíven vagyis bolthajtáson függ minden, és nyitva, mintegy kapu át engednek egyik kápolnából a másikba, átmenni akarván, mert minden egyes kápolna egy-egy boltíves oszlopba van belefoglalva. Ezekhez az oszlopokhoz csatlakoznak a templom falai, maguk is a boltívekhez kapcsolódva, bemárványozva, négy-szögletű támoszlopokkal és festett táblaképekkel ékesítve, az odaállított oltárokat annyira díszítik és teljesen eltakarva, hogy az alapépítmény oldalfalai-ból szinte semmi sem látszik. Maga a padozat is változó színű márványtáblákból van kirakva változó ábrákra, mely a sétálóknak nem annyira célszerű, mint amennyire nagyon szép és igen kellemes a nézelődőknek. Látható ebben a bazilikában egy kápolna is, s megtudtam, hogy e helyen az apostolok fejedelmét, Szent Pétert tisztelték. Ezenfelül oszlopcsarnok és több kapu van, melyek közül egyik márványfelirattal van, és már a kereszt ércjelével megjelölve, amely csak szentévekben van nyitva, miként fentebb említettem. Mindazonáltal ezt a templomot, melyet egykor megkezdték, felépítettek és befejeztek a Nagy Konstantin idejében, végül mégis egészen megújították, annyira, hogy a régiségből és a régi formájú bazilikából szinte semmi sem látszik, annyira újjáépítették a pápák. Ezenkívül a templom régi díszei közül fenmaradt a fémmel díszített kétszárnyú ajtó, és a leveles tekerőzéssel körülvelt, csavart, magas oszlopok, melyeket, miként megtudtam, a főoltárhoz helyeztek. Vespasianus császár a jeruzsálemi Salamon-templomból más hadizsákmányokkal együtt szállíttatta azokat Rómába. A többi más helyekre szóródott szét, úgy, hogy a régi templom formájából szinte semmi sem maradt fenn, hacsak nem azok, amelyeket meg tudtak őrizni. De miként megtudtam, messze fenségesebb lett ez az új templom, mint a korábbi volt, Constantinus idejében, amelyet akkor, azt mondják, Szent Szilveszter pápa szentelt fel. A régi templom egyéb díszítései közül megőrizték Szent Péter apostol

képmását is: az ő küszködő hajóját ábrázoló, a maga idejében valami Lottonak nevezett személy munkáját. Nagyon dicsérik művészetét. Jobbról a vatikáni palotához vezető falba van helyezve, amely falat, azt mondják, V. Pál pápa a vatikáni épület díszül építtette. Ugyanehhez az építményhez hozzáépíttetett más tömböt is, amelyen, mintegy kapun, bejárat van a palota felsőbb részeibe is. Ugyancsak a fent említett pápa végül, a négy kápolnát beboltoztatva, amelyekről fentebb azt írtam, hogy azok a középső, magasabb kupolát fogják körül, s miként megtudtam, a régi templom tönkremenvén, az új épületben, a templomlépcső irányában, mely már rég, a II. Pius pápa által odahelyeztetett Szent Péter és Pál apostolok kettős márványszobraihoz ékes, mindkét oldalon megtoldotta belől a templomot hat olyanféle boltozatos kápolnával vagy szentéllyel, és hasonló módon ólommal befedette, s megnyújtotta a boltozatot is félgömb alakú ívvel vagy bolthajtással, s ezzel együtt folyamatosan az egészet, mely a középső kupolától egészen a templom hatalmas belső faláig ér. A templom belső falán márványba vésvé olvashatók is ezek a templom egyik kapuja fölött: *V. Pál Pápa, Szent Péternek, az apostolok fejedelmének bazilikáját, amelyet II. Gyula pápa kezdett, és más pápák folytattak, hogy a konstantini bazilika egész peremét istentisztelethez méltóan lezárja, a kórust, a sekrestyét és az oszlopcsort, hálát adván, építette, nagy gyarapodást szerezve a népnek, a nagyon tág és pompás művet befejezte, az Úrnak 1615., pápaságának 10. évében.* A templom első fala öt tág és hatalmas nagy kapuval nyílvá szolgáltatja a bejárást. A középső, kétszárnyú kapu régi munkájú ércel fedett. Jobb oldalon az első a szent kapu, az ünnepi szentév ünnepi számára, márvány ajtófélfákkal díszítve, de azon soha sincsen bejárást, csak a jubileumi szentévből van nyitva. Hozzá van építve a templomhoz vagy a templom falához, amelyben a bejárást nyílik, miként leírtam, egy oszlopcsarnok, folytonos építéssel, s márványoszlopokra és hatalmas támpillérekre támaszkodik. Az oszlopok, mint megtudtam, úgy tartom, Nagy Konstantin császár régi bazilikájából valók. Új építésű, igen elegáns gerendapárkánnyal tették azokat szebbé, és a kazettás mennyezetet, amelyet egyrészt azon márványlépcső, másrészt a templom középső boltozata fölé a Borgese-i fejedelmek családjából származó V. Pál pápa emelt, koszorús munkájú gipszszobrokkal, képmásokkal és emlémmel, közéjük szöve tiszta aranyszálakkal, fénylik és ragyog csodálatos módon. Az egész templom homlokzata ezekre a hatalmas gyámoszlopokra és négyszögletes támpillérekre támaszkodik, a kijebb emelt és az oszlopok szépsége miatt nézendő oszlopokkal díszes, és gyámoszlopokkal záródik. A pápa meghatározott időben szokott a kardinálisokkal kimenni és áldást adni, miként alább említeni fogom. Felül pártázatként oszlopcskák koronázzák. Ezek fölött Krisztus Urunk, Megváltónk és Üdvözítőnk, valamint az összes szent apostol óriási tizenhárom szobra van odaerősítve. Ezek egybeesnek az oszlopok határolta oszlopfolytatásokkal és a négyszögletes támpillérek homlokzatának díszül épültek. Mindezek egyaránt tiburi kőből vannak nagyon alaposan elkészítve, továbbá a helynek is nagy méltóságot nyújtanak. A tér először az oszlopcsarnoktól egészen a lépcsőig, Szent Péter és Pál apostolok márvány szobraival lezárva nyílik, mindkét oldalon. Aztán alantabb szélében és hosszában kinyúlik, s mindkét oldalon művészi, bővizű szökőkutat látni, a víznek mintegy két ömlő folyását. A fent nevezett bazilika előtt levő tér vagy piac közepén jeles és hatalmas obeliszk látható, melyet alább említenek, miként az alátámasztott sok oszlopot is, a faragott kőből felépített oszlopcsarnokot és a felül levő szobrokat, s miként a díszes és körülövező oszlopcskákat. Középső, vagy inkább szarvas hold alakú mindkét oldalon az a tér. Mégis előbb a templomból említek bizonyos nevezetességeket, a szent dolgok közül, amelyek ott benn tisztelet tárgyai, amelyeket másutt alig láthatni. A fent nevezett bazilikában őrzik Szent Veronika Krisztus arcának lenyomott képmását őrző kendőjét; a vasat, vagy ami a lándzsa végén volt, mellyel szent oldalát a százados megnyitotta. Miként megtudtam, Bajazettól, a törökök császárától kapta ajándékba VIII. Ince pápa. Ezenkívül itt vannak Szent Péter és Pál apostolok négyzetes táblára festett képei, amelyeket, mikor Szent Szilveszter pápánál Nagy Konstantin meglátott, bevallotta, hogy ugyanazon öltözetben jelentek meg

álmában azok neki, miként megtudtam. Ezenkívül Szent Péter apostolfejedelem faszéke, amelyet ma is nagy tiszteletben tartanak a rómaiak. Szent Péter ezen székéről olvasni lehet Baroniusnál, aki erről is ír. A főoltár alatt Szent Péter és Pál apostolok tetemeit helyezték el, de nem az egészet, mivel bizonyos részt ezen szent apostolok testeiből a Szent Pál bazilikában is őriznek, a két szent apostol koponyáját pedig a lateráni Szent János bazilikában őrzik. Szent Péter apostol nagyon régi ércmása, azaz ülő szobra, jobb oldalról lévén a templomba bemenőnek, nincs messze az említett szent apostoloknak, Péternek és Pálnak tetemétől, vagyis az oltártól, amely alatt e szent tetemek nyugszanak márvány sírban. Kívül ugyanis ezt a szobrot tisztelik, attól az időtől kezdve, mivel, miként megtudtam, ezen szobor lábát csókolónak, azzal, hogy magasabbra helyezték, az alázatosság ezen tette miatt, a pápák azoknak vagy annak engedtek, miként megtudtam, bizonyos bűnbocsánatot. Mivel pedig, miként megtudtam, Szent Péter fent nevezett ércszobra egykor a kapitóliumi Jupiteré volt, valamely keresztény Szent Péter apostol formájára, vagyis képmására alakította. A templomnak szinte a középső boltzata alatt, vagy inkább a templom kapujához közel, a kimenőnek balkézről közel, látni egy oszlopot, mindenestre vasráccsal elzárva, és miként megtudtam, ez az oszlop még a jeruzsálemi templomban volt, miként a fölül levő márvány feliraton olvasható, Krisztus Urunk prédikálva gyakran támaszkodott ehhez az oszlophoz. És hogy ez így van, bizonyította, miként megtudtam, mivel akiket a gonosz lelkek zaklattak, mihelyt odavitték hozzá, tüstént megszabadultak. Szintén ebben a templomban őrzik Szent András apostol koponyáját, ugyanazon szent ezüst képmásába helyezve. Ünnepeén meg szokták mutatni ezt az ereklyét. Miként megtudtam, egykor a peloponnészoszi Regulus hozta Rómába. Emellett Szent Simon és Júdás apostolok tetemeit, ugyanígy tíz római pápáét, akik, miként megtudtam, közvetlenül Szent Péter után az apostoli szent székét vérükkel megszentelték. Hasonlóképp I. János pápáét, Szent Fábián és Sixtus vértanúkéét, Martinusét, Gabinusét, Petronilláét, ezenkívül koponyákat, úgymint az ifjabb Szent Jakab apostolét, Szent Lukács evangélistáét, Canterbury Szent Tamás püspök és vértanúét, Szent Amandét, és Szent Kristóf vállát, Szent Józsefnek, aki Krisztus Urunkat a szent sír tisztességében részesítette, a karját, és az egykor gonosz, majd szent és Krisztushoz hű katonáét, Longinusét, és miként megtudtam, sok szent megszámlálhatatlan csontját a Szent Péter templomban, amennyire méltányos, tiszteletben részesítik, hogy méltán mondta, miként megtudtam, Aquinói Szent Tamás: *A vatikáni templom padozata és maguk a falak szentek földi maradványaival vannak tele.* Mégis, mikor, miként megtudtam, a régi bazilika falait egy bizonyos változtatáskor ledöntötték és az újnak az alapjait kiásták, jámbor szentek tetemeinek, miként megtudtam, tömege vált láthatóvá, és őket, miként megtudtam, föld alatti cellába, amely a főoltár alatt sok boltívvvel felfüggesztve szelvényben és hosszában kinyúlik, temették el, oda vivén többeknek, miként megtudtam, azelőtt ezek a régi bazilikában voltak láthatók. Ezekkel vitték oda II. Ottó császár vastag bíborral takart sírját, s egyszerre márványból faragott képmásokat vagy mozaikfestéseket, amelyeket akár a régiség iránt kegyes keresztény vallás, akár a végbement csodák ajánlottak. Köztük volt egy négy szeggel keresztre feszített, nagyon régi érc Krisztus-képmás, amelyet Szent Péter és Pál apostolok oltárával szemközt helyeztek el egy cellába. Több bolthajtásba és kis cellába szétosztva, azok egyikében a négy Leó, I., II., III. és IV. Leó pápák csontjait helyezték el, és hogy nem annyira névvel, hanem inkább írással és tettekkel helyeselték Krisztus katolikus szentegyházában a Leó-féle erőt. Egy Szent Mihály arkangyalnak szentelt oltár is látható, amelyet, mikor valaki belép a templomba, jobb kézről, a főoltárhoz közel látja, teljesen művészi, mozaikmunkával kidolgozott. Azt ábrázolja a képmás, miként győz Lucifer ellen, és valódi, nagyon értékes kövekből mozaikmunkával annyira művészien van kidolgozva, hogy tényleg alig ismeri fel az ember, hacsak nem jártas abban a mesterségben, hogy vajon festett-e, vagy kövekből van kirakva, tökéletesen beburkolva az alak kifejezésére.

Úgy vélem, eddig azt mondtam el erről a templomról, ami nekem úgy tűnt, hogy a rövidség általam kitűzött igyekezetében előadhattam, némely dolgot mindazonáltal mégis hozzácsatolok.

SZENT BRÚNÓ FIAI, A NÉMA BARÁTOK

A kartauzi rend ötödik priorja, Guigo a rendi szokásokat írásba foglalva, gyűjteményét így fejezte be: „az az óhajunk, hogy emlékezzetek ránk”. Az elmúlt év erre kiváló alkalmat szolgáltatott, mert 1084 június havában telepedett meg Szent Brúnó és hat társa nem messze Grenoble városától a Jura hegység egy magasan fekvő völgyében, s e kisded közösségből sarjadt ki a későbbi kartauzi rend.

A középkor folyamán hazánk földjén nem voltak idegenek a néma barátok, ahogy eleink szerették őket nevezni; ezért érdemes fölleleveníteni történetüket mind egyetemes, mind magyar vonatkozásban.

Szent Brúnó társaival Grenoble püspökénél, Szent Hugónál jelentkezett, ugyan is a rend alapítását elbeszélő hiteles forrás szerint: „remetéskedés számára alkalmas helyet kerestek, de eddig nem találtak ilyenre, valamint a püspök életszentségének édes illata is vonzotta őket”. Az esemény leírója, Guigo így folytatja: „Hugó örömmel és tisztelettel fogadta a testvéreket, elbeszélgetett velük, teljesítette kívánságukat. Tanácsára, segítségével és társaságában Chartreuse pusztaságába mentek és itt építkezésbe kezdtek. Kevéssel előbb Hugó ugyanis álmában azt látta, hogy Isten ezen a magányos helyen hajlékot emeltetett saját dicsőségére, egyszermind hét csillagot is látott, amelyek neki a pusztaság felé az utat mutatták. Márpedig az érkezettek heten voltak. Ezért karolta föl oly szívesen tervüket, s haláláig segítette Chartreuse lakóit tanácsaival és adományaival”. Brúnó és testvérei kis kápolnát és köré néhány kunyhót építve telepedtek meg az ezer méter magasan levő zord éghajlatú völgyben.

Szent Brúnótól két levél maradt fenn, melyek a hét első kartauzinak a transzcendens célok szolgálatába állított magány iránti szeretetét híven tükrözik: „Egyedül azok tudják, hogy a sivatag csöndje és magánya mennyire hasznos és mily isteni gyönyörűségekkel terhes, akik ezt már megtapasztalták és szeretik”. Ugyancsak Brúnó írja: „mily szép, hasznos és kellemes magának a Bölcsességnek az iskolájában lakozni a Szentlélek vezetésével, hogy itt megtanuljunk ama isteni Bölcsesség szeretetét, amely egyedül képes az isteni boldogságot megadni... Létezne valami jó Istenen kívül?... Örvendeztetek testvéreim, boldog sorsotok és az isteni kegyelem rátok áradt bősége miatt... Örvendjétek, mert elnyertétek a nyugodt pihenést és az elrejtett kikötő békességét.” Íme, ilyenek a rend kezdetei és lelkesége, melyet a magány, szemlélődés, liturgia, fizikai munka, s később a könyvek másolása tölt be.

Szent Brúnó és társai azonban ékkortájt nem voltak egyedül, mások is a pusztaságban szegődtek Isten nyomdokába, a XI. század végén ez csak egy a tucatnyi hasonló eset közül. Francia területen a XI. és XII. században legalább száz remeteközösség született, s az Egyház történelmében ez az egyik legkedvezőbb korszak a remetéskedés számára, a magány keresése ekkor, bátran mondhatni, népmozgalommá vált.

A szerzetességen belül ebben az időben nem tapasztalható hanyatlás, mert a X. század elején alapított Cluny elérkezett kiteljesedése csúcsára, az általa kezdeményezett, majd felülvizyázott gregoriánus reformirányzat szerte az egész nyugati egyházban meghozta gyümölcsét. Cluny nagy apátjainak sorozata (hat kiváló személyiség két évszázadon keresztül) még tart, reformmozgalma még életerős. A benedeki regulát követő fekete szerzeteseknek volt energiájuk másutt is radikális reformok megvalósítására, ilyen például Hirschau germán földön.

A közel másfél évtizeddel később alapított Citeaux az életerős molesmes-i apátságból született, csak míg ez utóbbiban a közös életért lelkesedtek a szerzetesek, addig Citeaux alapítóit a remetesség eszméi vonzották jobban. A remetemozgalom nem az ekkor létező szerzetesi élet kritikájaként jelentkezett, hanem a szerzetesi eszmény további elmélyítéséből született. Az igazi remetehivatás nem a már meglévő életformákat lebecsülő ítéletből, hanem Isten még elszántabb, radikálisabb kereséséből jött létre. A XI. század e kiváltságos személyiségei a pusztaság hívását hallották meg, a bibliai pusztaságét, ahová az Úr kihívta népét, ahol oktatta őket, hogyan kell Őt keresni, az Ő nyomában járni. A remeteélet fő motívuma: „vacare Deo” — kiüresedni teljesen, hogy Isten töltsse be az embert.

A remetészkedés formái azonban nagyon változatosak, és igen gyakori eset, hogy a kezdetben kicsiny, majd egyre népesebb csoport a közös élet irányában fejlődött tovább. Szent Brúnó kiválósága abban rejlik, hogy a pusztaság tudatos megszervezésével a magányt olyan magas fokban tudta megvalósítani, ahogyan az Szent Romuáld közösségét, a kamalduliakat kivéve talán senkinek sem sikerült; ugyanakkor ez a magány minden keménysége ellenére sem embertelen. Chartreuse völgye nem volt gazdátlan, emberektől soha nem látogatott terület, ezért a remetészkedők magányára vigyázni kellett, ugyanakkor szükséges volt legalább minimális szinten fenntartani a kapcsolatot a külvilággal is. A magányt Brúnó és az őt követő priorok két szinten szervezték meg: a külvilág felé és a közösségen belül. A külvilágtól az elrejtett völgyek választásán túl egyrészt határaik pontos körülírásával igyekeztek elkülönülni, jóllehet a határok nem a kezdetben birtokolt, hanem a későbbiekben birtokolni óhajtott területet jelezték. Ezen belül előjogaik voltak, viszont ezen kívül nem terjeszkedhettek. A külvilágtól való függetlenséget szolgálta másrészt a közösség kettősztása, és egy völgyben, de egymástól bizonyos távolságra történt letelepítése. A konverzusok feladata a földek művelése, valamint a külvilággal fenntartott nélkülözhetetlen érintkezés biztosítása a prior szigorú felügyelete mellett; a konverzusok az „alsóbb ház” lakói és közösségben élnek. Súlyos tévedés lenne azonban bennük a „felsőbb ház” szerzeteseinek szolgálait látni, mert a magány bizonyos keretek közötti megélése az ő hivatásuknak is szerves része, és a szerzetes-konverzus közötti választvonalat nem az irás ismerete, illetve nem ismerete húzta meg. A „felsőbb ház” lakói, a szerzetesek a konverzusok nélkülözhetetlen segítségével valóban pusztaságban élhettek, külön kis házakban, melyek a templom köré csoportosultak. A kartauzi törvényhozás szigorúan intézkedett a szerzetesek és konverzusok számáról, 12 monachus és valamivel több, 16—20 konverzus alkotja a közösséget. A kettős monostor 24 szerzetessel és arányosan több konverzussal már igen ritka, hazánkban egyedül a lövöldi volt ilyen.

A kartauzi közösség, mert kezdetben még rendről nem beszélhetünk, mind több helyen eresztett gyökeret, a XII. században 38, a XIII. században 34 új alapításról tudunk. A XIV. század a rend elterjedésének tetőpontja 107 kolostorral, a négy magyar ház alapítása is ide tartozik. Továbbterjedés szempontjából a következő két évszázad már hanyatlás az előzőhöz képest, a XV. században 45, a XVI. században pedig csak 13 új házat tudtak megszervezni.

Hazánkban a XIII.—XIV. század fordulóján több száz szerzetesi házban férfiak és nők ezrei kötelezték el magukat rendi keretben Isten szolgálatára, s ennek ismeretében a kartauziak megtelepedése magyar földön még szembetűnőbb. A tatárjárás után az egyházi életet tekintve az újjászervezés mellett legjelentősebb esemény a Boldog Oszbál által alapított pálos remeterend születése és gyors elterjedése. Ez a tény igazolja, hogy a biztos, rendi keretek közötti remetészkedés iránt az érdeklődés itthon is egyre jobban növekedett. A kartauzi rend azonban hamarabb kezdődik Magyarországon, mert már a tatárjárást megelőzően történt egy kísérlet betelepítésükre. Bencés regulát követő szerzetesek alapították a Szent Miklósról nevezett ercsényi monostort a Csepel-sziget végén, akkor még különálló szigeten; fennállásának első bizonyítéka 1186-ból maradt

ránk. 1238-ban a pápa Esztergom érsekéhez levelet intézett, ebben jóváhagyta a kartauziak bevezetését az ercsényi monostorba, mert az eddig itt élt szerzetesek képtelenek a szükséges reformok végrehajtására. Szent Brúnó fiai valószínűleg Seitzből vagy Geirachból jöttek. Jóllehet ez inkább csak az épületek és földek birtokbavétele, a későbbi alapítás előkészítése, és nem egy új közösség életének szabályos kezdete, mégis jelentős, mert a későbbi felsőnémet provincia harmadik legrégebb háza lehetett volna az ercsényi a seitzzi (1160) és a geirachi (1169) után, ha a tatárjárás vihara el nem söpri. A rövid ercsényi tartózkodás azért jelentős, mert az ország szívében, a királyi birtokhoz közel lévén, az ország vezető egyházi és világi személyiségei megismerhették a rendet, és ez a jövő számára egyengette az utat.

A kartauziak végleges megtelepedése azonban még jó fél évszázadot váratott magára; az ország északi része, a Szepesség fogadta be őket. Az első kolostor születésének körülményei ismertek részint egy kartauzi névtelen írásából, részint a királyi városok krónikáiból és a fennmaradt oklevelekből. Löcsétől nem messze található egy fennsík, neve: Látókő, amely a tatárjárás alkalmával a környékbeli lakosságnak menedékkül szolgált. Hálából itt kápolnát építettek a veszély múltával, s amikor a 24 királyi város konfraternitásában Márton, zsákóci plébános 1299-ben a kartauzi szerzetesek behívását és letelepedését javasolta, társai magától értetődőnek találták, hogy az időközben Menedékszirtnek nevezett fennsík adjon nekik otthont. A Seitzből érkezett szerzetesek alkalmasnak találták a területet, és az adományozás még ez évben megtörtént. Az építkezés öt év múlva indult meg, amikor a szükséges pénzt a kezdeményező Mártonnak sikerült összegyűjteni. A Protoeremita, Keresztelő Szent János tiszteletére emelt kápolna és a remeteházak két év múlva készültek el. Így megkezdődött a szabályos szerzetesi élet.

A következő kartauzi ház ettől nem messze a Dunajec folyó mellett, a Szent Antal-völgyben talált otthonra 1319-ben, bár a környék egyik családja már 1308 óta szorgalmazta ezt az alapítást. A Szent Antal-völgyben fekvő, másként lechnitzi kolostor forgalmas országút mellett feküdt, s a külvilágtól nem volt kellően elhatárolva. Ezért a magányt itt nehezebben őrizhették meg, de a szegénységet is, mert az adományok bőven áradtak. Menedékszirt az alapításban játszott szerepe miatt befolyását fenn akarta tartani, s a két ház között súrlódás támadt. A rend vizitátorai 1342-ben, majd 1351-ben igyekeztek elsimitani a vitás kérdéseket. Végül Menedékszirt elismerte Lechnitz függetlenségét, Lechnitz pedig a határok szorosabbra vonásával biztosította a fegyelmet. A fennmaradt oklevelek birtokok adás-vételéről, cseréjéről, perekéről tudósítanak. Ez csak a felszín, mert a cél a pusztaság megteremtése, a magányhoz szükséges élettér biztosítása. A XV. század huszita rajtaütései nem kímélték ezeket a házakat sem. A menedékszirtiek majd két évtizeden keresztül Löcsén éltek, a veszélyek elmúltával azonban visszatelepettek a fennsíkra. Minden viszontagság ellenére a két kolostorból maradtak fenn jelentős emlékek egyik legfontosabb tevékenységük, a könyvmásolás gyümölcseként. A kartauziaknál a liturgia végzése, az imádság és a szemlélődés után közvetlenül a szerzetesség ősi feladata, a néma prédikáció, a könyvmásolás következik. A szerzetes tevékenységének egyik legfontosabb része ez, míg más közösségeknél csak az erre legalkalmasabbak lettek scriptorok. A lechnitzi könyvtár XV. századi állományának jelentős része fennmaradt, jelenleg a budapesti Egyetemi Könyvtárban található. A könyvtár rekonstrukciója megtörtént, ennek alapján tudjuk, hogy kódexek egy részét ők maguk másolták, más részüket ajándékba kapták. A művek világosan mutatják, hogy a devotio moderna a magyar-lengyel határvidékre is megtalálta az utat. A XVI. század további megpróbáltatásokat hozott a két felvidéki kolostornak. A királyi városok 1543-ban a menedékszirti kolostort védelmi-biztonsági okokból lerombolták. A szerzetesek Lechnitzén húzódtak meg 1563-ig, amikor Ferdinánd király ezt a kolostort is feloszlatta, és az utolsó magyar néma barátok külföldi kolostorokba mentek.

Az ország szívében a Felvidékhez hasonlóan ugyancsak a XIV. században, két házat sikerült alapítaniuk. Eger városához közel a tárkányi völgyben Miklós egri püspök 1330—1332 között alapította a segedelemvölgyit. Erre nézve az adatok igen gyérek, hazai oklevél 1424-ben említi először, viszont a rend krónikái kétséget kizáróan bizonyítják az előbb említett dátumot. Ez a ház, mely szegénységéről volt nevezetes, Eger 1552-es ostromakor pusztult el. A másik kartauzi alapítás a Dunántúlon Nagy Lajos nevéhez fűződik, a lövöldi kolostort 1360—1369 között szervezték meg. Alapításának motívuma még nem tisztázott teljesen, kérdéses ugyanis, Nagy Lajos valóban azért telepítette-e le a kartauziakat, hogy bennük a pálosoknak vetélytársat támasszon, s így közvetett módon erősítse meg a pálosok fegyelmét? Gyöngyösi Gergely egy utalása erre enged következtetni, mert a Vitae-fratrum-ban ezt olvashatjuk: „Az Úr 1372. évében Trisztán szentlázslói és András nosztrai perjelek János sztergomi prépost előtt pörösködtek a kartauziak lövöldi perjelével. Olyan határozatot hoztak, hogy fogadalmas testvéreinket nem fogadhatják be, és nem tarthatják vissza a kartauziak, amint ezt a Szentlőrincen őrzött levél tanúsítja.”

Az irodalomtörténészek hagyományos föltevése szerint Lövöldön élt a Kartauzi Névtelen, aki az Erdy-kódex néven ismert 675 oldalnyi terjedelmű monumentális alkotást írta. A hatalmas prédikációgyűjtemény tartalma sokkal több kérdést vet föl, mint amennyire pillanatnyilag válaszolni lehet. A Névtelen kora műveltségének legmagasabb szintjén állt, s tudatos írói egyéniség, akit Egyháza és hazája sorsa egyaránt foglalkoztat. A Remete Szent Pál ünnepére írt beszéd forrásainak elemzése alapján biztos tény az, hogy a Kartauzi Névtelen műve alkotásakor nem csupán pálos szóbeli hagyományokra támaszkodott, hanem előzetesen gondos anyaggyűjtést végzett és számos írott művet használt föl a beszédekhez. A lövöldi, híresen gazdag, kettős kolostor valószínűleg 1551-ben vált elhagyatottá a török támadások következtében.

Szent Brúnó fiainak utolsó, hazai alapítási kísérlete Nagyvárad mellett 1494—1498 között a váradhegyfoki premontrei prépostság átvétele volt, ám ez az új püspök, Kálmáncsehi Domonkos más irányú tervei miatt sikertelenséggel fejeződött be.

A kartauzi rend a XVII. század első felében megkezdte a házak visszaszerzésére irányuló igényeinek hangoztatását, ám hiába, nem sikerült visszatelepíteni Magyarországra. A lechnitzi kolostort a XVIII. század első éveiben a szintén remetejellegű kamalduli rend kapta meg, s jelenlétével még 1782-ig emlékeztetett az egykori lakókra, azokra az elszánt szerzetesekre, akik Istent a legteljesebb magányban keresték és találták meg.

Irodalom: Bán Imre: *A Karthausi Névtelen műveltsége*, Bp., 1976; Dedek Crescens Alajos: *A Karthausiak Magyarországon*. Bp., 1889; Fodor Adrienne: *Az Egyetemi Könyvtár Karoling-kori Deuteronomium töredéke a lechnitzi karthausiak könyvtárából* = MKSZ 1976. 4. 371—380; Fodor A.: *Die Bibliothek der Kartause Lechnitz in der Zips vor 1500* (Geschichte und Buchbestandsrekonstruktion) = *Armarium*, Bp., 1976., 49—70; Guigues: *Coutumes de Chartreuse*, SC 313; Guigues: *Méditations*, SC 308; Guigues II le Chartreux: *Lettre sur la vie, contemplative, Douze méditations*, SC 163; Guigo II: *A kolostor lépcsője* = Népek nagy nevelője, Bp., 1981; *Lettres des premiers Chartreux*, SC 88; Mezey László: *A devotio moderna a dunai országokban* = Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 5, 1970., 223—237; Németh Péter: *Adatok a felsőtárkányi kartauzi kolostor építéstörténetéhez* = Egri Dobó István Múzeum Évkönyve, 1967., 73—85; Török József: *Adalékok az Erdy-kódex egy beszédének forrásaihoz* = ITK 1980. 1. 49—55.

AZ ÉRDY-KÓDEX

„Immáron léssen emléközet az nagy szent karthúziai szerzetnek eredetiről”

1526 táján született meg a karthauzi rendalapítás részletes története és Brúnó élete magyarul, a legavatottabb személy, a Karthauzi Névtelen tollából. A szerző nemcsak írói kvalitásaival emelkedett magasán kortársai fölé, hanem abbéli szándékával is, hogy átlépve a rendi kereteket, hatalmas prédikáció- és legenda-gyűjteményével mindenféle rendű-rangú-nemű latinul nem tudót komoly és hasznos lelki olvasmányhoz juttasson. Nagy buzgalommal és körültekintéssel válogatta meg forrásait, minden rendet szinte magáéként ismertetve meg. Így lett az Érdy-kódex csonkaságában is középkorvégi magyar nyelvű irodalmunk terjedelmében legnagyobb s legsikerültebb vállalkozása.

Rendjével kapcsolatban természetesen nem lehet elfogulatlansággal vádolni, fő helyet szán neki a rendek közt, s ehhez mérten mondandóját is ünnepélyesebbre fogja: „Áldott Uristenben szerelmes atyámfiai! Bizonyával akarnám, ha bévebb értelemnek, szólásnak, mondásnak és írásnak malasztjával bévölködhetném, hogy nyilvánban kijelenthetném ez szentséges szerzetnek földön, mennyen való hatalmas, érdemes voltát, szeplőtelen méltóságát, ártatlan mivoltát, lelkitesti szépségét, isteni dicséretben való gyenyerüses édességét, ez világi életben való kemenségét, anyali élethez való közelségét, emberi társaságtul való eltávoztatását, mennyei nyájasságban való késálkodását, és minden egyéb szerzetők között földön, mennyen feljebben való hatalmát és királi méltóságát.” Egy hitelt érdemlő auktoritást hív tanúnak: „kinek bizonsága bódogságus Szent Bernáld doktor, az ki úgy mond az Nagy Krónikában az szent kartúziai szerzetről, hogy minden anyaszentegyházbéli szerzetek között első helyt és fejedelemségöt tart. Nem hogy idő szerént elébb való volna, de szentséges és kemén életnek méltóságával. Annak okáért is nevezi ötet Anyaszentegyháznak szépségü köoszlopának, mert soha az első igyeközetnek méltóságából ki nem esött, le sem szállott, mert kiváltképpen mégtartatott Szentlélek Uristentül ez mai napiglan ő mivoltában. Ezeket Szent Bernáld doktor mondja.” (A Nagy Krónikát, amiböl Bernátot idézi, sikerült e helyen Werner Rolewinck Fasciculus temporumával azonositanom. Az 1525-ig mintegy 50 kiadásban és körülbelül 100 000 példányban megjelent rövid világkrónikában az 1084-es évnél olvasható a latin megfelelő.)

Szent Brúnó életrajzát és a rendalapítás történetét a kor legfrissebb, leghitelesebb forrásából, Franciscus de Puteo Vitájából meríti a Névtelen. Franciscus de Puteo a Grande Chartreuse priorja volt a XVI. század elején, s ebben a minőségében egyben a rend generálisa. Nagyobb lélegzetű művét Brúnó szentté avatásán tüsténkedve 1514 körül írta, s 1515 körül Bázalban nyomtattatta ki. (Legkönnyebben az Acta Sanctorum októberi III. kötetében férhető hozzá: pp. 708—727.) A magyar fordítás, mely forrásához viszonyitva gyakran összevon, ezt-azt betold, az Érdy-kódexnek valóban az egyik legjobban sikerült fejezete, nagy nyelvi erővel megformált szépirodalom. Így fest „Kartúzia” a jótékony grenoblei Hugo püspök riasztó ajánlásában: „Ez mi tartományunk kedég igön hideg föld és zsirtalan, mint jól látjátok. Vagyon kedég ez hegyek között egy erős, lakathatlan kietlen, kiben sem emberek, sem vadak nem lakhatnak, kinek Kartúzia

vezetékneve. Mind körül nagy köszikláknak is szakadásokkal béves, és mind télben, nyárban hideg, hóval teljes, annak okáért soha ott vetemén nem lehet embernek életére. Ki inkább mondatik tömlőcnek és purgatóriomnak, honnem mint ott ember lakhaték . . ."

Mínthogy a szép szöveg hozzáférhető (megközelítően betűhíven a Nyelvemléktár V. kötetében Bp., 1876. pp. 375—394; a mai helyesíráshoz közelítő átírásban: Kardos Tibor, *Legendák könyve*. Bp., é.n. pp. 201—223. és a *Magvető Könyvkiadó* gondozásában a közelmúltban napvilágot látott *A Néma Barát* megszólal című válogatásban), most csak az életrajz végével, Brúnó kultuszával és szentté avatásával szeretnék bővebben foglalkozni, illetve az evvel kapcsolatban felmerült tévedéseket tisztázni.

Az Érdy-kódexről egyetlen monográfia született, A Karthausi Névtelen műveltsége címen, Bán Imre átfogó kutatásainak eredményeképpen (Bp., 1976.). Munkájának érdemét egy adat helyesbitése nem csorbíthatja. A monográfiából idézem: „Ide kívánczok, hogy a Brúnó-legenda végén található a Karthausi legfrissebb időadata, 1514, X. Leó pápa kanonizáló bullájának dátuma. A pápai elhatározás részletes kivonata is a bullának legalább részleges ismeretére mutat.” (p. 19.).

A probléma az, hogy a Névtelen korában még nem avatták szentté Brúnót, így a szentté avatási bullát sem nem láthatta, sem nem idézhette. A dolog azonban nem ennyire egyszerű. Brúnó haláláról és az 1514-es processzusról így ír a Névtelen: „És miképpen vasárnapra jutván ő áldott lelkét Úristennek adá Szent Mihál havának hatod napján, azon időben, mikoron Úr Fiú születetnek utána írának ezerszázegy esztendőben . . . Mikoron kedég bel teljesödtenek volna kimúlása után négyszázharminc esztendőök, irván ezerötszáztizennégy esztendőben, tized Leó pápa minden egyéb bizonság nélkül meggondolván bódogságus Szent Brúnó konfesszornak nagy sok jótéteményét és kartúziai szent szerzetnek méltóságus voltát . . . anyaszentegyházban is fel akará magasztatni, mint olyan jeles pátriárkát és patronost, hogy minden egyházban és kápolnában az ő szent halála napját nagy méltósággal illenek.”

[Előjáróban néhány kisebb kiigazítást kell tennünk. Brúnó nem Szent Mihály (szeptember), hanem Mindszent (október) havának hatodik napján halt meg. Másrészt ha 1101-hez 430 évet adunk, akkor nem 1514-et, hanem 1531-et kapunk. A Névtelen számtani tévedésére az a magyarázat, hogy míg Franciscus de Puteo a 430 évet a rendalapítás dátumához, 1084-hez adta, és így valóban 1514-hez jutott, a Névtelen átugrotta ezt a részt, s közvetlenül a „kimúláshoz” kapcsolta].

Most pedig térjünk az érdemi részre. A Karthausi Névtelen szerint X. Leó elrendelte, „hogy minden egyházban és kápolnában az ő szent halála napját nagy méltósággal illenek.” Ez valóban egyenértékű lenne a szentté avatással még bulla nélkül is. Franciscus de Puteonál viszont az áll, hogy X. Leó azt akarta: „ut in singulis domibus totius Ordinis nostri et earum ecclesiis seu capellis festum eiusdem Patris nostri Brunonis . . . solemniter colatur” (i.m. 721.). A különbség tehát az, hogy a pápa nem az egész egyházban, csupán a karthausi renden belül tette lehetővé Brúnó kultuszát.

Mivel Deced Crescens Lajos a karthausiakról szóló egyetlen érdemi magyar nyelvű monográfiában (A karthausiak Magyarországon. Bp., 1889.) szintén azt mondja, hogy „X. Leó minden habozás nélkül mondá ki ítéletét, mely Brúnót a szentek sorába igtatá” (p. 193.), érdemes megnézni, hogy pontosan mi is történt.

A legmegbízhatóbb forrás az ügyvel kapcsolatban Antonius páviai kardinálisnak egy 1514. július 19-én kelt levele (*Acta Sanctorum Oct.* III. 696—697.), melyben „totius Ordinis Carthusiensis protector”-nak nevezi magát. Az idézett napon megjelent X. Leó pápánál több karthausi prior társaságában, köztük volt Franciscus de Puteo is, mint rendi generális, és felsorolva Brúnó érdemeit, kérték X. Leót, hogy „cum sexta die Octobris . . . festum quotannis in eius memoriam, ac solemne officium . . . et commemorationem eiusdem caeteris diebus faciendi licentiam concedere dignetur”. A pápa „libenter annuens” megadta az engedélyt az október hatodikai ünnepre és a napi kommemorációra, írja Antonius kardi-

nális, de kizárólag a karthauzi rend számára. Licentia vivae vocisról, szóbeli engedélyről beszél, s a jelen oklevéllel éppen ezt akarja maradandóvá tenni. Pápai bulla tehát nem született, de indirekt módon sem ismerte el Brúnót szentnek, az egész római egyházra kiterjesztve kultuszát. A római misszáléba és breviáriumba csak 1622-ben vették fel ünnepét, X. Kelemen pápa pedig 1674-ben megemelte az ünnep rangját. (Hivatalosan szentnek Brúnó tehát csak 1622-től tekinthető.)

Visszatérve a szentté avatási kísérletre: Puteusék azért elérték valamit, sőt sikerült olyan homályosan fogalmaznia a Brúnó-vitában, hogy későbbi biográfusok valóban feltételezhatték egy pápai bulla létét. Mindenesetre az elért sikerrel elégedetten a következő évben kinyomtatta az életrajzot.

Az Érdy-kódexben azonban a Franciscus de Puteo-féle Vitánál bővebben olvashatunk a Brúnó-kultuszról. A latin életrajz csak annyit mond, hogy „conveniens officium in honorem ipsius agatur”. Az Érdy-kódexben pedig ez áll: „az ő szent halála napját nagy méltósággal illenek szent konfessoroknak zsolozsmájával, estit kedég böjttel, és hogy mind az egész szerzetben minden vecsernyének zsolozsmájában emléközetőt tennének róla Szent Brúnó konfessor nevezeti alatt”.

A rendi generális káptalan 1515. május 7-én, élve a pápai engedéllyel, pontosan meghatározta a Brúnó-officiumot lectioival, responzóriaival, könyörgéseivel. (Festum candelarumot kap, a legmagasabb rangú ünnepet, a szövegek az unius confessoris officiumból és miséből vannak összeállítva, elrendelik a böjtöt a vigilián és a kummorációt.) A Névtelen tehát a rendi gyakorlatból közvetlenül ismerte a fentieket. 1516-ban, a következő rendi káptalanon elrendelik, hogy „de vita eius noviter impressa legatur in refectorio”) az újonnan kinyomtatott életrajzból olvassanak fel a refektoriumban), valószínűleg itt már Franciscus de Puteo Vitájáról van szó. Így juthatott el ez a Névtelen kezébe. A Névtelen és rendtársai számára tehát Brúnó életrajza már „kötelező olvasmány” volt, október hatodika pedig kiemelt rendi ünnep. Ő azonban a renden kívüliek számára is ünnepé kívánta tenni azt.

Orbán Ottó

A kor kérdései

*A negyvenes évek hazai kertész-értelmiségije
biztosra vette, hogy a jövő kulcsa a fajtanemesítés;
kicsire nem nézett — a gomolygó emberfüstbe ...
Nincs meddőbb lény a semlegesnemű lángelménél,
aki izzó hangzatokkal kürtöl egybe egy keresztshadat,
majd hátat fordít és elemez: mennyi vér ...
A költészetben épp a „költői” a legkevésbé fontos —
egy mézárós valóságérzéke kell ahhoz és isten szemé,
hogy helyesen mérjük ki életünk arányait
az önpusztítás és az önmentés között.
Mennei gáz és földi madzag, kiabálja a léggömbáros;
élni anyyi, mint pórázra kötve szállni:
gyülékony hártýába kötve egy fuvatnyi végtelen,
és körben az izzó csikkek, a kor kérdései.*

HÚSVÉTI FELTÁMADÁS

Nagyszombat éjszakáján egy hang szólította Máriási Ilonát álmában.

Szokott az ember néha olyat álmodni, hogy hirtelen felébred és körülnéz, mintha valaki beszélt volna hozzá.

— Te szóltál, édesanyám? — kérdezte Ilona.

Máriásiné nem felelt, mélyen aludt az egész napi munkától kifáradva, kalácsot készített húsvétra, amelyet reggel szentelni visznek Budára, Mátyás templomába a csónakos emberek.

Máriási Ilona tovább figyelt.

Holdtölte volt, olyan világosság volt odakünn, mintha hajnalodna, pedig még egyszer sem szólalt meg a kakas a pesti révészháznál, amely messze vidéknek volt hangos óramutatója.

A hold csodálatos, másvilágias fényességgel vonja be a fák derekát. Mintha középkori, vitézi páncél készült volna a vén fák törzsére és a páncél csillogott, villogott, mint akár abban az időben, mikor Árpád királyok jártak feltámadás ünnepein ájtatoskodni e szent helyre.

Máriási Ilona halkán felkelt ágyából és az ablakhoz ment; a hodfényes éjből ekkor újra megszólította a hang:

— Ilona, gyere hozzám!

Olyan másvilágias volt ez a hang, mint akár Szent Margit hangja, amelyet délután, midőn mélyen elmerült ájtatosságába a kolostor romjai között: hallani vélt. Amde akkor tudta, hogy a képzelet játszik vele, amely megszólaltatja fülében a szent nőt, akihez olyan forrón esedezett. Míg most az álom hatása alatt: valóban azt gondolta, hogy kívülről szólítják és neki mennie kell.

Máriási Ilona évek múlva se tudta megmondani, hogy álmodta-e vagy valóban látta mindazt húsvét éjszakáján, ami vele történt.

Nagyszombat éjszakáján szólalnak meg a szigeten a fülemilék. Sohasem előbb, sohasem később. E csodálatos kis művészek, akik a régmúlt évszázadokban annyi szentéletű kegyes apácának vonták hegedűikben az éjjeli muzsikát: azután sem felejtették el Jézus nevenapját, midőn a kolostor már rombadőlt. Szólt tehát a földkerekség legszebb zenéje Szent Margit kolostora körül, a csendes éjjelen, amikor Máriási Ilona a holdsugárokra lépegetve, a romok felé vette halk útját.

Ugyancsak ezen az éjszakán bocsátották első leheletüket az orgonák az ég felé. Olyan húsvét még nem volt, amelyen ne nyilott volna orgona a szigeten. Legkésőbb: nagyszombat éjszakáján kibújtak a drágalátos fürtök leveleikből és halkán megrázták kis csengetyűiket. Illattal telt meg a sziget, mintha a feltámadás éjszakája itt ünnepelte volna magát legszivesebben.

Ebren voltak a part mentén a békák, amelyek a fűszálakon próbáltak kuruttyol-

---

Részlet a *Szent Margit* című könyvből. „Meggyógyulásomért térdepelve ajánlom e könyvemet Szent Margitnak. 1927. Nagyboldogasszony napján. K. Gy.”

gatni. Halkan sóhajtottak a nagy fák, amelyek alatt Máriási Ilona elhaladt. És Szent Margit nyúlja felugrott, hogy mutassa az utat Ilonának.

A kolostor romjai között pedig nagy fényesség látszott. —

Fehér, reszkető volt ez a fény, amely a föld alól, az ég felől tört elő, megvilágítván a kolostor nagyon búskomor falait, de most ragyogtak a kövek, mintha őket is valamely belső fényesség világítaná.

Az üdvözült lelkek éjszakája volt ez! A feltámadott sirjából előtörő fényesség volt ez! A bibliai csoda ismétlődött meg ez éjjelen a szent romok között.

Fényben úszott a templom hajója, amely fénye fehérebb volt a liliumnál. És sehol se látszott gyertya, amely a fény forrását mutatta volna.

Megannyi mécses lengett az egykori apáca-cellákban.

És az egész nagy fényességnek koronája azon a helyen látszott, ahol még ma-napság is látszanak nyomai Szent Margit imádkozó térdeplőjének.

A fülemilék teljes torokkal énekeltek itt, kis szívüknek minden drágalatos érzelmét, kis torkuknak minden ezüstjét odaöntötték a fénysugár felé.

Csodálatos éj, csodák órája!

Máriási Ilona elkáprázva a fényességtől, csak halk léptekkel merte megközele-teni a szent helyet. A régi kolostori templom ajtó-küszöbéig merészelt eljutni és ott eltańkarva a szemét, buzgón imádkozott. Úgy érezte, hogy imádsága ez éjszaka-n meghallgattatik, hisz közelében volt azoknak, akik a hívők fohászzkodását az Úr számolyához juttatják.

Egyszerre háromszor kondult meg az ezüstharang valahol a magasban. Ott lebegett a harang a levegőben azon a helyen, ahol valamikor a torony állott.

A harangkondítás után megszólaltak a hárfák és a hegedűk ugyancsak a magas-ságban, amelyre valaha e kolostori kórus húzódott.

Midőn Máriási Ilona felemelte a szemét, a templom hajója megtelt fehér alakokkal, amelyek még fehérebbek voltak a fénynél is. A mennyek országában járhatnak ilyen hófehér köntösben a lelkek, akiket az Úr magához fogad.

És amint szeme, tekintete megszokta a földöntúli fényességet: megkülönböz-ette az egyes alakokat.

Egy nagy csoport, amely hosszú földigérő köntöst viselt: a templom hajójának közepén gyülekezett. Oly halkán térdeltek le és hajtották meg magukat, mint a szél hajtja a faleveleket. A sóhajtásuktól megremegtek a tavaszi bokrok. És mindegyik ajkára egy-egy fülemile repült, amikor elkezdték a kardalt.

Máriási Ilona azt gondolta magában, hogy ezek a fehér árnyak lehetnek vala-mikor azok a zárdaszűzek, akiknek nevét soha sem tudta meg senki, akik név-telenül éltek és haltak, csupán az Úr angyalainak seregét szaporították. Szegény-ségben, szerénységben, Istent dicsérve, oly észrevétlenül múlt életük, mint a kis-madaraké, amelyeknek csontvázát nem találjuk meg a zordon tél után az erdőn. Őket nem sorozták a csodatevő szentek rózsafüzérébe, nekik nem adatott erő emberfeletti dolgok, isteni megnyilatkozások végzéséhez. Alázatosan ápolták a beteget, jóságos cselekedeteiket nem jegyezte fel a krónika, mert mindennapos tettek voltak azok.

Most is ott gyülekeztek a templom közepén, ahol életükben volt helyük. Most is az az ének hagyta el keblüket, amelyet egész életükben énekeltek: Isten dicsérete.

A jó Isten szent margitszigeti galambházában az ő éneklésükre nyíltak meg az Ég fülei, hogy meghallgassák a szentek és királyok fohászzkodását.

A Maristellák, az Egéziák, a Krisztinák, az Ilonák ... akikről szűzi nevükön kívül mit sem tud a hagyomány.

Mert kelet felé, ahol az oltár állott egykor: az apácák csoportjától elváltan: más alakok is látszottak Máriási Ilona szemei előtt.

Az oltárlépcső közepén térdelt egy aranykorónás fejedelmi hölgy, hosszú, himzett palástban, két keze imádságra emelve, — amint Szent Margitot földi halála után örökké láthatjuk magunk előtt a róla festett képeken.

Orcája fehér, mint a nevéből keresztelt virágok, — nincs ezen az arcon földi szenvedésnek, bánatnak, de örömnök se nyoma, csak végtelen jóságos ez az arc,

az üdvözültség fénye ömlik róla, mint az Úr fehér testéről, amikor a szentelt ostyát a misemondó pap felmutatja.

Immár elmaradt az arc mögött a földi könny és a szelid mosoly: olyan az, mintha márványból vagy álból való volna.

A keleti égen a nap közeledésére fehérlenek így a felhők, midőn az éjhomály oszlik.

Ezt a csodálatos arcot látja képzeletében évszázadok múlva is a szigetlátogató, midőn elmerül az itteni énekes-madarak figyelmezésében.

Az aranykoronája, a köntöse ugyanaz, amelyben egykor apácátársnői az oltár lépcsője alatt márványsírba eltemették. Huszonhat esztendő volt a királyleány és teljes szépségében maradt meg halottaiban, még akkor is, midőn a mohácsi vész után az apácák menekülvén a Margitszigetről, felbontották a sirt, hogy a szent leány hamvait magukkal vigyék. A krónikáirók feljegyzik, hogy a holttestnek olyan illata volt, mint a liliomnak. Sokáig vándoroltak a zárdaszüzek, míg a holttest ismét visszakerült régi helyére. És íme a holt, most meglevénedve mutatkozik az álmodozó Máriási Ilona előtt.

Margit királyleány oldalán még más alakok is térdepeltek. Egyik oldalon egy gyermekleányka, ugyancsak fejedelmi koronával a fején.

Ez a gyermek volt az, aki Margit királyleány példájából felbuzdulva: szintén a zárdaszüzi életre akarta szentelni magát. V. István királyunk leánya volt ő: Erzsébet hercegnő. Amde az ég kegyelmes volt hozzá. Megővta azoktól a szenvedésektől, sanyargatásoktól, amelyekben Margit nagynénjének volt része és már zárdanövendék korában az Úr trónusához hívták őt az angyalok.

A királyi gyermeket Margit lábaihoz temették el bal oldalra, hogy halottaiban is közelében legyen annak a vérroknak, akit példaképül választott.

A térdeplő jobb oldalán egy hatalmas királyi külsejű férfiú kulcsolta össze kezét.

Ez a férfiú volt V. István, magyarok királya. VI. Béla fia.

A király, aki Erzsébet leányát az Egnek áldozta, bánatában nemsokára követte leányát a síri országba. Azt a rövid időt, amelyben még király volt, azzal töltötte, hogy imádkozni járt leánya sírjához a Margit-kolostorba. Itt látták az öles-termetű királyt meggörnyedve, megőszülve, a lelkifurdalástól barázdás arcával a leánya sírjára borulva. Gyötrelem és szenvedés volt szegény király élete, mert semmi sem tudta vigasztalni őt gyermeke elhunytán. Levetette fejedelmi ruháját és a szomszédos kolostor szerzeteseinek szőrcsuháját öltötte magára. Meztláb és hajadonfővel járt, olvasószemeket pörgetett ujjai között, mint egy valódi szerzetes. Ha már néhány esztendeig gyötri a bánat: otthagya volna Magyarország trónusát, hogy a szomorúság elől a kolostor csendjében keressen menedéket.

Akkoriban, a középkorban: a kolostor volt vigasztaló otthonuk mindazoknak, akiket az életben elviselhetetlen fájdalom ért. Az öles falak között, a félhomályos boltozatok alatt, a pincszerű csendességben, ahová csak ájtatosságra hívogató harangszó hatolt be, az örökösen egyforma életmódban: meggyógyultak a legfájdalmasabb szívek, hisz az orvosok manapság is a jótékony magányt ajánlják azoknak, akiknek szívük csaknem megreped a fájdalomtól.

V. István mind gyakrabban foglalkozott a gondolattal, hogy hátat fordít a világ hiábavalóságainak, amelyben úgysem találta örömét és az uralkodó széket a barátok térdeplőzsámolyával cseréli fel.

Eljött azonban érte a megváltó halál és a jó angyal kézenfogva átvezette őt abba a világba, ahol nem fáj semmi.

Utolsó akarata az volt István királynak, hogy a leánya közelében, a Szent Margit-kolostorban temessék el őt is. A királynak még a végakarata is parancs, azonkívül olyan szentéletű férfiú volt István, hogy az apácafejedelemasszony nem gördített akadályokat azon körülmény elé, hogy egy férfi, akár holtan is átlépje a kolostor küszöbét.

(A gyóntatóatyák, a szomszédos kolostor szerzetesei nem léptek be a zárdába. A templom fala mellett voltak felépítve a gyóntatófülkék, amelyekből vasrácsos ablak nyílt a templomba, ahol a gyónó nővér térdepelt.)

V. István királyunk volt az első férfi, aki szent Margitsziget kolostorában helyet kapott.*

És Máriási Ilona álmában látta ott hármukat térdepelni, ahol a legnagyobb volt a feltámadás éjszakáján az égi fényesség.

Olyan volt a kolostor temploma, mint a mennyország.

A kakasok kukorékolni kezdtek, fehér lelkét küldte előre a közelgő hajnal a pesti partokra. A fák fekete körvonalai feltűnedeztek és az éjjel csodálatos alakjai eltűnedeztek, mint a tavaszi köd húzódik be a fák alá. A fülemilék elpihentek és a kolostor rómfalai között ismét oly mély csend honolt, mint egyébkor.

Máriási Ilona kitárt karral, zokogó felindultsággal futott arra a helyre, ahol egy perc előtt Szent Margitot látta térdepelni.

Még imbolygott valamely megfoghatatlan, megtapinthatatlan fehér árny az oltár környékén, amely liliomillatot árasztott.

A fehérség bevárta Máriási Ilonát, nem sietett előre a romfalak mögé.

A leány térdre vetette magát és akkor azt érezte, hogy két hűvös kéz áldólag fejére helyezkedik.

Ilona meg akarta fogni a kezét, hogy azt csókjaival elárassza, de keze csak levegőt fogott. A fehérség eltűnt előle, mintha a magasba emelkedett volna, mint a hárfahang.

Ilona feleszmélve emelkedett fel térdepléséből. És ime térde alatt, az oltár lépcsőjén egy sárga, aranyfényű, vékony tallért fedezett fel.

Csodálkozva forgatta ujjai között a talált tallért.

Koronás, palástos király állott a tallér egyik oldalán, másfelől Szűz Mária, karjaiban a kis köpönyeges Jézussal.

A tallér finom hangon pendült a kövön, de még homályos volt, mintha sokáig lett volna a föld alatt.

Máriási Ilona azt gondolta magában, hogy ezen a helyen, ahol egy tallér van: más pénzeknek is kell lennie.

De már nem merészelt tovább kutatni, mert emberi hangok hallatszottak a hajnalodásban. A szigeti kertészek csónakon mentek Budára a húsvéti misére. Ők viszik a Máriásiné kalácsát is szentelni Mátyás templomába.

Ilona tehát felemelt egy márványkövet és elrejtette arra a helyre, ahol a tallért találta.

... A madarak csicsérgésére ébredt fel Máriási Ilona ágyában.

Végiggondolta álmát, aztán a párnája alá nyúlt.

Az aranypénz ott feküdt a párna alatt.

---

* V. István és Erzsébet hercegnő koporsóit csak az 1838-iki árvíz után találták meg a Margitkolostor romjai alatt. De a régi feljegyzések tudtak róla, hogy egy Árpád-király nyugszik a falak alatt leányával.

ÁGH ISTVÁN RÓL

Örömmel és szorongással teszek eleget Ágh István felkérésének, hogy nyissam meg ezt a mai ünnepi költői estet. Mit mondhatnék én mint képzőművész Ágh István költészetéről, irodalmi tevékenységéről? Ő már kivívta a maga helyét a magyar irodalomban. Kritikusok, irodalomtörténészek és az olvasók határozták meg. Eddig kilenc verseskötete jelent meg, és teljesen egyedülállóak páratlan varázsú prózai művei. A legújabb, a *Dani uraságnak* revelációként hatott rám.

A fényes szellők nagy nemzedéke után következő mai 40–50 éveseknek sokkal nehezebb feladat jutott. A nagy elődök nagy történelmi események tanúi voltak és megteremtették az új magyar líra formanyelvét. Ágh István nemzedékének e hősi korszak elmúltával a mindennapok küzdelme jutott, a látványos gesztusok helyett az élet fenntartására irányuló erőfeszítés a hétköznapiok szelvényében, miközben az élet egyre bonyolultabbá válik és mindent belep a veszélyeztetettség szürke pora, amit már szinte a bőrünkön érzünk.

Végül két személyes ok késztetett arra, hogy ennek a megbízatásnak mégis eleget tegyek. Az egyik az, hogy az emberi utak és sorsok kereszteződésénél szerencsém volt Ágh Istvánnal találkozni, mikor az 1970-es években Mária-remetére költözött a családjával. Olyan közel kerültünk egymáshoz, hogy szinte naponként találkoztunk. A másik, hogy volt egy közös munkánk, a *Krumpli-nyomóhuszár*, mely a Móra Kiadó gondozásában jelent meg 1972-ben. Ágh István az én népi ihletésű, játékos plasztikáimra írt verseket nagy ihletettséggel, bámulatosan rövid idő alatt.

Egyszer átjött hozzám a dombon, mely Remetét Hidegkúttól választja el. Elmondta, hogy egy új versen dolgozik, és közben már le is guggolt a padlóhoz, kezével verve ki a vers ritmusát, azután oldalt hajolva, mintha visszahallgatná ezt a dallamot. Megbabonázva hallgattam, mintha valami titkát osztotta volna meg velem, hirtelen olyan érzésem támadt, mintha a fű növést érzékeltém volna.

Vajon mi vonzza egymáshoz a költőt és a képzőművészt? A hasonlóságok vagy különbözőségek, melyek a megformálás másságából adódnak? Ez a kérdés egyre jobban izgat. A formaképzés sajátos és különös feladatokra kényszeríti az alkotót, a téma eközben úgy vándorol egyik anyagból a másikba, mintha ismeretlen tájakon utaznánk. Nem hiszem, hogy a képzőművész és a költő találkozását erőltetni lehetne. Az igazi találkozások nem egymás illusztrálását jelentik, hanem önálló mondanivalót a saját formanyelvünkön.

A formaképzés annyira konkrét a képzőművészetben, hogy magára az ábrázolt tárgyra vonatkozik, mely minden mástól megkülönbözteti. Az általa megírt fogalmak az olvasó képzeletében másként hathatnak. Ki láthatja azt a világot, amit Shakespeare látott? Színdarabjaink világát csak megközelíteni lehet, egy nagy szellem tehetsége és képzelőereje segítségével, mint amilyen például Peter Brook. A nagy különbségek ellenére mégis van hasonlóság költészet és képzőművészet között. Mintha egy réten sétálnánk, ahol az élmények által az illatok, virágok, ízek, hangulat, napsütés ugyanazt sugallná.

Egyébként az alkotás többi és talán nagyobbik szférája titkos és rejtett marad. A mű ugyanis már napvilágra jött előtt létezik bennünk, akár gondolatszilánkként homályosan itt-ott megvillanva, vagy álomszerűen, megfoghatatlanul feltűnedezve és elmerülve, miközben káprázatok és sejtelmek megnevezhetetlen konfigurációi csapódnak hozzá a tudatalattiból. Egyre nő a feszültség a művészben, mert a benne rejtőző kikíváncozik a napra, és ilyenkor anyaghoz nyúlunk,

mely mit sem tud szándékunkról. Az pedig ellenáll keménységével vagy alakatlan puhaságával, újabb és újabb sebeket ejtünk a szűzi anyagon, és kezdetét veszi a kétségbeesett küzdelem, hogy álmainknak az anyagban fészket készítsünk, ahol jól érzi magát. A végén rájövünk, hogy a születendő sohasem azonos az álmainkkal, de a végre megvalósult sem az. Ebben a kínzó, de örömteli vágyakozásunkban sebeket ejtünk és sebeket kapunk, de újra meg újra nekirugaszkozunk azért, hogy az eszme megvalósuljon az anyagban, mely által felmagasztosul az ember. A művészet pazarlás, pusztulás és felmagasztosulás. Heidegger szerint a műben az igazság van működésben.

Ezt az igazságot érzem én, mint minden nagy költészetben, Agh István verseiben is. Az életadó tájat, virágok szinpompáját, a mezőn dolgozók ősi ritmusát, a természetet érlelő nyár izzását. Ő megépitette azt a jászolt, ahol jól érzi magát az ember és megtalálja hitét.

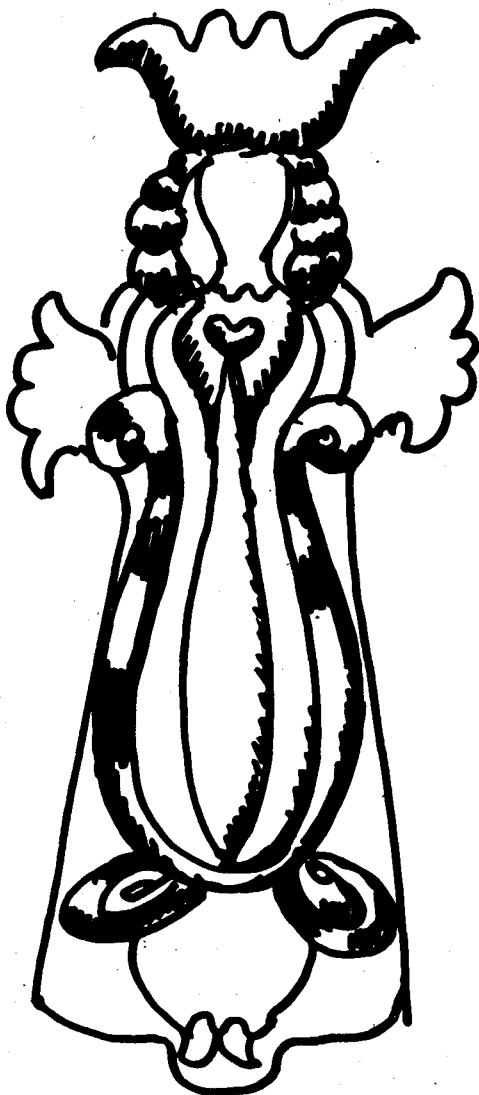
Agh István

Viráglányok

Schéner Mihály műveire

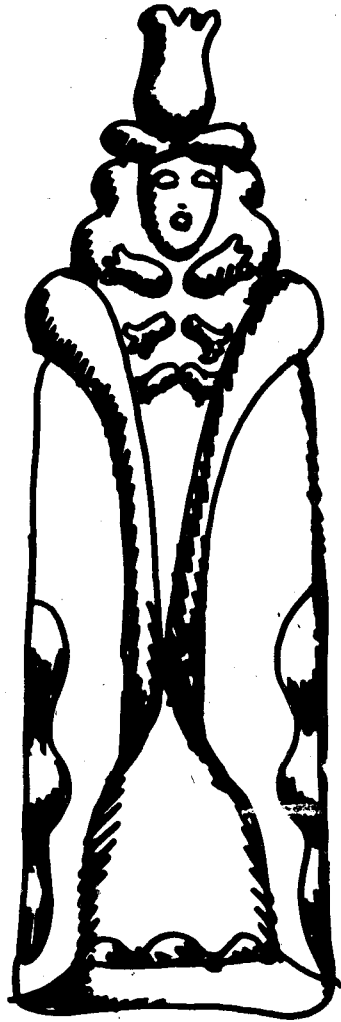
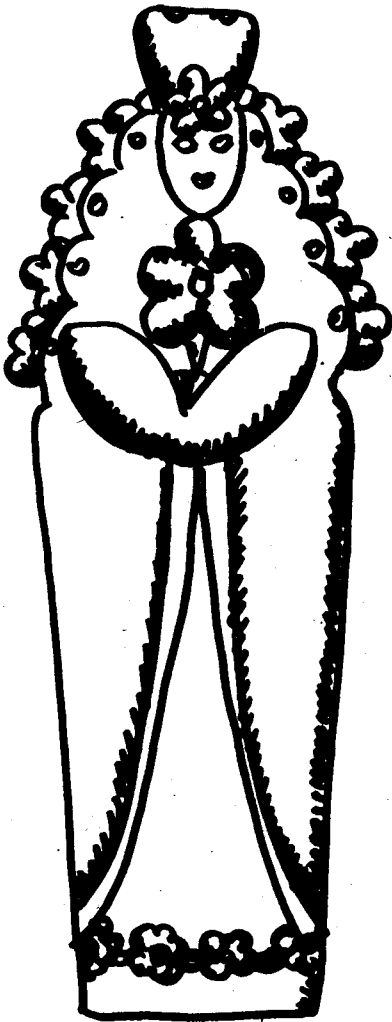
Kökörcsin

*Korai még, korai még?
óránként változik az ég,
kicsal a derű, rá ború,
beborít ezüstpihe bú,
ott s amikor ideje van,
dacosra ékülsz, sziklafal,
pusztaság pompás lányaként,
ha csak egyszer, hát csodaszép,
hát csak azért is! soha még,
tilos, titkos virágodért.*

Boglárka

*Boglárka simulása sárga
és zöld, a sárga zöldhöz,
levél levélhez, arc az archoz,
szírom szíromhoz, arc levélhez,
szírom archoz, boglárka sárga,
zöld simulása, csönd tavaszhoz,
pihegés pihenéshez, anya, gyermek,
könny archoz, tej a bőrhöz,
te hozzám, én tehozzád,
messzi csillaghoz dunna álma.*

Cseresznye

*Téli álomból szökött, káprázatom
fehér mennyasszonya, a havazást
virággá bővölöd, utánad köd,
előtled én vagyok, cseresznyefa,
a havazást virággá bővölöd,
még fázol, de már nem fázunk soha,
már nem fázom, de kérдем az időt,
valóság-e ki álom volt előbb?
a hihetlent elhihetem-e?
hiszen akár a zene mosolya.*

KANIZSAI DOROTTYA

Mohács; felrémlik 1526. augusztus 29-ének gyászos napja, a csataterén közel 20 000 magyar holtteste. Riasztó, felkavaró élmény a Mohácsi Történelmi Emlékhely végigjárása. Csak akkor csillan fel egy kis fényugár, amikor megállunk tisztelegni Kanizsai Dorottya emlékhelye előtt. Alakját Samu Géza mintázta fába. „Mint a sötét asszony a mohácsi téren, / úgy jár a felejtés köztünk, és egyenként / elhantolja halottainkat” — idézi fel Babits sorait fájoan ölelő karjaival. Perényi Imre nádor özvegye, a siklósi vár úrnője volt ekkor. A csatavesztés és mostohafia halálhíre érkezett, s jobbagyaival nagy közös sírokba temettette a halottakat.

Ki lehetett ez az 500 esztendővel ezelőtt született erős lelkű asszony, aki halottak ezreinek adta meg a végső tisztességet, a sebesülteknek a gyógyulás reményét. Ami senkinek sem jutott eszébe, amit nem tettek meg erős férfiak, azt véghezvitte ez a vakmerő, nagyszerű asszony.

I.

A Kanizsaiak Magyarország kihalt nagy családjai közül valók. Fiai hadvezérek, egyházfők, diplomaták, a haza önzetlen szolgálói, akik mindig vezető szerepet játszottak az ország történetében.

A Kanizsai család magyar eredetével is kitűnt. A száznegyven nemzetség egyikének, az Oslnak leszármazottja volt. Osl Lőrinc hűséges szolgálataiért kapta Róbert királytól Kanizsa várát és halálából vette fel a Kanizsai nevet. A család hatalmas birtokkal rendelkezett, s a kor szokásainak megfelelően nemeskisasszonyokat és -ifjakat nevelt udvarában.

Kanizsai Dorottya édesapja, a nagy méltóságokat viselő Kanizsai László fényes udvart tartott. Udvarnépe között sok volt a deák, s ez azt is mutatja, hogy a ház ura szívesen látta maga körül a tanult embereket. Kevés főúr akadt ebben az időben, akinek hasonló kedvelt és keresett nemesi iskolája lett volna. Örülhetett, aki odakerült, minden lehetőséget megkapott a művelődésre.

A büszke nagyúr, idősebb Kanizsai László, fiaihoz: Lászlóhoz, Jánoshoz, Istvánhoz hasonlóan leányát is mindenféle tudományra megtaníttatta, még a latin betűvetésre és számolásra is. Dorottya olvasta a régi költőket, meg tudta fejteni a csillagok járását. Ismerte a régi vitézek életét, tudta, merre vannak a külső országok, amelyekkel a király hol hadban állt, hol baráti szövetségben élt. Megülte a lovat, s vadászatra kísérte apjaurát. Ilyenkor kicsiny, de éles szemű, okos és engedelmes sólymot hordott a kezén. Ismerte a virágokat, vászonra himezve sokszor megörökítette őket. Egész kelengyéjét maga varrta, pedig édesapja az ország legelső zászlósurai közé tartozott. Tudta a konyha művészetét is, minden tudományánál s nagy szorgalmánál azonban többet ért jósága és irgalmassága. Kanizsai Dorottya még kicsiny leány volt, amikor már jártak hozzá a környék szegényei. Meleg étellel, aprópénzzel, jó szóval várta őket, a betegeknek ágyat vetett.

A szépséges és gazdag leány kezéért sokan versengtek. Idegen országból is jöttek lovagok, de ő csak az ifjú Perényi Imréhez vonzódott. Édesapja azonban ellenezte a házasságot. Azt akarta, leánya annak legyen a felesége, aki az országban a király után az első: a nádoré. Azt is beszélték, Kanizsai uram fiatal korában kosarat kapott Perényi Imre édesanyjától, s most neim akarta, hogy leánya, akit

annyi gonddal, fáradtsággal nevelt, menyé legyen annak a hölgynek, aki őt egykor elutasította. Dorottyának fájt édesapja döntése, de meghajolt akarata előtt. Lemondott Perényi Imréről, s boldogságáról, és ifjan hozzáment Geréb Péterhez, az ország nádorispánjához. Geréb már idős ember volt. Dorottya úgy illett hozzá, mint ibolya a tölgyhöz. De ha nem szerette is Geréb Pétert úgy, mint Perényi Imrét, jó felesége lett. Tisztelte férjét, akár egy jó apát, s hálás volt jóságáért is. Becsülte, amiért az áldatlan viszonyok között annyit fáradozott a hazáért! Amikor a nádor beteg lett, éjjel-nappal ápolta, s ez az esztendő valóságos szenvedés iskolája volt: edzette, erősítette szívét és lelkét. Kanizsai Dorottya tizenkilenc évesen ment férjhez; három év múlva már özvegy volt.

Geréb Péter halálával megüresedett a nádori szék. Új nádorra volt szüksége az országnak, és a rendek Perényi Imrét választották. Pedig milyen másképpen képzelte a jó Geréb Péter. Halálos ágyán így szólt Corvin Jánoshoz, a nagy Mátyás király fiához: „Fiam, a haza romlásnak indult. A te dicső apádat testvéreként, téged fiamként szeretlek. Az ég nem adott nekem gyermeket. Azt akarom, hogy váraim, uradalmaim terád szálljanak. Feleségem megelégszik az özvegyi résszel. A király gyöngé, a királyné magtalan. A nemzet királynévá választhat. Légy résen, nyerd meg a befolyásos főurakat.”

Az ország urai azonban másként döntöttek.

II.

A sors különös játéka, hogy időközben Perényi Imre is megözvegyült, és nádorrá választották. Kanizsai Dorottya a gyászév leteltével férjhez mehetett hozzá. Annyi év után beteljesedhetett szerelmük. Édesapja sem ellenezte már a házasságot, hiszen leánya, a fiatal özvegy újra nádorné lett.

Perényi Imre két fiút hozott a házhoz, Ferencet és Pétert, Dorottya igazi anyai szeretettel vette körül őket. Az annyira óhajtott közös élet azonban nem sok boldogságot tartogatott. Ahogy telt az idő, Kanizsai Dorottya egyre jobban rádőbbsent, mennyire nem illenek egymáshoz. Perényi Imre széles látókörű, eszes férfi volt, de kötekedő és rátarti, s ez nemigen egyezett felesége szerénységével, alázatosságával. A két fiú is nagyon sok bánatot okozott. Hiába követett el mindent, soha nem ismerték el anyjuknak. A munkában és pártfogoltjaiban keresett és talált vigasztalást.

Perényi Imre Ulászló király idejében vezető szerepet játszott, így Kanizsai Dorottyának sok alkalma nyílt a közszereplésre. Gyakran megjelent a királyi udvarban, s mindig nagy tisztelettel vették körül. Műveltségben felülmúlta kora asszonyait. Idegen nyelveket is ismert, ezért többnyire ő vezette a tárgyalásokat a követekkel. Perényi Imrét a betegség hamarosan levette a lábáról, az egyre súlyosbodó közhínytől sokat szenvedett. Odaadó felesége éveken át hűségesen ápolta a türelmetlen, indulatos beteget, aki 1519. február 5-én halt meg.

Kanizsai Dorottya ismét özvegy lett. A boldogtalan esztendő után sokszor eszébe jutott az első férjével töltött idő, újra meg újra áldozott Geréb Péter feledhetetlen emlékének. Arra kérte II. Lajos királyt, engedje meg neki, hogy Geréb Péter címerét egyesíthesse a Kanizsai-címerrel. Kérelmét a király teljesítette, az oklevélben ezt olvashatjuk: „... megindittatva attól a nagy szerénységtől és áhítatosságtól, őszinteségtől, hűségtől, vallásosságtól s a legszebb erények nagy számától, amikkel Kanizsai Dorottya tündöklék s amik őt a női nem ékességét illetően a letűnt idők nagy alakjaival is összehasonlíthatóvá teszik: megadjuk neki a kért címerbővítést”. Nem valószínű, hogy akad még magyar asszony, akit királyi diploma így magasztalna.

Kanizsai Dorottya, ha akarja, harmadszor is férjhez mehetett volna. Két nádor szép és gazdag özvegyének akadt kérője elég, de ő nem akart már senkit sem. A hatalmas birtok igazgatása még egy erős kezű férfinak is sok gondot adott volna, de ő győzte a rengeteg munkát. Jövedelmeit számon tartotta és szinte az utolsó fillérig jótékony célokra fordította. Védőangyala lett az ország népének.

Nem sok birtokos főúr akadt, aki úgy gondoskodott jobbágyairól, udvarnépéről, mint ez az asszony, aki, ha kellett, a legkeményebb férfin is túltett szigorúságban, határozottságban. Tetteit mindig a jóság és a könyörületesség vezette. A nála szolgáló lányokat kiházasította, a nemesifjakat szolgálatukért birtokkal jutalmazta. Erdemes atyafiainak emléket állított. Templomokat és kápolnákat építtetett és alapítványokat tett. Páratlan bőkezősége mindenütt megnyilvánult. Mint özvegyasszony is az ország első asszonya maradt, tekintélye, szerepe nem csökkent. Tisztelet, elismerés vette körül. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a főurak meghívták tanácskozásaikra, Lajos király pedig a rendek gyűléseire.

Sok-sok rokon és idegen nevelődött a keze alatt jellemes, erkölcsös, művelt emberré. Különösen nagy gondot fordított mostohafiai nevelésére. A mohácsi csatából megmenekült Perényi Péter a magyar vallásújító mozgalom vezére lett, s az első magyar főúr, aki hazaszeretetéért és hithűségéért rabbilincsen sorvadt el a bécsújhelyi tömlöcben. Ő alapította a sárospataki főiskolát is.

Kanizsai Dorottya másik két „gyermeke”, Orsika és Ferenc, László testvérének árvái voltak. Mindent elkövetett, hogy a gyermekek hite, jelleme, erkölcsé sziklaerős legyen. S amit nem kapott meg nevelt fiaitól, azt megkapta tőlük: ragaszkodtak hozzá, lesték a szavát, követték a tanácsát. A Kanizsai család utolsó férfisarja, Ferenc korán meghalt. Orsika maradt az egyetlen örökös. Kemény, férfias nevelést kapott, ami az érző leánykának sokszor fájdalmas lehetett, de később hálásan emlékezett nagynénjére. Ha írott emlékeiket olvassuk, kiderül, milyen rokon lélek is volt ez a két asszony. Ha Kanizsai Dorottyának más érdeme nem lett volna, mint hogy neki köszönhetjük a 16. század egyik legnagyobb magyar asszonyát, Kanizsai Orsikát, Nádasdy Tamás feledhetetlen hitvesét, akkor is tisztelettel kellene róla megemlékeznünk.

III.

Hét esztendeje volt már özvegy Kanizsai Dorottya, amikor 1526. augusztus 29-én Mohácsnál elvérzett a magyar hadsereg. Csak most derült ki, mennyire igaza volt annak a néhány tisztán látó embernek, aki szigorúbbra akarta fogni az ország pártoskodó rendjeit, megerősíteni a katonaságot, hisz csak így lehetett volna megvédeni a hazát a külső ellenségtől. Bakócz Tamás esztergomi érsek cselszövései azonban, a Dózsa-felkelés iszonyata, a jobbágyok szörnyű elnyomása, az egymással versengő főurak határtalan önzése és kapzsisága tragédiához vezetett. A belviszály következtében másfél évszázadig raboskodtunk a felhald alatt.

A mohácsi csata napján még az ég is mintha csúfot üzött volna a szerencsétlen vitézekből. A napok óta tartó zuhogó eső után 29-én szikrázó napsütés köszöntött rájuk. A csata mindössze másfél óráig tartott. Meghalt a fiatal király, II. Lajos is, aki menekülés közben a Csele-patakba fúlt. Elesett a seregek vezére, Tomori Pál kalocsai érsek, fejét diadalmi jelként a szultán sátra elé tűzték. S az ország-nagyok, a magyar vitézek ezrei, akik mit sem tehettek arról, hogy a pártoskodó főurak közül nem mind engedelmeskedett a király és a haza hívó szavának.

Zápolya János, az erdélyi vajda negyvenezer főnyi sereggel figyelte a távolból az ágyúdörgéseket, de nem sietett segítségükre.

A csataterén közel húszezer ember feküdt holtan vagy sebesülten. Messze földekre elhallatszott jajveszékülésük, átkozódásuk. Szeker alig járt, ispotály alig volt a szomorú szegénységbe esett országban, kötozöszereket nemigen vittek magukkal a seregek, az ápolásról nem gondoskodott senki sem. A sebesülteket vagy az ellenség vagy a tudatlan felcser ölte meg. Nem akadt ember, aki a halottakat eltemesse. A veszedelmes csataternek még a közelébe sem merészkedett senki.

Kanizsai Dorottya a siklósi várban várta reszketve a híreket. A csatavesztés és mostohafia halálhírére hallva, azonnal útnak indult. Nem törődött a portyázó törökökkel, a felázott utakkal, néhány kísérel elment Mohácsra. Nem volt ez olyan egyszerű akkoriban, hiszen a könnyű kocsi, a kátyús utak még jobban lelassi-

tották az utazást. Kanizsai Dorottya tudta, mire vállalkozik, a látott valóság mégis elborzasztotta. A csatatérhez közeledve már holttestek között haladt.

Akármerre fordult, lekaszált, semmivé tett életeket látott, s a halál iszonyú borzalmát mindenütt. Barátok, családtagok holtteste vette körül, közöttük mostohafia, a fiatal Perényi Ferenc. A csatatérre Kanizsai Dorottyán kívül csak a környék néhány öreg lelkésze merészkedett. Mint a kísértetre, úgy néztek a fekete, könnyes asszonyra. Kérték, menjen innen, hiszen törökök portyáznak még erre, keresik a halottaikat, s a farkasok is erre ólálkodnak. Az iszonyú látvány hatására talán egy pillanatra ő is gondolt erre, de a halálhörgés s a sebesültek jajveszékése megerősítette benne az érzést, segíteni kell. Papokra és munkáskezerekre volt szükség, hogy tisztességgel eltemessék a halottakat, és kimentsék a még élő sebesülteket.

Kanizsai Dorottya 400 jobbágya mellé még több száz embert fogadott fel. Hevenyészett segélyhelyeken látták el a sebesülteket, s folyamatosan szállították a falvakba, várakba, ahol tovább ápolhatták őket. Éjjel-nappal dolgoztak. A nagyasszony vizet, orvosságot adott a sebesülteknek, és ki nem fogyott a biztató szavakból. Figyelte embereit, s ha látta fáradságukat, nemcsak meggyőző szavakkal, hanem arannyal is biztatta őket a további munkára. Igyekezni kellett a temetéssel, hiszen a forróságban bomlásnak indultak a holttestek — járványtól kellett tartani. Ahogy teltek a napok és híre ment, hogy amire férfi nem vállalkozott, azt egy gyenge nő viszi véghez, egyre többen érkeztek, felajánlva segítségüket.

Osszeszedték az elesetteket és tömegsírokba hordták. „A hazáért elvérzett szerencsétlen honfitársainknak már csak egyet adhatunk, a végső tisztességet, ezt kérem tőletek”, mondta papjainak a nagyasszony. Megáldatta a hamvakat, és templomaiban misét mondatott az elesett hősökért.

Kanizsai Dorottya az iszonyatos csata után még hat esztendeig élt. Életét teljesen a mohácsi hadsereg rokkantjainak szentelte. Viseltes ruhákban járt, alig táplálkozott. Valamikor ő is ország legszebb ifjú hölgye volt, de ezek az évek megtörték testét, hófehérré festették haját. Negyvenkilenc éves koráig — haláláig — mély gyászban járt, és az egész ország hálás szívvvel és csodálkozással beszélt nagylelkűségéről és hősiességéről. „Ha sok Kanizsai Dorottyánk lett volna, nem a magyart, hanem a törököt temették volna Mohácson”, mondták. Tekintélye olyan nagy volt, hogy örült, aki őt vendégül láthatta. A szereplés vágya, az élet hiúsága azonban nagyon távol állt tőle, ezért keveset hallatott magáról. Az utolsó irat, amely nevét említi, 1532-ből való. Az urak őt is meghívták bélavári gyűléssükre, nevével azonban többé nem találkozunk. Valószínű, hogy ekkor már nem is élt.

Kanizsai Dorottya születése óta ötszáz esztendő telt el. Alakja, cselekedetei lassan ködbe vesznek, de a hős lelkű asszonynak örök emléket állított „Nemzeti nagylétünk nagy temetője, Mohács”. Végrendelete minden dicséretnél és magasztalásnál többet mond az emberről. Rokonairól és valamennyi szolgálólányáról gondoskodott, nem feledkezve meg a nemesifjakról és kedves papjairól sem: „... Ákárhol akadnak ruhátlan és szegény nemesgyerekek és árvák, ruházzák fel őket... Méltónak tartjuk, hogy akik híven szolgáltak minket, hűségüknek jutalmát vegyék, hogy imígyen minket is jó emlékezetben tartsanak, s másokat a hűség erényére ösztökéljenek...”

A FEGYVERMESTER

A rákozott kézvért szijaival nem lehet mit kezdeni. A bőr megkeményedett és úgy koppan a vashoz, mintha testvért köszöntene. A mellvason sérülésnek nyoma sem látszik, és apró, körkörös mozdulatokkal már vagy negyedórája tisztogatja.

A Mester szívesen elbibilődik fegyverével. A mellvértet nekitámasztja a szótáraknak, néhány lépést hátrál, és onnan veszi szemügyre. Erre még ráfér egy kis ápolás, és újra nekilát azzal a ráérés gondossággal, ahogy annak idején, kimenő előtt, a cipőjét tisztította.

Ebben Sárközy a mester. Egész zászlóalj bámulja a lábára feszülő cipészremekeket, pedig úgy hírlik, tízéves is akad köztük. A technika azonban csodákat művel: „Végy puha rongyot, feszítsd jobb kezed mutatóujjára, pasztázd be, majd mártsd a pléhdoboz tetejébe készített vízbe úgy, hogy csupán egy csepp maradjon rajta. Aztán körkörös mozdulatokkal addig politúrozd a bőrt — esetleg ismételd meg az egész folyamatot —, míg a vízcsepp el nem oszlik, és a homályos körök egyetlen fényes felületté nem válnak.” E szerint a metódus szerint egy-egy csuka kifényesítése ugyan eltart háromnegyed óráig is, de a pasztázott és a mégoly puha kefével suvickoltakat össze sem lehet hasonlítani velük. Csakhogy Sárközy főhadnagy úrnak már jó pár éve nem nő a lába, ők viszont — tizenegy, tizenkét, legfeljebb tizennégy éves kamaszok — félévenként fájó szívvel adnak túl körmöt gyötrő cúgos és kinőtt fűzős cipőiken, cserélgetik a nadrágot, a zubbonyokat, és egy-egy új ruhadarabbal minden kezdődik előlről: a patinás rézgombok kifényesítése, a cipők agyusztálása, mesterkedés a túlon túl egyenes szabású nadrágokkal, az otthoni átszabások, amiket ugyan tilt a szolgálati szabályzat, de a kimenőruhák esetében ezt senki sem veszi komolyan.

A mellvértet a térdéhez szorítja, ujjára tekeri a rongyot, és mintha ott kuksolna a mosdóban, még a víz szagát is érzi, vigyázz! vezényszavakat hall messziről, és tudja, hogy a századügyeletes rövidesen belép a hálótermükbe, és akkor Murányi növendék úr kiereszti a hangját, fel kell ugrania, s míg az ügyeletes *tovább!*-ot nem vezényel, cipőpasztás ujját a combjához szorítja. Akkoriban kerül kezébe, talán éppen a gyengélkedőn, Scott kapitány útibeszámolója, de már semmire sem emlékszik belőle, és akkor is szívesebben olvasna a másik kapitány tengeri utazásairól. Murányi növendék urat „tréfáiért”, Tódort emeleti birodalmáért kedveli, ahova rajzórák előtt olykor-olykor beszedadul. A hatalmas kockák, piramisok és tetraéderek mögül kiábrándítóan fehér görög istenségek bámulnak rá, az évtizedes portól megvakult szekrényekben néhány könyv, sosem használt filmvetítő, hatalmas fejesvonalzók, eltört háromszögek, egykor színes krétát tartalmazó, felrepedt hasú dobozok árválkodnak. Tódor nyomában sürgölődve hiába keresi a páncélkészítők és ijgyártók, a fegyverművesek és agyazók, a kardcsiszárók, a túsók, a sarkantyúsok, a késgyártók, a puskaművesek, a kengyelgyártók, az ágyúöntők, a lemezkovácsok vagy a fegyverlakat-készítők legendás remekeit,

amelyekről a takarodót követő félelmenlét varázsos negyedóráiban annyit fantáziál. Az elképzelt kincsek orrgazdag birtokosa szótlanul járkál fel s alá az égre nyíló rajzteremben, olykor megáll a *lovacskák* faránál, mindkét karját hátrateszi, mellére feszül a tisztí zubbony, kicsit himbálja magát, és hatalmas orrán keresztül, csukott szájjal hümmög valamit. A lovaglóülésben fülelő *növendék* megmered, Tódor keresztülneáz a rajzon, meg sem látja a rossz minőségű, hullámos papírt, a foltfestést, amely, akár vizes ecsettel dolgoznak, akár szárazzal, akár kapkodva csinálják, akár tempósan, mindig foltos marad, a gombfesték olvad, mint nyárson a szalonna, a pávaszemmintákban buborékok úszkálnak, amelyek nem akarnak elpattanni, és ha kiadják lelküket, rendszerint már késő: a szélük megszárad és ékteien pöttyökkel csúfítják el a rajzot.

Ujrahagotja a rongyot, és elővirít egy szám: 338. Ez volt bevarrva minden fehérenmüjébe, s még évek múlva is, különösen ünnepnapokon, kezébe akad egy-egy megszámozott fehér zsebkendő, hogy idők múlásával a rongyoszsákba vándoroljanak, és csak a rézkilincsek szidolozásánál vagy cipőtisztítás közben kísértse a fakulni nem akaró piros szám.

Gyülvézi huszár akar lenni (pedig bátyja milyen gyönyörűen orgonál), Kovács negyvenkettes lábikójára büszke (s a szülei válnak), Jálics, Mikófalvy vagy Soltész valahol kinn telepednek meg Nyugaton. Kecskést, a szolmizáció koronázatlan királyát, aki egyetlen tiszta hangot sem képes kiadni a torkán, de minden dúrt, mollt, eolt, myxolidot egyből vág, a Ráday utcában, a református teológiai akadémia kapujában látja vizsont, s hangjegyfűzet helyett bibliát szorongat a hóna alatt. Vajon találkozik-e még a tört ujjú Gundel fiúval, és milyen véletlenek hozzák majd elé a táncudóssá avanszált Guszti növendék urat, aki ritkán parancsol, annál többet nevet, s talán még³ azon sem lepődnek meg, ha a királyvölgyi kiskocsmá előtt vagy a Forintos bástya tövében a romok közül olvadó szemű cigánylány toppanna elébe, elkapná a kezét, és a tenyeréből „három csodálatos tündért” olvasna fejére, kikben „a nagyságos tiszt úrfi majd nagy gyönyörűségét leli”.

A kirojtosodó szám, a mellvért és a fémtisztító jellegzetes szaga most mindezt visszahozza, éleket lehel beléjük. Kellemes bizsergés járja át, pedig már-már maga is elhiszi, hogy a *múlt* mindent megrág, elemészt, és végül önnön magát is semmivé porlasztja, hogy szakadék tátong mögötte, és saját magába kapaszkodva lebeg a semmi fölött. Holott az békésen fekszik ölében, meg lehet markolni, és már ötszáz év előtt is ugyanígy kívánta és türte, hogy foglalkozzanak vele, hogy tisztítsa valaki, ha nem is éppen tubusból kinyomható nyugatnémet pasztával és 338-as rongyos zsebkendővel.

Vajon a taréjjal díszített sisak győzelmet hoz-e viselőjének? A páholyban ülők gondolhatják-e, hogy évszázadok múlva a véletlenek frivol törvénye szerint egy feltűnően széles vállú, gyengén fizetett múzeumi alkalmazott fog gyönyörködni a sisak előrenyúló vízírjében, a rákózott nyakvértben, hogy miközben az ütközőlemeznek kiképzett bal oldali vállvértet visszailleszti eredeti helyére, az jut majd eszébe, hogy mindezt a bécsi Belvedere-kastély aranytermében kihirdetett úgynevezett bécsi döntésnek köszönheti, annak, hogy apját behívják katonának, hogy éppen akkor, 1938. november 7-én betegszik meg tifuszban, hogy hősi halottnak nyilvánítják, hogy Werth Henrik vezérkari főnök aláírásával érkezik hozzájuk levél, hogy apját kitüntetik a *Felvidéki Emlékéremmel*,

hogy mint hősi halott gyermekét protekció nélkül felveszik a közzei Hunyadi Mátyás Katonai Nevelőintézetbe, hogy később, épp árvasága miatt, mindezt megbocsátják neki, elfelejtik, és még szociális ösztöndíjat is kap, hogy a történelem mellett régészetet is hallgat az egyetemen, hogy a menzának átalakított *Múzeum kávéház*ba időnként bekukkantó orvostanhallgatók közül éppen Menyussal akad össze, aki mindenkire gyanakszik és mindenkitől fél, aki mindenkivel agresszív és mégis mindenkire szüksége van. Őrá, a Fegyvermesterre is, vagy másik barátjára, a Doktorra, vagy a pingpongbíróra és azokra, akikkel fejelni szokott szombat délutánonként, gyertyavásárló ügyfeleire, hívókra és ateistákra, ellenségeire és barátaira éppúgy, mint a múltra, amelynek egy darabját a Fegyvermester itt tartja az ölében és fényesíti, hogy néhány nap vagy néhány év múlva a műteremben klisírozásra alkalmas képet készítsenek róla. *Acél, vésett, domborított technika. Zárt sisakjának harangja haránt-rovátkolt. Áttört-tülvédőin szív alakú dudort képeztek ki.*

A derekához erősített kötelet a meggyfához hurkolja és lesi, mikor koccan az ásó, vagy mikor kezd omlani talpa alatt a föld. Mert hogy a templomot alagút köti össze a szigeti várral, mindenki tudja. A jegyző-lakban ezért lehet angol vécét építeni, ezért nem kell csatornázni, emésztőgödört építeni. A lefolyót egyszerűen bevezetik a török kori alagútba, s még csak el sem falazzák. Az alagútnak (pontosan kiszámítja) keresztetnie kell a kertjüket, és ha a jegyzőék nem árasztják el fekáliával (mint ahogyan ezt teszik), még a várvédők is kimenekülhetnek. Fegyverkutató szenvedélyének sárgarépák, petrezselymek, gyenge paprika-palánták, felmagzó saláták esnek áldozatul. Anyja bosszankodik, a nyolcméteres csörsz-árka mélyül, s az eredmény kötörmelék, különös betűvel ékeskedő, csorbba téglá, eltört libatartó, agyonrozsdásodott csoroszllya.

A gödör nyakig ér, a toronyóra háromnegyedet üt, és a galambok rátelepednek a nagymutatóra. A templom felé indul, amelyet valamikor a törökök bontattak le, s köveit láncba állított jobbágyok „szállítják” a romokban heverő szigeti vár újjáépítéséhez. Hogy az alagúttal mi történt, ki tudja. A harangozás viszont a vérében marad. Bölcskei segéd-tanítók, madocsaí iskolamesterek, foktői, pataji, dunalábodi papok vigyáznak rá, hogy a nagyharang kötele ne rántsa fel a mennyezetbe illesztett, egyik oldalán már vékonyra kopótt fahengerig, hogy a kicsi ne verje félre, csak közbeszóljon, aprózza a másik hangját, egyre közelebb-közelebb, míg egy kondulásig összetalálkoznak, de mintha csak megcsókolnák egymást, már el is válnak. Az egyik mindig előresiet, a másik tekintélyesen baltag utána, és a markában érzi, ahogy a két testvér, az önmagára adó báty és a virgonc kamasz-öccs felesel, vitatkozik vagy békésen elbeszélget egymással.

Dunalábodon is így harangoznak, és a kopár főtéren a nemrég leszag-gatott hirdetmény előtt már a frissiben tábornaggyá előléptetett Windisch-Grätz herceg fenyegetéseit silabizálják a megrémült parasztok, hogy *rögtön kötél által kivégeztetik, akit fegyverrel a kezében fognak el, és azon helységek, melyekből több lakosok egyesülve a cs. kir. hadseregnek akármí módon kárt tenni törekvendenek vagy annak futárait, szállítmányait avagy egyes csapatokat megtámadni merészkednének, tűzzel vassal elpusztíttatnak.* A kopár főtért szegélyező suhángok még csak rá sem bölintanak, s maga a herceg is meggondolja magát. 1849. március 22-én akasztófák helyett (a zsenge fák gyengék még arra, hogy

elbirjanak egy embert) derest cipelnek a térre, és a büntetettnek mind fejére, mind lábára gránátosok ülnek, hogy meg ne mozdulhasson. Minden három-négy ütés után új pálca cseréltetik. Néhányan elájulnak, de a harminc ütés rájuk veretik, bár szájokon, orrokon vérzenek. És a harangok zúgnak Dunalábodon, a csemetefák belekapaszkodnak a homokos talajba, lombjukat tépi a vihar, de kibírják, és a törzs egyre erősödik, a hatvanegynehány éves fák pedig már sok mindennel megbirkóznak, a kötelet is át lehet vetni alsó ágaikon. De a különös szerelvény hiába érkezik meg a vasúti állomásra, a dunalábodi özvegy papnénál a nagymosást nem halasztják el. (Ki tudja, hányszor hallgatja végig a Fegyvermester ezt a történetet, hányszor és milyen megrettenéssel figyel a öregségében is szigorú száját, majd később fensőbbes mosollyal, hogy a főnix-ijedelem akkor is el-elszorítsa a torkát!) A lúgot a mosóasszony felforraltja, a teknőnek nekigyürkőzik, és csak kilenc felé csapja le vastag karjáról a szappanos vizet, s mint aki ismeri a rendet és illendőséget, beszél a nagytiszteletű asszonynak, hogy *most én egy órára elmegyek rabóni*. És aznap az egykori suhángok is megtermik későn beérő, súlyos gyümölcsüket: huszonhárom hullát tép a délután megérkező vihar, hajukat a zápor az arcukba mossa, és néhány hónap múlva a fejsze a fák gyökerére vették. A meggyalázott, gyilkos fákat kiirtja a népdüh, a harangok zúgnak és megremegettik a levegőt. A Fegyvermester negyven év múltán mindezt hajlandó volna egy képzelődő öregasszony számlájára írni, hazug mítosznak vélni, míg egy hetilap szerkesztőségében véletlen tanúja nem lesz egy beszélgetésnek. A tizenkilencben felakasztott parasztokról folyik a szó, akiknek emléke mindent elront, lehetetlenné tesz, elgáncsol. A rokonság — a fél falu ezek közé tartozik — idegenkedik, a főtéri fákat, így hírlik, hiába ültetik újra, mielőtt megerősödnének, titkos betegség pusztítja el mind, vagy talán a széken öli meg őket, a megvesszőzöttek és meggyilkoltak angolnavére. *A föld nehezen bocsát meg*, mondja a szerkesztő, és a másik nevet.

A Fegyvermester viszont semmi nevetnivalót sem talál ezen.

A toronyban zúgnak a harangok, a kötelek levegőbe kapják, karjában érzi, ahogy a szív néhányat vonaglik még, ütni szeretne, kondul is párat, de már csak elhalóan, s végül megadja magát. A harangkötélbe csimpaszkodó gyerek akkor még nem is sejti, hogy pár év múlva menekülő bukovinai székelyek szekerei lepik el a falut, ő is segít itatni a meghajszolt lovakat, de hiába a kiengesztelés, egyszer eldördül egy lövés, a közvetlen közelében kuporgó asszony felnyög, és teste megrándul.

Az asztalon hevernek megbékélt fegyverei: egy „salad” sisak, egy tizenkét gerezdes ezüstbuzogány, egy pallos, amelynek hármass vércsatornájában latin felírás óv a hamis barátoktól, egy hatalmas aranyozott huszártárcsa és a térdén fekvő diszvertezet láb- és kézvasai.

A gödröt a hátsó udvarban csak húsz év múlva temetik be, és a dunalábodi kopár főtérén a frissen ültetett facsemeték közül néhány suháng mintha megeredne. A Fegyvermesternek azonban — így hiszi — ehhez vajmi kevés köze van. A fejlövéses asszonyt a kórházból csak hetek múlva engedik haza, a vértzet viszont lassan visszanyeri eredeti fényét, pompásan csillog, a függőleges bordákban jól láthatóak a szeszélyes indák közé rejtett, apró virágok. Újra nekitámasztja a polcnak, két lépést hátrál, onnan gyönyörködik benne. Majd kezébe veszi, és a melléhez próbálja. De a vért nem illik rá.

Greguss Sándor

Vacsora, szabadban

*Kő-arc a hangaszélben;
a só jele sziklákon, fákon és püffedt arcokon.
Észak, Dél, Kelet arca. Napnyugta vászna
a horizontális reszketésben.
A vas a nyakszirtbe mar,
féregrágtá szárnyuk égnek.
Szó, szavak. Árnyak árnya.
Lélegzet-örvény: ajak formázza
a láthatatlant. Hal csobban, a szélbe suttogsz:
napkelte, napszállta, jóreggelt, jóéjszakát.
Jónás a fázós csillagon. Vacsorához:
kés és alma.*

A nyelv szabadságáról

*A nyelv szabadságáról
csak a szabadság nyelvén
beszélhetünk*

*Egy cellában —
hová utat taposott a rend
élek és dolgozom*

*Rég eltűntem én
azon az úton
megfáradt szertartások
dolmenek csillagvizsgálók
barbár ünnepek között
szavaim itt
nyertek értelmet s teret*

*Hol a föld befogadja nevetésem
és a példák*

követhetetlenek

*mint Isten mozdulata
Michelangelo sixtusi hajnalán*

A BIBLIA MŰVÉSZI FORDÍTÁSA

A Desclée de Brouwer kiadó 1974-től 26 kötetben jelentette meg a jeruzsálemi A. Chouraqui francia nyelvű bibliafordítását. Chouraqui egymaga fordította le az egész Szentírást, különlegesen szépen és eredetien. A szerző kikerülte a hagyományos konvenciókat, új nyelvet és eredeti formát talált a bibliai héber archaikus forrásaiból és a kortársak nyelvének kiapadhatatlan gazdagságából. A régi és az új nagyszerű találkozása által a szerző eddig nem járt utakon be tudott hatolni a múlt birodalmába.

A. Chouraqui bibliafordítása szerves kapcsolatban van azzal a kulturális környezettel, amelyben élt. Születési helye — Algéria — nyelvek útkereszteződése: a francia, arab, spanyol kultúra találkozóhelye. Az ott lakók számára a fordítás természetes és közvetlen gyakorlat volt anélkül, hogy technikai kérdéseit vizsgálták volna. Fiatalok és idősek, tanultak és tanulatlanok számára az élethez hozzátartozott a fordítás. A. Chouraqui nagyapja őt nyelven levelezett: arab, francia, spanyol, héber, arám nyelven. Ez az ősi adottság már fiatal kora óta őt is a fordítás szerelmesévé tette. Első munkáinak sikere, majd Jeruzsálemben való letelepedése meghatározó lökést adott fordítói munkájának.

A fordítás mesterember munkája

A Biblia fordítása is azt jelenti, hogy szembe kell nézni azokkal a problémákkal, amelyeket minden fordítás fölvet. A Biblia hegységének lassú megmászása után — a Teremtés könyvétől a Krónikák könyvéig, majd Máté evangéliumától a Jelenések könyvéig — A. Chouraqui szembekerült az elméleti problémákkal, de a gyakorlati megoldásokat is megtalálta. Tapasztalatból jövő megoldások ezek, mert a fordító munkája — vallja A. Chouraqui — hasonlít a mester munkájához, vagy a legjobb esetben a művészéhez. Tehát elsősorban nem tudomány ez, bár a tudományra támaszkodik (nyelvészetre, történelemre és az ezzel kapcsolatos tudományokra, főképpen az archeológiára), és a tudományos fölfedezések ritmusa szerint halad előre. A modern ember kilépett a világűrbe, de nehezen ismeri meg annak titkát, hogyan lehet behatolni egy eszmevilágba anélkül, hogy azt megcsonkítanánk. Tudja, hogy kultúrák és nyelvek lezárt határán nehéz áthatolni. A fordítás művészetével elég sokat foglalkoznak, de elhanyagolják azokat a problémákat, amelyek a semita nyelvek indoeurópai nyelvekre történő fordításakor jelentkeznek.

A Bibliát zsidók és keresztények egyaránt Istentől sugalmazott könyvnek tekintik. Akarva, nem akarva a fordító is tudatában van ennek, s néha ez a ragyogás őt is elvakítja. Amikor a Biblia szövegét magyarázza, közvetlen kapcsolatban van Istennel, és amint Jákob küzdött az angyallal, a fordító sem kerüli el, hogy a fordítás küzdelmében meg ne sántuljon csípőjére (vö.: *Ter* 32,32). Tudatában van annak, hogy fordítása az eredeti szöveghez képest „sántikál”.

A Biblia a világ legrégebben és legtöbbször fordított szövege: 1431 nyelvre és nyelvjárásra, s e nyelvek közül többre többször is lefordították. Francia nyelven több mint kétezer zsoltárfordítás létezik. Azok száma, akiknek nyelvére még egyáltalán nincs a Biblia lefordítva, az emberiség lélekszámának mindössze 5%-át teszi ki. A Biblia fordításai igen nagy árnyékot vetnek a modern fordítókra. A leghíresebb ezek közül a „Hetvenes” fordítás (LXX), a targumok, a Vulgata-, Luther-, a Kings James-fordítás, vagy nálunk magyaroknál a Károli-féle fordítás.

Sokszor nemcsak a fordítást, hanem magát a fordítót is bizonyos nimbusz övezi. Arisztéas levele azt állítja, hogy a Hetvenes fordítást Isten lelke diktálta. Nyugat számára ez a fordítás meghatározta és rögzítette minden nyelvben a Biblia szótárát, stílusát és gondolatát. Még Szent Jeromos is, bár vissza akart térni a „veritas hebraica”-hoz a Biblia hellenizációja ellen, a görög Biblia első fordításának befolyása alatt állott.

A görög kultúra befolyása a Bibliára

A Hetvenes fordítás az emberi civilizáció fontos emléke, de magán viseli a görög világ kultúráját, ennek fogalmait és néha előítéleteit is. Kifejezetten apologetikus és szinkretista mű. Igyekszik megmutatni az Alexandriában és a hellenista világban élő zsidóknak azt, hogy a próféták filozófusok voltak, mint Platón és Arisztotelész. Ezért a görög nyelvű Bibliának a görög mentalitás és stílus szerint kellett alakulnia. A LXX fordítói szerint Platón és Arisztotelész Mózes tanítványai voltak. Ha pedig ezek a filozófusok olvasták Mózeset, akkor a görög filozófiai terminológia és gondolat lényeges elemeinek meg kell lennie a mózesi könyvekben is. A LXX fordítóinak munkája által Alexandriában Jeruzsálem és Athén között egy különös házasság jött létre. Ezt könnyen lehet bizonyítani. Lássunk néhány példát is:

A LXX korában a „Theosz” szó az Olümposz isteneit jelentette, a „Nomosz” pedig ezeknek az isteneknek a törvényét. Az alexandriai rabbik habozás nélkül kisajátították ezt a két szót, s megváltoztatva eredeti értelmüket, zsidó jelentést tulajdonítottak nekik. A LXX-ben a „Theosz” jelzi „Elohim”-ot, a „Nomosz” pedig a „Torah”-t. Ha arra gondolunk, hogy az örökké Létező, a Sinai Elohim arra törekedett, hogy megfossa trónjuktól az olümposzi isteneket, milyen „elég-tétel” lehetett nekik, hogy saját nevüket adhatták e régi ellenfélnek, aki csak így érteti meg magát görögül...

A. Chouraqui fordításában:

*„Az igaz ajka bölcsességet mormol,
nyelve igazat szól;
az ő Elohimjának torah-ja van szívében,
lábai soha nem ingadoznak.”*

(*Dicséreték 37,30—31*)

A LXX a görög filozófia dualizmusát is bevezeti a Bibliába. Mint a görögök, a LXX is különbséget tesz test és lélek, idő és örökkévalóság között. A héber Bibliában a „nefes” az ember létét, életét jelzi a platóni test—lélek megosztás nélkül, az „olam” pedig a valóság — tér és idő — teljességét, minden utalás nélkül a görögöknél szokásos idő—örökkévalóság szétválasztására.

A Sátán így válaszolt JHWH-nak és mondta:

*„Bőrért bőrt,
de életért mindazt, amije csak van, odaad az ember.
Küldd csak rá kezedet, érintsd meg csontját és húsát:
Szemtől-szemben »áldani« fog téged.”*

JHWH ezt mondta a Sátánnak:

*„Ime a kezekben van,
de vigyázz az ő életére.”*
(*Iyov 2,4—6*)

A LXX csak ezen nyelvi integráció árán érte el azt, hogy a Biblia az egész világon elterjedt és olvasott mű lett. Ez a fordítás azután könnyen tekintélyt

szerezhetett magának, mert a Biblia eredeti nyelve majdnem teljesen eltűnt a templom pusztulásával és a nép szétszóródásával Kr. u. 70-ben. A Biblia fordítói az 1431 nyelven és nyelvjárásban azután sokkal inkább a LXX struktúráit és terminológiáját tükrözik, mint a héberét.

Napjainkban a héber tanulmányok, a történeti érzék, az archeológia és a nyelvészet eredményei, továbbá az exegézis előhaladása a fordítónak nagy segítséget nyújtanak. Izrael államában pedig újraéledt a héber nyelv. Az izraeli biblikusok mindennap használják ezt a nyelvet és sokkal érzékenyebbek a nyelvi struktúrára, a szavak specifikus súlyára és fordulataira. Ez nem azt jelenti, hogy a modern héber nyelv elégséges a Biblia fordításához, de a biblikus most már nincs kizárólag a régi fordítások és kommentárok alapján szerkesztett szótárakhoz kényszerítve. Az élő nyelv értékeihez lehet fordulnia.

A bibliai nyelv magyarázata

A Biblia olvasására, magyarázatára és megértésére többféle mód létezik. A rab-bik előszeretettel állítják, hogy a Biblia minden versének 70 értelme van. Következésképpen 70 megértési módja is. Ha most A. Chouraqui fordításában fölforgatja a régi elgondolásokat és a Biblia olvasásának egy 71. értelmét ajánlja, ez nem azt jelenti, hogy új ortodoxiát talált meg. Csupán azt bizonyítja, hogy a régi századok porát eltávolíthatjuk a Bibliáról, s az újra örök fiatalságában jelenhet meg.

A modern magyarázónak tehát arra kell törekednie, hogy megszabaduljon a megcsontosodott szokásoktól és terhektől. Amint láttuk, ezek visszanyúlnak a LXX-ig. Ennek magyarázási módja a Bibliával kapcsolatban 22 évszázadon át tartott, és erősen befolyásolja a modern biblikusokat is. Lássunk néhány példát ezzel kapcsolatban is.

A LXX tudatosan hellenizálja a személy- és helyneveket: Mose „Moüszész”, Yehosua „Iészousz” stb. A LXX fordítói „civilizált” nevet adnak a Biblia személyeinek és megszabadítják őket a kánaáni tájszólás „barbár” árnyalataitól. Az ő koruk kulturális atmoszféráját tekintve, tehettek-e mást? Az „ain” és más torokhangok nem léteznek a görögben, sem más sziszegő hangok, ezért a fordításban szükségessé váltak ezek a változtatások. Viszont ezek a görög formában meghonosodott bibliai nevek idegenek lehetnek egy másik nyelvben, s újra visszakaphatják igazi semita azonosságukat. Néha egy-egy név már annyira eltávolodik az eredetitől, hogy nem is lehet igazi alakját fölismerni. Ki gondolna ma arra, hogy az angol James, a francia Jacob egész prózaian a héber Yaaqob? vagy „Zebedeus fiai” egész egyszerűen Ben Sabtai? Más példák: Izsák = Ychaq, Rebekka = Rivqah, Judás = Yehudah, József = Yossef, Jób = Iyov. Nem arról van szó, hogy nem mondunk többé Mózes, Jézus, Illést vagy Jakabot. De a Biblia tudományos fordításában már szakítani kell azokkal a szokásokkal, amelyeket nem lehet többé igazolni. Chouraqui visszaállítja a nevek eredeti formáját a szövegben, s egyszerűen átírja héberből a YHWH, az Elohim nevet és nem változtatja meg e szent nevek első alakját.

Meg kell szabadulni más kötöttségektől is, amelyek szokássá váltak. Ilyen például a „malak” szó használata. A LXX pontosan fordítja „angelosz”-nak, amelyet Szent Jeromos és a többi fordító az „angyal” szóval ad vissza. A LXX korában ez a terminus pontos volt: az angyal a görögben éppúgy, mint a héberben a király vagy az Isten hírnöke volt. Azután a sors rászabadult erre a terminusra... Festők, szobrászok és főképpen a teológusok által szenvedett igen sokat: aureolát, szárnyakat és „angyali” állapotot kentek az érdes héber valóságra. A „keruvim” → akik a héber tudatban félelmetes mitológiai állatokat jelentettek — kedves és vonzó kerub lett. Ez a szélsőséges példa azt mutatja, hogy a fordítók nyelvezete, a Biblia szent jellege és fordításai által hatalmába kerítve, megmegevedett a szótárban, és lényeges vonásaiban nem változott két évezreden át. Tudnunk kell, hogy a szavaknak élete van, és a mai értelmet sokkal gyorsab-

ban változtatják, mint valaha. Ha pontosak szeretnénk lenni, nem kellene beszélni „angyalokról” és „kerubokról”, hanem az ő igazi „hírnök” természetüket kellene hangsúlyozni, amelyet a „griff”, vagy még helyesebben a „keruvim” név jelent.

„A hatodik hónapban Gavriyel hírnök
küldetett Előhímtől
Galil egyik városába, amelynek Naszaret a neve,
egy szűzhöz.”
(A négy híradás, Lukasz 1,26—27)

„Azután látom,
íme a boltozaton a griffek feje fölött
mint zafír követ...”
(Yehezgel 10,1)

„YHWH uralkodik,   ő trónol a keruvim felett,
a népek remegnek,   a föld ingadozik.”
(Dicséretetek 99,1)

Minden terminust kritikailag meg kellene vizsgálni, és megállapítani, hogy az élő nyelvben használt szó azt az értelmet őrzi-e, amelyet ráruháznak. Ez annál is nehezebb, mert a fordítók a „biblikus műhelyben” ismerik a szó reális jelentését, és azt gondolják, hogy a használt szavak az olvasók számára is azt az értelmet hordozzák, mint számukra.

Meg kell vizsgálni az egyes igék és főnevek töveit is. Ismerni kell azt a kapcsolatot, amely a szócsaládok különböző tagjai között van és mindegyiknek mi az értéke a mondatban. Az ilyen jellegű vizsgálat is sok régi szokástól szabadítja meg a fordítót, és lehetőséget ad arra, hogy csupán glosszát írjon az ismertnek tételezett szöveg fölé. A Biblia szavainak alapos vizsgálata sokszor zavarba hozza a fordítót.

Hogyan fordítható a „qalal”, amely a könnyítés, a tehereltüntetés fogalmát őrzi, és szokás szerint a „megátkozni” igével fordítják? Hogyan fordítható a „barak”, amely a testi-lelki alávetés magatartását, az Isten akaratának elfogadását, az embert gazdagító javak elfogadását jelenti. Jelenti azt, aki meg tudja hajtani térdét, aki tud „lekuporodni”, hogy elnyerje Isten „áldását”: testtartást jelent tehát, nem pedig cselekvést. Végül hogyan fordítható a „ssrei”, amely vidám, akadály nélküli menetelest fejez ki az Isten felé tartó úton? „Makarioszt” fordít a LXX. Olyan szó ez, amely bevezeti a Bibliába a görögök hedonista ideálját. „Boldogok”, hangzik a fordítók tanulókönyv kórusa, és ez elnyomja a Biblia szerzőinek éles kiáltását: nem boldogságra való felhívás ez náluk, hanem lendület, felhívás a harcra, amely megszabadít a halál fenyegetésétől. Talán az „ujjongás” lenne a jobb kifejezés, amely természetesen nem meríti ki jelentését.

„YHWH Sevaot,
ujjongás az embernek, aki magát rád bizza.”
(Dicséretetek 84,13)

„Ujjongás a szomorkodóknak...
Ujjongás a szelideknek...”
(A négy híradás, Matiah 5,3—9)

A helyes módszer abban áll, hogy el kell távolítani a sablonokat, amelyek a fordítók tollára kíváncsoznak, s azokat új megoldásokkal — ha lehet, sokkal pontosabbakkal — helyettesíteni. Még ha átmenetiek is ezek a megoldási kísérletek, kiemelik az olvasót a szokásos tespedésből, problémákat vetnek föl, reflexiókra, elemzésre hívnak, és talán egy új nyelv megtalálására, amely jobban megfelel a bibliai nyelvnek.

A LXX, a Vulgata és az ő példájukra minden későbbi fordítás a héber nyelvnek ugyanazt az időkonceptiót tulajdonította, mint a görögnek és a latinak. Valójában a héber és semita nyelvek alapvetően másként tekintik az időt. Az igének nincs múlt, jelen és jövő ideje, hanem befejezett és be nem fejezett cselekvése. A nyelvészek tudják, hogy a héber ige lényegénél fogva időn kívüli. A fordítók szüntelenül beleütköznek ebbe a nehézségbe. Hogyan lehet például fordítani az ilyen egyszerű szavakat: „az vasir Mose”, amely szó szerint ezt jelenti: akkor (a múltban) Mose énekelni fogja? A fordítók természetesen nem jönnek zavarba ezektől a finomságoktól, és majdnem mindig múlt időt fordítanak. Kétségtelenül nem járnak el teljesen helytelenül, mert végeredményben két érték-lépcső között vagyunk, amelyek nem azonos szinten állnak. Bibliafordításában A. Chouraqui leggyakrabban a jelen időhöz folyamodik:

*„Seva királynője hall Selomoh híreről, YHWH nevéről.
Eljön kipróbálni őt találós kérdésekkel.
Eljön Jeruzsálembe nagyon súlyos kísérettel...
Eljön Selomohhoz. Beszél neki egész szívéből.”*
(1Kir 10,1–2)

Ez az idő igen hatásos és maga is időn kívüli. A költőknél is található a történeti jelen, amely jelenben ír le múlt eseményt, és a prófétai jelen, amely jelenben ír le egy jövő eseményt. Ha befejezett, a fordítást múlttal kell folytatni, ha nem befejezett, megfelelhet a jövőnek.

A modern nyelv segítsége

A fordítónak meg kell szabadulnia a szokásoktól és új nyelvet kell találnia, hogy pontosabban fordítsa a héber kifejezéseket. Amikor sajátos kifejezések hiányoznak számára, akkor keressen a modern nyelv nagy tárházában. A tapasztalat mutatja, hogy a helyes szó majdnem mindig létezik. A „nir” szó például a héberben a fény és a nyom fogalmával társul. A. Chouraqui a „sugár” szóval fordítja. A „hasmal” szó háromszor fordul elő Ezekielnél, számunkra ismeretlen értelemben. A LXX és a Vulgata „elektron”, illetve „electrum”-mal fordítja. A hasmal a modern héberben az elektromosságot jelenti. Miért kell akkor az „ain hasmal”-t „aranyzott ezüst ragyogásával” fordítani, ami nehézséget okoz a szövegben? Miért nem lehet a „villámlással”, „villogással” fordítani, amely egy csillagnak, vagy az öntés állapotában lévő fémnek élénk villogását idézi? A hasmal a héber Bibliában csak háromszor fordul elő, tehát a villogás nem ismétlődik meg gyakran (Yehezgel 1,4–5).

Néha új értelmet kell adni egy ismert szónak, mint a „rahamim”. A fordítók így adják vissza: együttérzéssel, irgalommal lenni. Ez újra nyugati szokás: absztrakt fogalommal alakítják a Biblia konkrét kifejezését. A rahem igének valójában meghatározott jelentése van: az anyaméh cselekvését jelzi, amely befogadja, megőrzi és adja az életet.

*„Az asszony, akinek a fia élő volt, mondja a királynak,
— igen, méhe megindult fiáért —”*
(1Kir 3,25–26)

Izrael Istene az élet Istene. Ő azt teszi az egész mindenség számára, amit az anyaméh tesz a magzat számára, Ő az „anyaméh Istene”, anyaméhvel teljes Elohim...

A fordítónak örködnie kell a kifejezések használata gyakoriságán is. A „meodeka” szó a Biblia minden fordításában „erőt” jelent, főképpen az ismert versben: szeresd Uradat Istenedet... teljes erődből. Valójában a meod szó nem erőt jelent, hanem „sokat”. Ebben az értelemben 265-ször fordul elő a Bibliában,

s csak egyszer, mint főnév a meodeka formában. Tehát ez hapox legomenon (csak egyszer előforduló szó). Kétféleképpen fordíthatjuk: „Szeresd YHWH-t, a te Elohimodat . . . minden erősségeddel”; vagy pedig a meod szó fordítása azonoságának elvét állandóan megtartva: „Szeresd YHWH-t, a te Elohimodat . . . egész mindeneddel.” Az egzakt tudományok több ezer szót képeztek, hogy a technikai felfedezések eredményeit kifejezzék. A Biblia fordítói ilyen értelemben még a középkorban vannak, és nyelvi eszközeik nem felelnek meg a jelenlegi ismereteknek. E mozdulatlanság miatt a bibliai fordítások nyelve az élő nyelv határain kívül marad. Ez csak a tudósoknak és a régi nyelvhez közel álló személyek bizonyos kategóriáinak felel meg. A Biblia szövegeit ki kell szabadítani azokból a kötelekekből, amelyekkel körülcsavarták, és vissza kell adni nekik a próféták mindig új nyelvezetének életét és ragyogását.

Egy héber szót mindig ugyanazzal az anyanyelvi szóval kell fordítani, amikor ugyanazt az értelmet fejezi ki. Ezt a szót nem lehet használni más héber szó lefordítására. Természetesen ezt az elvet rugalmasan kell alkalmazni. De a modern olvasónak csak akkor támad fogalma a héber nyelv és Biblia szerkezetéről, ha fordításban a szavakat azonosan fordítják. Könnyen megállapítható, hogy ezt az elvet gyakran megsértik. Ebben a rekordot a LXX tartja, amely egyetlen görög ige — ποιῆν = tenni — segítségével 118 különböző héber igét fordít. Az azonos szavak használatát azért is nehéz megvalósítani, mert a fordításban többen vesznek részt, és munkájuk hosszabb ideig tart. Innen származik az ingadozás a fordításban a szinonimák között.

A gondolatszerkezetek

A Hetvenes fordítás ráarkta a bibliai szövegekre a görög stílust, Szent Jeromos pedig hozzáadta ehhez a latin körmondatokat. Habozás nélkül föláldozták a „veritas hebraicá”-t. Minden század és minden ország rajta hagyja a Biblián a saját stílusát. A mi korunk aggályosan törekszik a történeti igazságra és a nyelvi szigorúságra. Ezért a Biblia fordításakor nem szabad elkendőzni a problémákat egy szép körülírással. A fordítókat segíti munkájukban a biblikus tudományok haladása és a nyelv fejlődése. Ma már lehet franciául vagy magyarul írni úgy, hogy a szöveg visszaadja a héber szöveg homályait és ellentmondásait a fordítás nyelvi szerkezetével. A legrosszabb kísértés a fordító számára az volt és marad is, hogy kikerüli az elütő, érdes szerkezeteket és a héber nyelv ellentmondásait, s az olvasónak szép nyelvű fordítást nyújt. Korunk embere nagyon kényes a történeti igazságra és nem fél atfól, ha megjelenik a Biblia fordításában a „kánaáni zsargon”. A fordító egyik hivatása éppen az, hogy megmutassa a Nyugatnak a bibliai szövegekben a keleti gyökereket éppen akkor, amikor a klasszikus kultúra görög—latin kerete lassan mindenütt összeomlik az ipari civilizáció csapása alatt.

A Biblia fordítójának tudnia kell, hogy munkája bármennyire is hasznos és szükséges, mégis átmeneti. Meggyőződéssel kell vallani, hogy egyetlen fordítás sem lehet végleges: az idők változnak és velük a felfogás is, amellyel egy szöveget megértünk. Koronként ugyanazokat a szavakat és fogalmakat különböző módon értették és fordították. Ma a fordító jobban megérti a Bibliát, mint régen. Rendelkezésre állnak a munkaeszközök, szótárak, enciklopédiák, konkordanciák, amelyekre a régebbi fordítók nem támaszkodhattak. A modern fordító jobban megvizsgálhatja a szövegeket. Ugyanakkor azt is tudnia kell, hogy az ismeretek bővülnek; és nem áll meg a nyelv fejlődése sem. A szavak is gyorsan változtatják értelmüket. Egyes kifejezések, bizonyos képek vagy fogalmak tegnap még úgy szerepeltek, mint amelyek alkalmatlanok a Biblia fordításában, ma viszont már megengedettek, és nem jelentenek problémát.

Minden század, minden kultúra hozzáfűz egy láncszemet a prófétai szó átadásának aranyláncához. A mi korszakunk arra ösztönöz, hogy visszatérjünk a Szó eredeti forrásaihoz.

Jegyzet: A tanulmány alapja A. Chouraqui két előadása alapján összeállított ismertetés: La Bible, traduite et commentée par André Chouraqui. SIDIC Vol. XI. (1978) No. 1.

Bánffy Györggyel

Bánffy György 1983 óta kiváló művész, harmincnégy éve van a színi pályán. Egyike a legszebben beszélő színészeinknek. A magyar nyelv szerelmese. Szinte sugárzik ez egész tevékenységéből, „anyanyelvi műsorai”-ból. Két ismert önálló estjének címe is hirdeti hitét és meggyőződését. „Ékes-érdes anyanyelvünk”-ről vall az egyikkel, „Anyád nyelvét bízták rád a századok” — hirdeti a másikkal hivatás-tudatát. (Ezeknek együtt immár ezredik előadása is megvölt.) *Játszik a József Attila Színházban, melynek régóta tagja, de szerepel a Reflektor Színpadon, fellép a Magyar Szinkör pódiumán, a Játékszínen: neki szabott nagy történelmi személyiségeket formál élet-szerűvé, szólaltat meg országszerte. Aktív színházi működése mellett már hatodik éve tanít színpadi beszédet a Zeneművészeti Főiskolán ének szakosoknak. Elsősorban arról taggattuk, miért lett színész, s miért vállalja hivatását ma is a színpadról elhangzó szó hatalmába vetett bizalommal, hittel?!*

— A színi pályán az indított el, hogy felismertem: a színművészetnek századunkban szerte a világon, de Magyarországon föltétlenül nevelő; hatékony erőt, vezető szerepet kellene betöltenie. Az eszmerendszerek széthullása, megtöredezettsége miatt az ifjúság is gyökértelemné, talajnélkülivé vált a mai társadalmakban, bizonytalan lelki-állapotba került. Az egyházak gyengülő vagy gyöngített befolyása miatt (az 50-es évek idejéből) eszmei hiányosságok keletkeztek, s hittem, hogy a színházművészet alkalmas arra talán ma is, hogy olyan eszméket sugározzon, amelyek egy nemzet számára létfontosságúak: erkölcsi-emberi értelembe, az oktatás, a nevelés kiegészítéseképpen.

Tudtam, hogy ilyen irányban kell dolgoznom. A magyar nyelv megismertetéséhez, megszerettetéséhez, valamint nemzeti múltunk értékeinek megbecsüléséhez vezetett el ez a fölismerésem.

Nem akarom felsorolni ilyen szerepeimet, csak néhány utóbbi példát: Bethlen Miklós — az utolsó erdélyi kancellár emlékiratai alapján szerkesztette Nemeskürty István a *Noé galambját*. Haladó gondolkodású, széles látókörű, ezer veszedelem között is okosan járó és érző embert akartam megformálni alakjában. Politikai elgondolása kiviláglik *Önéletírásából*. Akkoriban, megjelenése után is kisugárzó ereje volt annak, hogy magyarok, szászok, románok, különbség nélkül minden felekezet számára egyenlőséget hirdetett. A császári udvarban joggal is félték az efféle „függetlenségi” elképzelésektől. Számunkra mindenképpen példamutató gondolkodás, amit ma is aktuális ki-mondani!

Vagy Jósika Miklós életéből vett példázat: a *Betűk csendjében*, amit két éve nagy sikerrel játszottunk a Reflektor Színpadon. A hazaszeretnek és a hazáért való tevékenységnek ilyen megnyilvánulása talán hatékony. Nem az iskolai órák keretében, nehézkes kötelezőolvasmány-izűen jelentkezik, hanem a színház élő „ismeretterjesztésével” lép a közönség elé. Ez a történelmi tudás múltunkról, nagyjainkról, szerintem, beletartozik a nemzet önismeretébe: nagykorúságunk mutatója. Siklós Olga összeállításában pedig Széchenyi szólal meg, monodramatikusan általem, hogy „rég” elveivel is a mának üzenjen, immár másfél éve a Vigadóban.

— *Úgy tetszik tehát, hogy Bánffy György nagy személyiségek mögé rejtőzik, hogy megfogalmazhassa művészi hitvallását, „ars etiká”-ját?!*

— Igen, mert jobban bízom bennük, gondolataikban, mint saját magam erejében, illetve hitem bennük, velük,

általuk nyilvánulhat meg! A színész egyébként sem válogathat, még a leg-rangosabbja sem, hogy ezt vagy azt „nem játszom el”. Neki az adott szereppel, lehetőségeivel kell elmondania mindazt, ami foglalkoztatja emberként, művészként, gondolkodóként. A színeszt — érzésem szerint ez a lényeg — sajátos eszközeivel, esztétikai érvénnyel fogalmazza meg a közönség számára a játék élményében a gondolat igazságának szépségét! A színház alapja a cselekvő művészi hatás, ezt már a régi görögök is ismerték. A színi hatás nem alapulhat máson, mint a *katarzison*. A katarzis lényege pedig a megrendülés, a megigazulás, a megtisztulási folyamat fölismerése a látottak, a szereplő sorsához kapcsolódó állásfoglalásunk nyomán. A világszerte tapasztalható színházi válságot is többek között az okozza, hogy ezt elfelejtik. A katarzis újrafelfedezése adja meg ismét a színművészet rangját, szerepét korunkban. Tapasztaltam ezt anyanyelvi műsoraim kapcsán is. Így például az „Ékes-érdes anyanyelvünk” előadásai közben és után érezhettem, hogy bizonyos katarzist váltott ki a közönségben a felismerés: nyelvünk szépségeinek felfedezése. Amikor iskolákban vagy diákközönség előtt adtam elő a Halotti Beszédet, az Ómagyar Mária-siralomtól kezdődően az általam kiválasztott, nekem legszebbnek tetsző irodalmi szemelvényeket, műveket — csodálkozva eszméltek rá arra, ami pedig nyilvánvaló kell legyen: milyen hatalmas anyag és micsoda szépségű kincsesház a magyar nyelv és irodalom. Akik éppen akkor tanulták is, talán azért ámulhattak el, mert az élő élmény hatására ezt katartikusan fedezhették föl. Műsoromból azt az eszmét érezhették sugározni, hogy ehhez a hazához tartozunk. Ennek fontosságát, szépségét szeretném megéreztetni diákkal; felnőttel egyaránt. A felnőtten pedig azt a gondolatot erősíthette meg, mely sokáig hiányzott köztudatunkból: nem vagyunk egy nemzetnél se alábbvalóak! Irodalmi és történelmi értékeinknek, hagyományainknak felragyogtatása hivatásom legszebb küldetése... Életcélom és eddigi eredményeim is ennek a megmutatása. Számomra a legszebb visszajelzés nem annyira a kriti-

kai visszhang, vagy a díjak és a hivatalos elismerés, hanem az, ami a közönség tekintetéből visszahat rám, és meghatározza további ambícióimat, műsorterveimet.

— *És a tanítványok véleménye?!...*

— A Zeneművészeti Főiskolán két esztendőn keresztül az én elképzelésem és tapasztalatom szerint tanítottam beszédművészetet, színpadi beszédet. Az énekeseket gyakran éri ugyanis az a vád, hogy kiejtésüket nem lehet érteni. Ez abból fakad, hogy a korábbi operista követelmények közt elsősorban az énekelt hang minőségét kívánták meg. De ma már a világ operaszínpadjain sorra tűnnek fel nemcsak szép külső megjelenésű énekesek, hanem olyanok is, akik az énekes hangjának szépsége mellett arra is törekcszenek, hogy a szöveg érthetősége se csorbuljon. Igazolódik tehát az én elméletem, hogy az ének mellett a szavak érthető megformálása elengedhetetlen a szó-gondolatközlő szerepe miatt.

— *És nyilván ehhez az elmélethez, eszményéhez kapcsolódva válogatta saját műsoraiba is azokat a költőket és műveiket, akik igazolják ezt; akiknek tolmácsolása által világosan kitejeződik ez a klasszikus értelemben vett szépségeszmény a beszédben, az előadóművészetben is?*

— Valóban, nem véletlen, hogy ennek a gondolatnak a tolmácsolására a nagy klasszikusok kiválóan alkalmasak. Az általam megformált Bethlen Miklós emlékirataiban gyönyörű nyelven szólal meg. Arany János, Petőfi, Ady, József Attila, Illyés Gyula vagy Kosztolányi, a nyelv művészet nagy mesterei, szívem szerint is kedvenc költőim, s nem csupán ennek a tételnek igazolói. Az újabb előadóestem, a nyelv szépségének maradványára mellett, az emberiség megmaradásának vágyát és lehetőségét is hirdeti: *Könyörgés esőért* címmel, a „jövő század reményét”. Jókaitól vettem az alcimet, némi változtatással, a „jövő század regénye” helyett. S miként az eső életet hoz a földre, akként a költői kérdés: vajon nekünk a XX. század végén az életben maradáshoz mi lehet ez az éltető „eső”?

S itt újra visszautalok korábbi megjegyzéseimre: a hűség a hazához, a kapcsolat a néppel, hozzátartozás a magyar nyelvhez, és kulturális örökségünk által is meghatározott sorsközösségünk vállalása.

— *Ahogy a szállóige mondja: „nyelvében él a nemzet...”!*

— Miként a költő hangsúlyozza mindazoknak, akik arra hajlanak, hogy nem is bizonyos, hogy „nyelvében él” — mert sajnos akadnak, akik ezt fennen hirdetik! Nekem csakis így lehet és kell szolgálnom a magyarság megmaradását, hogy nyelvünk szellemét tükröztetem színesz-szellemem segítségével.

— *Bánffy György hűséges alkat, amit az is mutat, hogy tizenkét, Pécselt töltött esztendő után most a József Attila Színháznál van legalább újabb tizenkét esztendeje...*

— Számos kollégám sűrű színházváltogatásának oka — mint mondják — az, hogy ez élénkítően hat a művészi fejlődésre. De legalább ilyen értékű az állandó, megszokott csapatmunkában eltöltött időm, ami termékeny impulzusokat adhat, segítve a színművész kiteljesedését. Ha ki-ki saját fővállalt szerephelyzetét tökéletesíti darabról darabra, akkor rendkívül egységes társulatarculat alakulhat ki a csapatmunkában is. S az már rendezői egyéniség és színművészi alkat kérdése, hogy miként rajzolódik ki az egységes csapatból az egyén arcéle is... A József Attila Színház ugyan sok hányattatáson ment keresztül, és a gyakran meglehetősen egyéni ízű magyar kritika sem kényeztette el, nekem mégis jó lehetőségeket adott. Csak néhány példát említek: az Erdemei elismerése mellett c. Maróti Lajos-darabban vagy Bereményi Halmijában. A csapatmunka színvonalát ezektől a daraboktól senki se vitathatja, miként Bródy A. tanítónő-jének előadása is összecsiszolt és egységes. A mai színházművészeti törekvés, amely „műhelyek”-et akar mindenáron létrehozni, ebben a formában, egy-egy jó előadásban megvalósulhat.

Hűségem magyarázata még, hogy „zilált” körülmények közt nem tudok alkotni, s ezért fontos magánéletem

háttérországának biztonsága is. Amit a pécsi ingázások nehéz, de szép időszakában is támaszpontnak tekinthetem. Ez a hűség hazához, néphez, családhhoz, keresztényi értelemben is hitvallásom. Hisz meggyőződésem: a család ilyenén szerepe a megmaradás szempontjából döntő fontosságú! Az egész emberiséget végveszélybe sodró jelenségek és az emberi társadalmak föllazulása — bezárólag a családig — ebből a szétszórtságból eredt. A magam számára ehhez az eszményhez való ragaszkodásom volt művészi önmegmaradásom magyarázata is. Harmincéves házasságom, két gyermeket neveltem fel, s nélkülük nem lenne teljes az életem, művészetem sem. Művészi célkitűzéseimet megvalósíthattam, mert tudtam, hogy a családi életem megadja a szükséges művészi indítatás és megérkezés nyugalmát. Enélkül tán fizikai helytállásra is képtelen lettem volna, nemhogy művészként önmegvalósításra!

— *Ebben az önmegvalósításban segítette-e a kritika, az elismerés? Mint korábban mondta, nem annyira a kritika, inkább a közönség visszajelzése jelent igazi örömet...*

— A művész számára mindkettő kell: elismerés és kritika is. Az értő kritikára odafigyelek és az elismerés tovább serkent. De akiknek véleménye mögött nem érzek eszmei-esztétikai biztonságot, vagyis nem következetesen mérlegel, ítél, kritizál, mert nincs saját eszményrendszere, azokkal kapcsolatban sok fenntartásom van. Ilyenkor disztingváló: ki is írta ezt vagy azt? Néhány színházi szakértőnek a véleményére adtam és maig adok. A halottak közül említsem csak: Demeter Imre és Mátrai-Betegh Béla nevét. Nekik hittem, hogy ők úgy látják, amint van, mert azzal az igénnyel figyeltek, ahogy saját magam nézném magamat... De a többségre sajnos ez nem mondható el.

Egyébként „házi” kritikusaik közül fiatalabban édesanyám véleménye volt a legfontosabb, majd ezt a szerepet feleségem vette át. Az előadás, fellépés után első kérdésem, neki mi volt a véleménye, ha ez nem is mindig dicsérrő...

— *Mi az Ön véleménye a hitről, legyen az akár csak önmagunkba, küldetésünkbe vetett is, mi a színész küldetése?*

— A hívő ember számára a hit egyértelmű, belső biztonságérzetet ad a végső dolgok kérdését meg saját küldetésünket tekintve is. Manapság az egyházaknak, valláskülönbség nélkül, nagy szerepe van a „kallódó” ifjúság összefogásában és a nemzeti öntudat nagykorúsításában. Világszerte jelenség az is, hogy a fiatalság az egyházak felé fordul, mert itt határozott és kikristályosodott eszme- és eszményrendszer sugárzását érzi — nem lehet ellentmondások között vagy bizonytalanságban élni! A magyarnak az 1600-as években a függetlenség eszméjét sugallta, s ezzel a nemzet fennmaradását szolgálta a hit, ismétlem, felekezeti hovatartozás nélkül, az akkori prédikatori magatartásban. Manapság is szükségszerű ez a küldetéstudat, különösen az olyan pályán, mint a színházművészet, hogy a szellemi kultúrát szószólóként bizakodva hirdethessük. Az emberiség életében a hit, (vallásos értelemben is) óriási eredményeket, magas színvonalú szellemiséget hozott létre. Mint hívő, ma is fontosnak tartom, hogy művészetem eszközeivel erősítsem, segítsem. Nem

véletlenül lépek föl Esztergomban a Bazilikában, vagy a Refórmátus Ráday Kollégiumban, tanítok a Lutheránus Egyház akadémiáján avagy zsinagógában szerepelek... A színész küldetését a papéval érzem rokonnak, hirdetni a szépet, a jót, a szeretet-eszmét ebben az ezredvégi világban. A színművészet fontosságát a második évezred végén csak az igazi *színészi küldetés* mutathatja meg: prédikatori elszántsággal hirdesse a magasrátörő eszméket, és értékes-értelmes emberi magatartásformákat sugározzon példaképként. Mindez a szándék régi egri ciszter gimnázium növendék korom gyökereiből alakult ki.

Szeretném, hogy legyen minél több elhivatott, prédikatori és apostoli lelkületű színművészünk, egyre több, aki továbbra is vállalja küldetését: a nyelv és a nemzet művelését. Színművész, aki életét ennek a törekvésnek szolgálatában kívánja eltölteni: tehetségét ennek érdekében mozgósítja, hogy fölemelje hazáját, amelyben él, népét, akinek fia; akiért és akivel küzd a közös boldogulásért.

Hitem és meggyőződésem, hogy magam is ezért kell éljek és dolgozzam.

Kelényi István

Galambosi László

Fohász szabadulásért

Lebocsáták Józsefet bátyjai a homokszáraz kútba, hogy eladják. Vétkezének Jákob pusztajátó fiai a testvéri szeretet ellen. Szívőkben irigység kígyója sziszeg, bár csòkolják sorba széparcú vérüket, mikor indulni készül, hogy emelgesse bocskortalan lábát Moáb késvillogású fűvében.

Józsefet siratja anyja, Rákhel. Siratja
legkedvesebb fiát, a száműzöttet, kit Egyiptomban
a selyemágyú Putifárné hiába csalogat mellére.
Csak bámul a széparcú, nézi a gyönyörűek gyönyörűjét,
míg megnyíl a börtön kapuja. Rabtársának, a királyi
főpohárnoknak álmát magyarázza az eladott s midőn
megfejt a fáraó látomásait is, nagy emberré
magasztalják szabadulásakor. Lészen József Gosen
kegyessé rendelt lakója; kegyessé rendelt
védnöke, a Hatalom helytartója.

Uram! Hány Józsefet,
hány eladottat bocsátottak homokszáraz kútba,
midőn pontosságod darabolta az időt?! Hányan
futottak vakörmű korbácsok előtt, káromlóktól
sujtottan, hazátlanul?! Hányan feszültek máglyafákhoz
béklyózva, szembenézve a sárkánytorkú lánggal?!

Uram! Uram! Ne neheztelj ránk, ne rontson
bennünket haragod bűneinkért. Ne uszithassák ránk
a háborút, a behemót szörnyet, ne röpködjünk
szakadó pernyeként arcod körül. Ments meg minket
a kárvallott sötétségtől, az atomhaláltól!
Virulhasson a Föld, a csillagok zenéjét hallgató férfi
ringathassa asszonyát, gyermekeit, melengető fényben.

Istenünk! Te látod az anyák boldogságában
örzött gondosságot, hogy erősíthesd azt.

Istenünk! Te látod az apák tisztaságában
örzött reményt, hogy erősíthesd azt.

Istenünk! Te látod az ifjak szerelmében
a várakozás gyönyörét, hogy erősíthesd azt.

„Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben,
a Mindenséget Te tartod kezében;
szived a Végtelen lámpája,
látni és szeretni sietünk alája.

„szenteltessék meg a te neved;”
megváltásunk zászlaját lengeted.

Lebegsz föltámadott Krisztusod fejénél,
miként lebegsz majd a világvégi révnél,
érintve hófehér-fekete palástunk.

„jöjjön el a te országod;”
hogy benépesíthessük a Világosságot.

Koszorúba fonjuk a csecsemő-illatú virágot.

Légy Uram áldott! Légy Uram áldott!

A rossztól való féltés, az aranytollú hattyú
közibénk szálljon!

Ne neheztelj ránk, Atyánk! Emelj ajkad elé minket,
csókold ránk megtartó békességed!

Csoóri Sándor

Férfi-gyónás

Tornai József Vadmeggy című könyvéről

Degas, a zárkózottságáról és a különállásáról is ismert francia festő, azt nyilatkozta egy alkalommal, hogy a művésznek ugyanolyan lelkiállapotban kell hozzáfognia műve megteremtéséhez, mint a bűnözőnek a tett végrehajtásához. Bizarr összehasonlításában nincs semmi polgárpukkasztó nagyotmondás, inkább csak az a gyötrelmes dereng föl benne, hogy minden vérbeli művésznek egyúttal bátor merénylőnek is kell lennie saját műfajában.

Tornai József azok közé az egy kézen megszámálható kortárs magyar írók és költők közé tartozik, akik nemcsak ismerik, de vezérlő elvükül is elfogadják az efféle, normalitást fölkarcoló, szent közhelyeket.

A nemrég megjelent Vadmeggy című kötete talán a lehetségesnél is beszéde-sebb bizonyítéka ennek.

Első fölmérésre vetkőzés ez a könyv. Szokatlan férfivetkőzés, csontokig, zsigerekig eljutó lemeztelenedés. A lélek és az érzékiség hatalmának a megszerzése és elvesztése szemünk láttára.

Sokaknak léha iromány, magánügy, hálószoabaügy, egy Holdon botolgo ember izetlen magánbeszéde. Másoknak persze épp az ellenkezője ennek: végre kerdőzetlen beszámoló egy férfi ötven esztendejéről, zaklatott gyónás — nem Isten előtt, hanem előttünk, vergődők és gyakorló élők előtt. S ami helyel-közzel férfiatlannak érződik benne, mondják a lelkesedők, a végén épp az lesz a legemberibb, a legférfiasabb.

A könyv és a szerző ismeretében nem óhajtok belépni egyik pártba sem. Sem a dicsérők, sem az elutasítók pártjába, mivel egyikből előbb-utóbb az eltökélt, hideg nőmozgalom igyekezne magához rántani, a másiktól pedig az álszemérem, vagy valami hasonló tömegérzelem, tömegdivat.

A Vadmeggyet én más magaslatról szeretném nézni és láttatni ugyanakkor: a költő Tornai lassan életművé összeálló lírai világa felől. Márcsak azért is, mert elválaszthatatlan tőle. A könyv ugyanis nemcsak Tornai életrajza, hanem a versei is. Azé a tizenhárom kötetnyi versé, amelyet eddig megírt.

Ha az olvasó valamelyest irodalomtörténész is volna, különös oknyomozásra számhatná el magát: párhuzamosan olvashatná végig a Vadmeggy nyolc érzelmi korszakot fölidéző vallomásait, esszéit és azokat a verseket, amelyek a jól körülhatárolható korszakokban születtek. Ámulva tapasztalhatná, hogy milyen elvadt ragyogásokból, tévedésekből, hétköznapi megszégyenülésekből kellett Tornainak lepárolni az olyan verseket, mint amilyen például a Három elégia, a Tavaszi holdtölte, a Most nem gondolok a halálra, vagy a külön kötetté összeállt Tizenhét ábrándozás. A prózai emlékezések sorában ugyanis ott nyüzsög, ott feszül minden külső körülmény, társadalmi korlát és magánbaj, suta apróságok és részletek; a versekben viszont ezekből semmi sincs. Csak az, ami a személyiség belső és felső világában játszódott le: az érzelmek féktelensége vagy csődje, a halál üzenetei vagy a gyönyöré.

Dosztojevszkijról értekezve azt írja egy helyütt Thomas Mann, hogy a démonról költeni kell s nem írni! Ha van mottó, amit ajánlani tudnék egy Tornai-versválogatás első oldalára, csakis ez a Thomas Mann-i gondolat lenne. Mert a magyarul író kortárs költőink közt voltak és lehetnek nagyobb világu költők Tornainál, de elragadtatottabbak s vergődőbbek alig. Az ő legigazibb közege a kiüzetés, a kiszakadás, a boldog boldogtalanság állapota. Az a közeg, melyet az ellentmondásokba és a meg hasonlásokba botló lét feszültségei tartanak állandó remegésben. Számára az egyensúly fogalma már-már a röstelli való semleges-séggel azonos, a végtelenség naponkénti megcsonkításával. Váratlan elszólás-ként ezt vallja be egyik tanulmányában: „Büntelenül élek.” De rögtön hozzáteszi, hogy ez az ártatlanság: „terméketlenség is”. Egy hosszú barátság tapasztalatával állíthatom, hogy ez nem értelmiségi kényeskedés Tornaiban, de szellemi és biológiai ösztön. A „nagy akadályok egyenlő nagy élet” képzetét ő elsősorban a szerelemben tekinti sarkalló föltételnek, de meggyőződése átsugárzik az élet más mozzanataira is. Szemlélete fölcserélhetetlenül drámái, a megoldásai a dolgok végjátszmájában azonban líraiak. Egyik-másik irodalmár fönn is akadhat azon, hogy Tornainak miért kellett prózában is megírni azt a zürzavarral átszőtt életét, melyet egyszer már a versekben emelkedetten megírt, a magamutogatás beteges ösztöne nélkül.

A Vadmeggy tagadhatatlanul kőszább és eretnekebb könyv, mint a verses-kötetek. Szemérmertlenebb, szokimondóbb, szerelem-szagúbb, és halál-szagúbb. Sőt, még azt is elfogadom, hogy nárcisztikusabb, mint amihez a mi köznapi ízlésünk hozzászókött. De ne felejtjük el, hogy a mai „önimádót” — legyen az Tornai vagy bárki — nem az egykori mítosz pipiskedő bűne kísérti, hanem a szorongás. Nem arra törekszik, hogy a saját életébe beleszeretve, másokra is rátukmálja azt, hanem arra, hogy szétszedje, fölboncolja és értelmet találjon benne magának s másoknak.

A versek életrajzán kívül, tehát, a Vadmeggy számomra egy izgalmas *érzelmi szociográfia* is!

A magyar irodalomban eddig a legtöbb szociográfiai mű — még az olyan személyesek is, mint Veres Péter Számadása, Illyés Puszták népe, vagy Sinka István Fekete bojtár vallomásai — társadalmi és közösségi indíttatásúak voltak. Minden egyéni árnyalat, erkölcs és igény csakis ezeknek a függvényeként jelenhetett meg bennük. Tornai nem a közösséget, hanem az egyént vizsgálja saját sorsában; és vizsgálódásainak a közege sem a megszokott társadalom, hanem a szerelem; a férfi—nő kapcsolat bozotos vadona. Az egyén ebben a közegben lélegzik, dolgozik, sóvárog, szenved, ebben veszít erőt s támad föl a társadalom számára is.

A szerelem, látszólag, magánterület. Ha tetszik, még egy tábla is föllállítható rajta azzal a fölírással, hogy védett és elzárt hely, tilos érinteni. A közfelfogás általában így kezeli a szerelmet, így kezeli az emberi kapcsolatokat is, pedig ha mérni tudnánk, hogy egy-egy megromlott, tébolyban tipródó házasság, zátonyra futott szerelem mennyi velőt s ideget emészt föl abból a „közös vagyomból” amely eszmeileg mindnyájunké, talán el is szörnyülködhetnénk a veszteségen. Néha több lelki és testi erő pocskékolódik s veszik karba miattuk, mint egy rozszul működő társadalom intézményesült hibái miatt.

Tornainak nem az volt a szándéka, hogy erre hívja föl a figyelmet, de az olvasót — szándéktalanul — erre is figyelmezteti. Szerelem, házasság, nemiség? Mindhárom életünk, sorsunk központi magja körül kering, s aki ezekről beszél, a legégetőbb közösségi témákat érinti. Azaz: politizál. Különösen manapság, amikor a házasság, a szerelem, a nemiség kényes formái körül egyre többféle lelkiismeret-gyötrő és talmi vélemény csapong. A társadalomtudós a lélekgyógyással beszél a témáról és statisztikussal, a lélekgyógyász az egyházak képviselőivel vagy az ifjúsági szervezet illetékesével, s az egyház képviselője a híres színésszel és a híres íróval. Okosságban és okoskodásban nincs is hiány, de egy új-sejtelem, megérzés vagy fölismerés, amiből később társadalmi gyakorlat is lehet, megrendítővé csak akkor válik, ha személyes fedezete van.

Tornai Vadmeggyének minden sora megszenvedett és újra átélhető élmény. Ezért alkalmas arra, hogy segítsen megmagyarázni magunknak önmagunkat. Hogy nem olyanok vagyunk, mint ő, sem a szerelemben, sem a házasságban, sem a megsemmisüléseinkben? Hogy egészen mások vagyunk? Ugyan mit számít ez, amikor a különbözőségünk fölismerésében is magunkra gondolunk mindennek előtt. Tornai szerelemfölfogásáról a mienkre, az ő megcsalatasáról a mi megcsalatasunkra. Ha a közélet és a magánélet jobban szétválhatna ismét egymástól, bizonyára sokkal kisebb társadalmi jelentősége lenne egy-egy ember lemeztelepedésének, maga-megmutatásának. De korunk politikával telített kor, amelyben a szervezett hatalom olyan erőszakosan tör be az emberek magánéletébe, hogy a magánélet szinte megszűnik létezni. Az én széthullása napi eseménnyé vált világunkban, akár a csúnya közúti balesetek. Mintha Tornai ez ellen is írta volna a könyvét, mert például a szerelem, mint időleges emberi totalitás, a másik fél számára nemcsak megőrzi személyiségünket, de többnyire meg is növeli. S ezzel már védelmet nyújthat a fenyegető széthullás ellen.

Miközben tehát a Vadmeggy: önarckép és vallomás, egyúttal vitairat is. Kierződik belőle, hogy Tornait olyan mértékben érdekli önmaga személye, mint ahogy valamennyi más erkölcsi, érzelmi vagy metafizikai kérdés. Sok újat természetesen ő sem mondhat választott témáiról: a szerelemről, a nemiségről, a házasság csapdahelyzeteiről, de ő legalább mondja. Mondja és képviseli. Kilép az ösztönök, a titkos sóvárgások illegalitásából, mint aki megunta a hazudozást, a valóság további leplezgetését és kihívóan rakja föl nekünk a kérdéseket: van-e, lehet-e olyan szerelem, itt miköztünk, európaiak között, amelyiket nem drámai és nem konfliktusos léhelyzetek tartanak fenn, edzenek s pusztítanak el végül?

Sorolhatnám tovább gyakorlati kérdéseit s velük együtt a metafizikaiakat. Szót ejthetnénk a nemek harcáról, arról az ingerült férfiviselkedésről, amely a föl-szabadult nő megjelenését kísérté és kíséri. A művészet és a szerelem kapcsolataról, a szerelem változó divatjairól, sőt arról a távlatba helyezhető új mitoszról, amely a kereszténység és az európai romantika hatása után kezd derengeni előttünk, és talán még alapjává is válhatna egy új szerelem-fölfogásnak. Huxley értelmezése szerint az Emberi Személyiség mitoszát kéne már végre megteremtünk. Az Emberi Személyiségről jóval több bizonyosságot halmoztunk föl máig, s ez a tudás eligazítónk lehetne a keresztény világnézetű szerelem és házasság jelenkori vergődése közben.

Ez a dimenziótágítás, ha szorosan odakapcsolódna is Tornai József Vadmeggyéhez, már egy új fejezetet nyitna a töprengésben. De én azt gondolom, kár volna kapkodnunk; a múlt még túlságosan bennünk van, itt a bőrünk alatt. S a Vadmeggy, mint egy önmagával hadakozó, túlélő férfi könyve, hozzásegíthet bennünket ahhoz, hogy megértsük: kik voltunk eddigi kapcsolatainkban, szenvedélyeinkben, bukásainkban, s kik vagyunk most?

Mathias Braun

Szent Luitgard látomása

Ha az alkotó neve nem is, maga a szobor ismerős lehet a magyar közönség előtt. Prágában áll, a Károly-híd világhíres szoborgalériájának egyik remekéeként. Prága a XVII—XVIII. század fordulóján a barokk stílusú művészetnek egyik fellelegvárává vált. Kiváló építészek, szobrászok és festők tettek eleget a sokasodó megbízásoknak. Rövid néhány évtized alatt a stílusnak új virágkora bontakozott ki, amiben a külföldről ideseregülő mesterek mellett nagy szerepe volt a hazai, cseh művészeknek is.

Mathias Braun tiroli születésű volt, művészi tanulmányait Salzburgban és Észak-Olaszországban folytatta, szobrászi tevékenysége azonban teljesen Prágához, illetve Csehországhoz kapcsolódott. Az egykori Königgrätz, a mai Hradec Kralové közelében, František Špork gróf kuksi birtokán — a kastély körül és a közeli erdőben — 1712-től haláláig, 1738-ig, a kései barokk szobrászat egyik legnagyszerűbb együttesét hozta létre. A Károly-hidon álló kompozíció Mathias Braun első csehországi munkája volt, s éppen ennek sikere alapozta meg későbbi hírét.

Amikor Mathias Braun fiatalon, huszonöt-huszonhat éves korában Prágába érkezett, a Károly-híd szobrai közül már egész sor a helyén állt. Az első darab Nepomuki Szent János bronzfigurája volt (egyébként jóval megelőzve magát a szentté avatást), amelynek alkotója a magyarországi származású Johann Brokoff. Ennek fia, Ferdinand Brokoff, Braunnak kortársa és egyik legnagyszerűbb versenytársa volt, munkái szintén megtalálhatók a Károly-hidon.

Szent Luitgard ciszterci apáca volt, s a látomását megidéző szobrot a plassy-i ciszterci kolostor apátja rendelte meg Brauntól. A mester nem kevés teatralitással és sok pszichológiai érzékkel formálta meg a jelenetet, a szent és a megfeszített Krisztus találkozását. Az asszony révületének és a történet, a csoda eleven varázsának elhithető erejű megfogalmazásában visszatér a XVII. századi itáliai barokk legnagyobb hatású művészeinek, Bernininek és feledhetetlen „Szent Teréz látomása”-nak emléke. A prágai kompozíció azonban mégsem egyszerű utánérzése a korábbi példának. Ahogyan Mathias Braun a csoda pillanatát, az élőképpé merevülő történet ismét elevenné oldja a természetesen áramló mozgások lüktető ritmusában és logikus folyamatosságában, az egészen sajátos és egyéni tehetségről tanúskodik.

Mint a kompozíció címe is elárulja, ebben az esetben nem a megszokott *feszület-ábrázolásról* van szó, hanem egy jelenetről, amelyben a főszerep mégis a feszületé. Persze, maga a jelenet sem a megszokott: nem a *Kálvária*, *Krisztus halála*, hanem valami egészen más. Szent Luitgard személyes megváltásának a pillanata ez, az ő legszemélyesebb élményének megidézése, amikor eleven hite és szeretete jutalmaként Jézus magához emeli az égi Kálvária misztikus magaságába.

A szobor 1710-ben készült el, s került mai helyére. Századunk elején kisebb javításon esett át, a keresztet és Krisztus bal kezét újra kellett faragni, ez azonban a lényeges részeket nem érintette. Magas talapzatát a korszak egyik ismert cseh építésze, Frantisek Kaňka tervezte. Az ábrázolás „helyszíne” az égi magas-

ság: a szent lábai és a kereszt talapzata alatt felhők fodrozódnak, fölöttük és a kereszt körül bájos puttók csapata játszadozik. Krisztus lehajol keresztjéről a hozzálépő asszonyhoz, s jobbjaival átöleli vállát, miközben Luitgard óvó, szeretettel teli mozdulattal fekteti kezét a megfeszített térdére.

A talapzat és maga a szobor rendkívül természetesen van egybekomponálva, egyetlen egységes tömeg az egész. Ugyanakkor a két forma mégis nagyon határozottan el is válik egymástól. A posztamens határozottan tagolt, szilárdan álló tömbje fölött légies könnyedséggel emelkedik föl a sok mozgású, gazdagon modulált formákból épülő jelenet. Valamennyi mozgás, valamennyi gesztus, lobogó, lebbenő forma belül marad azon a képzeletbeli tömegen, amelyik a kereszt csúcsáig mintegy folytatni és kiegészíteni látszik a talapzat tömegét.

A kompozíció középtengelyét és egyben az architektúráját meghatározó szilárd vázát a széles, vasos darabokból formált, hangsúlyosan nehéz kereszt adja, amely egyúttal az ábrázolás messziről szembeötlő, felismerhető eszmei középpontja is. A közeledő szenthez innen hajol Krisztus földöntúli súlytalansággal előre. Lábai és bal keze ugyan a kereszthez vannak szegezve, ennek a ténynek azonban itt semmiféle fizikai jelentősége sincs. A részletek és az egész figura ugyanakkor valami hallatlan eleven hatású realizmussal van a kemény mészkőből kibontva, s a szobrász éppen ezzel az ellentéttel teszi elhíhetővé, valóságossá a kompozíció lényegét, a csodát, *Szent Luitgard látomását*.

A Károly-híd korlátja mögött megnyíló égre a barokk művészet ismert dekorativitásával rajzolódnak a körvonalak: balról a szent asszony ruhájának gazdagon hullámzó redői, jobbról az önfeledten játszadozó puttók csapata zárja keretként magába a kompozíció közepét kitöltő mozgást. Bent egyszer ismét csak minden körbefordul: Luitgard kinyúló jobb keze Jézus térdét érinti, ahonnan pillantásunk a megfeszített törzsének, fejének, majd jobb karjának vonalát követve ér az asszony arcához. A külső kör még játékos dinamikáját belül egy csöndes, de annál intenzívebben célratörő mozgás váltja föl. Szelíd, puha érintések, lágyan egymásba forduló formák, s ezek közül emelkedik ki a két arc és a két tekintet: Jézusé meggyötört — ahogy a „súlytalanság” ellenére egész teste is az, mert az átszögezett lábak, a kereszt szárán a bal kéz görcsösen összeháródó ujjai s a tövistől koronázott fej nem csupán jelképes, hanem égbekiáltóan valóságos szenvedésről tanúskodnak; a szent apácáé pedig egyszerre szánakozó és átszellemülten odaadó. A jelenet — és a kompozíció — a két tekintet találkozásában sűrűsödik össze és forrósodik föl. Ez az a pont, ahol az anyag, a formák és a mozgás egyszerre a szemünk láttára mintegy elveszítve minden jelentőségüket, utat nyitnak az érzelmek és a szellem szabad áramlásának.

Kovács Péter

A keresztények ma olyan órában élnek, amelyben soha nem látott módon beteljesülhet az Evangélium felszólítása az egyetemességre, az ökumenizmusra, a katolicizmusra.

A negyedik század óta kevés olyan korszak volt, amely ennyire döntően fontos lett volna a keresztények számára.

Elég tágas lesz-e a szívük, elég nyitott a fantáziájuk, elég forró a szeretetük ahhoz, hogy válaszolni tudjanak az Evangélium egyik legfontosabb hívására: el tudják-e vállalni ma a kiengesztelődés kockázatát, hogy így a bizalom kovászává legyenek a nemzetek és a fajok között, az emberiség családjának egészében, amely csak az egész Földet átfogó egységben maradhat föhn?

Roger Schütz

Tudás és szeretet

Úgy tetszik, Istenről azt mondani, Ő maga a tudás, több mint azt mondani: Isten mindentudó. Azt mondani Róla, hogy Ő a hatalom, több mint azt állítani: Isten a leghatalmasabb. És főként azt mondani Istenről, hogy Ő a Szeretet, több mint azt mondani, Isten szeret a legjobban.

A hit — amely mindaddig kevés, amíg el nem merül a szeretetben — Istent nem a tulajdonságainál „ragadja meg”, hanem a teljességét érinti. Ezért a hit csak abban hisz igazán, aki — a „kisméretű” mindenk fölött és rajtuk túl — az egyetlen és az Igazi Minden. A hit számára lehetetlen, hogy ez t az Istenét egy lényekből sorakozó sokaság végére állítsa, valahogy úgy, hogy bár egyre többet tudnak e sokaság egyedei, a legtöbbet azért Isten tudja; bár elég hatalmasak ezek az egyedek, Isten azért a leghatalmasabb. Bár ők szeretnek, mégis Isten szeret a legjobban.

Az igazi hit azt érzi, hogy Isten a *valódi* tudás, a *valódi* hatalom, a *valódi* szeretet; tehát nem rész szerinti tudás, nem törekeny hatalom, nem érdekekkel átszótt szeretet. Ezzel azt állítjuk, hogy az ember tudása, hatalma, szeretete *más-nemű*, mint Istené. Nemcsak az a különbség Isten és a teremtményei között, hogy ez utóbbiak kisebb hatású lények, hanem az is, hogy a bűn az emberi lélek „állagát” folytonosan rongálja, ezért nemcsak helyreállító kegyelemre, hanem szakadatlanul kiegészítő, kisugárzó, megnövelő kegyelmi forrásra van szüksége. Ez maga az emberré lett Isten, Jézus Krisztus.

Benne világosan látni az isteni tudás erejét, az isteni hatalom tetteit — még e hatalom totalitásának önkéntes hiányában is —, és látni isteni szeretetének egyetemességét is. Ez a szeretet még elsötétülésének pillanataiban is hátártalan. Jézus Krisztusban szemlélhetjük, hogy az isteni tudás hatalom, a szeretet pedig tudás.

Azt, hogy a tudás hatalom, mi is tapasztaljuk, de azt már alig hisszük, hogy az igazi tudás szeretet. Pedig amikor Jézus azt mondta: Ujjongok, Atyám, hogy (titkaidat) nem az okosoknak, hanem a kicsinyeknek nyilatkoztattad ki, burkoltan azt állította, hogy az egyetlen fontos tudás a szeretet. Mert *átfogóan* a szeretet által ismerünk meg. Ami nem azt jelenti, hogy a tudás elhanyagolható, hanem azt, hogy csakis a szeretet mélyítheti el. Az ilyen tudás számára az alázatosság, az objektivitás és tulajdon korlátozottsága egyet jelent. Ezt: a tudásnak a megismert általánost kell egy pontra szögeznie ahhoz, hogy valami (új) törvényszerűt vonhasson le, a szeretetnek pedig épp ellenkezőleg: az adottból, a „vonásnyiból”, az örökké változó egyetlen nézőszögből kell rálátnia az egészre. E két-fajta szemlélet voltaképpen egy, és paradox jellege teszi, hogy a tudás általánossá, a szeretet „tudóvá” válik.

S mivel nem lenne teremtés, ha Isten nem szeretett volna, s ha nem szeretné ma is, amit teremtett, abból a tényből, hogy egyáltalán létezőnk, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Isten szeretete nem más, mint az egyetlen egyetemes tudás.

Vasadi Péter

Vadölő és Csingacsuk nyomán — kanadai kereszténység

Francia sikerkönyvet vettem. Címe: „Az ígéret földje”. Kanadáról szól. Vértanúk, trapperek és aranyásók, indiánok, franciák, angolok földjéről, érintetlen természetéről és modern iparról és városokról. Kanada földrésznyi birodalom. Területe Magyarországnak több mint százszorosa (9 976 139 km²). Lakosságának háromnegyede városokban él. Montreálnak 2,8, Torontónak 2,7, Vancouvernek 1,1 millió, Ottawának 620 ezer lakosa van. A 25 milliós népesség az ország nagyságához képest mégis elenyésző. Egy négyzetkilométerre csak 2 fő jut.

Kanada mai arcát két nép, kétféle hagyomány és két nagy vallás határozza meg: a francia, amely zömben katolikus és az angol, amely protestáns. A franciák 1534-ben tüzték ki lobogójukat Kanadában. 1608-ban megalakítják Québecet, vagy Új Franciaországot, amely százötven éven át az anyaországgal szoros kulturális és vallási egységben fejlődik. A telepéseknek ez már hazájuk. Amikor 1763-ban Anglia meghódítja Québecet, a franciák zöme, több mint 60 000 telepes az országban marad. Noha az angol országrészekben ekkor kétmillióan élnek, az első alkotmány (1774) egyenjogúként elfogadja a francia nyelvet és kultúrát — és a katolikus vallást. (Igaz azonban, hogy a jezsuitákat ekkorra már kiűzték Kanadából.) A francia nyelvűek azóta is kisebbségben vannak, de ezt kiegyenlítik erősebb nemzeti tudatukkal. (Ma a népesség mintegy 25 százalékát alkotják.) A lakosság fele angol nyelvű. Bevándorlók sokfelől jöttek: a második világháborúig főleg Németországból és Kelet-Európából, újabban Délkelet-Ázsiából és Ugandából. Kanadai adatok szerint a mintegy 150 000 fős magyarság a tizedik legnagyobb népcsoport.

A népesség 46,6 százaléka katolikus, 28,0 százaléka protestáns, 10,5 százaléka anglikán (1980). A katolikus többség ellensúlyozására a protestánsok között a századforduló óta egyesülési törekvések bontakoztak ki. 1925-ben három egyház összeolvadásából megszületett a Kanadai Egyesült Egyház, amely ma a protestánsok felét tömöríti. 1944-ben megalakult a katolikuson kívül minden jelentősebb egyházat koordináló Kanadai Egyházak Tanácsa. 1968 óta egy közös munkabizottságban a katolikus püspöki kar is együttműködik vele.

A kanadai katolicizmus az elmúlt évtizedekben nagy változásokon ment át. Évszázadokon át jóformán a francia nyelvűek nemzeti intézménye volt. Jelentős politikai szerepet játszott. Az egyházi óvodák, iskolák, kórházak, újságok, rádió- és tévéműsorok stb. a katolikusok teljes körű kulturális, szociális, közösségi ellátását biztosították. Az ötvenes évek végére, a hatvanas évek elejére ellenben a városiasodás megrázza és bizonytalaná tette ezt a hagyományból élő és szervezete erejében bizakodó katolicizmust. Francia-Kanadában csökkent az egyház szerepe. Ezzel egyidőben a katolicizmus „francia” jellege is csökkent. A krízis legjelentősebb területe persze nem a politika, hanem a vallásosság elbizonytalanodása volt. Különösen négy problémagóccról esik sok szó. Ezek: a vallásgyakorlat csökkenése; a papság elöregedése; a klerikalizmus és a nőkérdés.

A vasárnapi templomba járók aránya 1946-ban 83 százalék volt (nagyjából ugyanannyi, mint az időben Magyarországon). 1965-ben száz katolikusból 65,

1977-ben pedig már csak 53 ment vásárnap templomba (Magyarországon ugyanekkor 10—11). A fiatalság körében az arány még alacsonyabb, tehát a csökkenés folytatódik.

A papság létszáma 1960-ban 14 ezer, 1973-ban 16 200, 1977-ben 13 300, 1983-ban csak 12 200 volt. 1960-ban 2300, 1977 óta alig valamivel több mint ezer a szeminaristák száma. Más szóval 100 000 katolikusra 9,7 papnövendék jut (Magyarországon 4,2). Ennek következtében nincs biztosítva az utánpótlás. A papság előregszik. Létszáma csökken. A hatvanas évek végéig Kanada sok papot küldött lelkipásztorban szegény, főleg missziós országokba. Egy évtizede Kanada szinte egyáltalán nem képes más országok lelkipásztori gondjain segíteni.

A papság krízisé ellenére súlyos gond a klerikalizmus. Egyrészt a papság egy része elképzelhetetlennek tartja, hogy munkáját, felelősségét és jogait világiakkal megossza s hogy világi munkatársakat egyenrangúként kezeljen. Másrészt a hívek többsége a kereszténységet, vagy legalábbis az egyházépítés fáradságát papok dolganak véli. A kanadai katolikus egyház még éppen csak hogy elkezdte járni azt az utat, amely a „felelős papokból és nyájként terelt hívőkből álló egyháztól” a „hivattalól függetlenül egyenrangú, felnőtt keresztények egyházához” vezet.

Végül a világiak bevonásának hiánya különösen kirívó a nők esetében. Amikor a közelmúltban II. János Pál pápa Kanadába látogatott, többen szóvá tették, hogy érdemi ügyekbe a nőknek nincs beleszólásuk. Volt, aki ezt nőellenességnek nevezte. Volt, aki csak arra figyelmeztetett, hogy az egyházból kilépők zöme magasabb végzettségű nő.

Fáradtságos út, míg a hagyományos népegyház az elkötelezett keresztények közösségévé válik. Ezen az úton Kanadának van még mit tennie, de van mire büszkélkednie is. Nem hiányoztak karizmatikus vezetői. Legjelentősebbjük Léger bíboros. Mérvadóan részt vett a II. Vatikáni zsinat munkájában. Otthon a zsinati megújulás motorja lett. Amikor pedig úgy látta, hogy a szükséges változás megkezdődött, visszavonult és elment Afrikába leprásokat ápolni.

A változás önvizsgálattal kezdődött. A Laval-i Egyetemen még 1958-ban alakult a Vallásszociológiai Kutatóközpont, amely a hatvanas évektől a lelkipásztori problémafeltárás és tervezés intézményévé vált. A hatvanas évek végétől kezdve számos püspökség szervezett hívei között véleménykutatást, majd tartott helyi zsinatot. A zsinatok résztvevőinek többsége világi volt. A határozathozatalkor a püspök vagy érsek éppúgy egy szavazattal rendelkezett, mint mindenki más. Az előzetes tájékozódás felkeltette az érdeklődést. A zsinat módja bebizonyította, hogy a világiak részvétele igazi lehetőség.

A következő lépés a lelkipásztorok szerveztének átalakulása lett. A tizenkétezernyi pap mellett ma 4200 szerzetes testvér, 38 000 szerzetes nővér, 520 diakónus vagy világi misszionárius és 660 világi hitoktató végez lelkipásztori munkát. Egy főre közülük 262 katolikus „ellátása” jut. (Magyarországon a hagyományos szerkezet miatt 2046 katolikusra jut egy lelkipásztor.) Fokozódik az egyházközösségi tanácsok szerepe. Számos, például minden anyagi kérdésben nem tanácsadó, hanem határozathozó szervvé váltak. Az egyházmegyei zsinatokon éppúgy, mint az egyházközségi tanácsokban igyekeznek a nők részvételét biztosítani. 1980-ban a québeci püspöki kar egy szerzetes nővért választott meg titkárnak.

Az eddigieken túl a megújulás hordozói a kisközösségek. Egy részük egyházközségi keretben tevékenykedik. Más részük egyházközség-közi, vagy szakmához vagy társadalmi helyzethez kötődve működik. Vannak az egyház peremére sodródó, szektás elemeket mutató, esetenként öntevékeny ökumenikus munkát végző közösségek is. Egyedi fenntartások ellenére a kanadai katolikus egyház mindezeket mégis saját élete természetes, kereső, kísérletező megnyilvánulásainak tartja.

Végül Kanada és ezen belül a kanadai katolikus közösség szégyellte, titkolt gondja az indiánkérdés. Néhány évtizede a kormány még azt remélte, hogy a kérdés „megoldódik” azzal, hogy az indiánok kihaltnak. Ez nem következett be.

Az 1961. évi 180 000 fővel szemben ma 360 000 a „bejegyzett”, azaz az indián-törvény értelmében teljes jogú indiánok száma. A nem bejegyzettek és félvéreké több, mint 700 000. A népesség közel 5 százaléka. Ellentétben minden indián-romantikával ezt a népet „a két legszervezettebb és leghatalmasabb organizáció, a katolikus egyház és a helyi közigazgatás másodrangú polgárként kezeli” — írja páter Menez, az indián misszió szakértője. Megoldatlan az oktatás-ügyük, foglalkoztatásuk, anyagi helyzetük. Jó esetben a legalacsonyabb rendű munkát végzik, rossz esetben munkanélküliek. Nem csoda, ha magas közöttük a bűnözési arány s az alkoholizmus, és ha az átlagéletkor alacsony. Kulturális különállásukat és társadalmi elszigeteltségüket nem veszi figyelembe sem az állami politika, sem a lekipásztorkodás. „Az átlagos kanadai éppúgy nem ismeri az indiánok helyzetét, mint a legtöbb egyházi vezető. Ezt a tudatlanságot a faji megkülönböztetés egy fajtájának, a rasszizmus egy forrásának tarthatjuk!” — szögezi le a püspöki karnak benyújtott jelentés.

Kanada gazdag ország. Kanada katolikus egyháza nagyokat lép a zsinati megújulás terén. A próbatételek közé tartozik azonban az is, hogy tud-e a „szegények egyháza” lenni, a munkanélkülieké, a meghasonlottaké, a kábítószereseké — az indiánoké és a hasonló helyzetben levő eszkimóké.

T. M.

Indián imádság

*Isten, aki szellem vagy,
a szél gyöngye susogásában hangod hallható,
lélekedet a világnak életet ad,
fohászkodunk erődért s bölcsességedért.
Teljék el életünk a szépségben.
A bíbor alkonyat mindig lángoljon szemünk előtt.
Tégy bölccsé bennünket, hogy tanításodat megértsük.
Segíts, hogy annak értelmét fölfejtsük,
amit valahány levélbe, minden sziklába elrejtettél.
Készíts föl bennünket, hogy tiszta kézzel,
nyílt tekintettel hozzád érkezzünk,
hogy aztán, ha életünk kioltva,
akár a hunyó nap,
szellemünk szégyenkezés
nélkül járulhasson elébed.*

TUDOMÁNY

Emlékezés Hevesy Györgyre

A radiológia nagy alakja

1885. augusztus 1-én született Budapesten. Nobel-díjas kémikus, a hafnium felfedezője, s a mai napig a radioaktivitás és izotópkutatás egyik legnagyobb alakja. Középiskolába a budapesti piaristákhoz járt, a Pázmány Péter Egyetemen kezdte el tanulmányait, Berlinben a Műszaki Főiskolán folytatta, s 1908-ban a freiburgi egyetemen szerzett doktorátussal fejezte be. Pályafutása alatt számos külföldi intézetben dolgozott, ami nagyban segítette kiemelkedő képességeinek kibontakozását; módszertani és elméleti eredményei egyaránt időt állóak.

Zürichben csak rövid időt töltött a Műszaki Főiskola Kémiai Intézetében. Lorenzzel a sóolvadékok viselkedését tanulmányozta, s közben nagy élvezettel látogatta *Einstein* előadásait. Munkáját *Haber* karlsruhei intézetében tovább bővítette, majd *Ruthertord* kívánságának engedve, Manchesterbe utazott.

Nagy hírű intézetbe került, az atommag felfedezésének szemtanúja lett; ő azt a feladatot kapta, hogy a joachimstali ólomból rádium-D-t izoláljon. Nem sikerült neki, a kudarc mégis kitűnő ötletet adott a tudósnak. Ismert mennyiségű tiszta rádium-D-nek, ismert mennyiségű ólommal való keverése után a radioaktivitás változását vizsgálta, vagyis a radioaktív urán bomlástermékeinek további sorsát. Angliában meleg barátságba került *Bohr*val, s több alkalommal felkeresi Párizsban a *Curie* családot, szoros barátság fűzi mindhárom, később Nobel-díjas fizikushoz.

Két év után, 1913 januárjában a bécsi Rádium Kutató Intézetbe kerül, s Budapesten fizikai-kémiai magántanári habilitációt szerez, fél évig fizikai-kémiát oktat az egyetemen. Bécsben *Paneth*tal tisztázták az ólom-szulfid és az ólom-kromát oldódási viszonyait. S lényegében ekkor döbrent rá Hevesy, hogy a rádium-D alkalmas lehet az ólom nyomjelzésére. A radiobiológusok a mai napig használják a *nyomjelző* (tracer) módszert. Az eljárás gyors, nagyon szellemes, egyszerűen kivitelezhető, ezért az anyagcserefolyamatok, intermediér vegyületek bonyolult láncszemei is „lefényképezhetővé” válnak.

Az I. világháború alatt a Monarchia hadseregében katonai szolgálatot teljesít, 1918 őszén *Eötvös Loránd* kérésére elvállalja a II. sz. Fizikai Intézet igazgatóhelyettesi állását, fél évig a Pázmány Egyetemen tanít. 1919 májusában Koppenhágába emigrál, *Bohr* intézetében is kutatni kezd. A radioaktív izotópok elkülönítésének újabb eredményét érte el 1922-ben, mikor felfedezte a kálium-41 izotópot. *Brönsted*del együtt frakcionált desztillációval higanyizotópokat választottak szét.

Még ugyanebben az évben a *Bohr*-féle atommodell alapján hipotetikus úton feltételezte a 72. elem tulajdonságait, elképzelésének helyességét a *Coster*rel együtt végzett kísérletekben igazolni tudták. A cirkóriummaradványokat is szennyező elem, a hafnium (72. elem) elnevezését Koppenhága latin nevéből kapta. 1926-ban pedig Hevesy György már az elemek gyakoriságát vizsgálta a földön, fluoreszcenciás analízissel.

1926-ban ismét Freiburgban dolgozik, de a fasizmus növekvő fenyegetése miatt 1934-ben Dániába távozik, ahol csak 1943-ig lelt nyugalmat. Dánia lerohanása után Svédországba megy, Stockholmban a szerves kémia professzora lesz.

A radioaktív anyagok kutatása során arra is rájött, hogy az aktivációs analízissel, a besugárzás következtében, radioaktívvá tehetők az anyag egyes alkotóelemei. A keletkezett izotópok bomlásának vizsgálatával az elemek minősége és mennyisége megállapítható. Hevesy György radiobiológiai módszereit növényeken (1923), állatokon (1934) és a gyógyászatban is kipróbálták.

1934-ben *I. és F. Curie* felfedezte a mesterséges radioaktivitást, ami újabb lendületet adott a radiobiológusok, fizikusok munkájának. 1935-ben Hevesy bizonyította a P^{32} izotóp dinamikáját patkányban, valamint a foszfátidok, az ATP és a kreatin megújulásának mennyiségi viszonyait tisztázta kísérleteiben. *Atennel* vörös vértesteket jeleztek *in vitro* kémiai és klinikai céllal. *Hahnnal* pedig az ionizáló sugárzás szerepét vizsgálták a P^{32} beépülésekor a DNS-be, valamint *Euler* professzorral kóros patkányokon tisztázták a foszforanyagcsere fontos lépését.

A legutolsó években *Forssberg* professzorral a bikarbonát, glükóz és zsíryanagcsere változását kutatták az ionizáló sugárzás következtében. 1943-ban megkapta a kémiai Nobel-díjat, s ezenkívül számos érdemérem (Copley, Faraday, Baily, Silvanus Thomas) kitüntetését kapott, s neki ítélték oda 1959-ben az „Atommal a békéért” díjat. Számítalan tudományos társaság tagja és egyetemek disz doktora volt, az MTA megválasztotta tiszteletbeli tagjának.

1966. július 5-én hunyt el Freiburgban; száz éve született, és immár hatvanéves tudományos felismerései maradandónak bizonyultak, radiobiológiai módszerei ma is használatosak. Nemes lelkű, mindig segítőkész, szerény és nagy tudású kémikus volt.

Surányi Dezső

Utolsó találkozásom Hevesy Györggyel

1966 februárjában megtudtam, hogy Hevesy György professzor állapota hirtelen válságosra fordult. Rákja volt: éppen az a betegség, melynek diagnosztizálására és részben kezelésére zseniális eljárást talált fel — a rádióizotópok alkalmazását a biológiában és az orvostudományban.

Hevesy Pál *A Hevesy család* (Egy szegény és jelentéktelen család kibontakozása, valamint közeli és távoli elágazásai) címen megírta családjuk felemelkedését és rokoni kapcsolatait. Így foglalja össze öccse életrajzi adatait: „György (1885—1966) öcsém kémikus—fizikus volt: 14 egyetemnek — köztük Budapest, London, Oxford — volt kémiai, fizikai, orvostudományi, bölcsészeti és jogi tiszteletbeli doktora. 1914-ben Oxfordból hazajött és berukkolt katonának. 1918—19-ben Eötvös Loránd javaslatára a budapesti egyetemen tanított. 1943-ban Nobel-díjat kapott és 1951-ben az Egyesült Államok „Atoms for Peace” kitüntetését nyerte el; 397 munkát, könyvet és tanulmányt írt.”

Békésy Györgyhez hasonlóan, Hevesy György sem a Nobel-díjat tartotta a legnagyobb kitüntetésnek. Egyik beszélgetésünk alkalmával a következőket mondta: „Tulajdonképpen a »Foreign Member of the Royal Society, London« kinevezésemnek és a Copley-éremmel való kitüntetésemnek örültem a legjobban.” Miközben beszélt, tévedésből egy üres hamutartót és egy összegöngyöltött műanyag hulladékot tett a nadrágja zsebébe. A nagy tudósra jellemzően nagyon szórakozott volt. Ez számos komikus helyzethez vezetett, melyek aztán az öt világrézben anekdoták formájában keringtek.

Egy szép áprilisi vasárnap, kora délután, miután végiggondoltuk, hogy mi is okozna Hevesy professzornak örömet, mit enne-inna szívesen, elindultunk Freiburgba. Több üveg, hazai módon készített cseresznyekompótot, valamint kecskeméti barackpálinkát vittünk magunkkal, utóbbit herendi porcelánkulacsban. Nemcsak azért, mert ezt a porcelánt annyira szerette, de azért is, mert, ahogy Pali bácsi írta, apjára emlékeztette: „Atyám szenvedélyes vadász volt és több ízben együtt vadászott Gödöllőn Ferenc József királlyal, mint annak vendége, ugyanis szomszéd birtokosok voltak. Egyik nagyanyám bécsi, Therése von

Mayer-Gunthof (1816—1906), a másik nagyanyám tóvárosi Fischer Johanna (1927—1898) volt, az 1826-ban alapított és ma is virágzó Herendi Porcelángyár egyik megalapítójának. Fischer Mórnak (1799—1880) a leánya." Innen eredhetett Hevesy György szeretete a herendi porcelán iránt. Ugyancsak magunkkal vittük Hevesy György egyik újabb, tiszteletbeli kinevezésének oklevelét, melyet betegségére való tekintettel hozzám küldtek, valamint az általam szerkesztett s a New York-i Academic Press kiadásában megjelent *Nuclear Hematology* című könyvet; ennek előszavát ugyanis Hevesy György írta.

Erkezésünkkor Hevesy György szobája — Heilmeyer professzor magánosztályán — üres volt. (Heilmeyer volt az első azok közül, akik Hevesy eljárását a hematológiában alkalmazta.) A betegszoba és az előszoba ajtaja is tárva-nyitva volt, s barátságosan tűzött be a nap. Hevesy professzor írásai a fehér terítővel fedett asztalon pihentek. Ez a megvetett ágy mellett állott, hogy így itt is dolgozni tudjon. Az asztalra helyeztük a cseresznye-kompótos üvegeket és még néhány kisebb dolgot, melyet egykori közös „magyar világunkból” hoztunk. Az írásaiból régi ismerősként üdvözöltek Hevesy markáns, jellegzetes betűi. Így válaszolta meg, többnyire kézzel, azonnal, minden levelét, kivéve élete utolsó hónapjaiban, amikor egyes levelei géppel íródtak. Nagy kár, hogy a válaszadás után a leveleket egy-kettő kivételével a papirkosárba dobta.

Vizsgálataihoz, melyekben a tej alkotó részeit analizálta kecskéken, nagyobb mennyiségű radiofoszforra volt szüksége. Szerencsére akkor kezdtek el Berkeley-Cyclotronnal a P^{32} , azaz a radiofoszfor előállítását. „Ernst Lawrence — mondta —, akinek részben az említett készülék szerkesztését is köszönhetjük, nemcsak nagy személyiség és zseniális fizikus, hanem bőkezű, segítőkész ember is volt. Ő küldött nekünk ismételt P^{32} -vel jelzett nátriumfoszfort. Ezek légipostai levelekkel érkeztek. Hogy a küldemények valami rendkívülit tartalmaznak, csak azon lehetett látni, hogy törekennyé vált az a papiros, melybe a készítményt csomagolták: valószínűleg az ózon hatására, melyet a készítményből kivetített sugárzás termelt. Ma azonban nem lenne lehetséges egy radioaktív anyagot ilyen egyszerűen csomagolva küldeni.”

Egy másik kísérlet sorozatánál egy kandúrnak adtak injekcióban P^{32} -t. Sajnos azonban az állat a kísérlet megkezdése után rövidesen megszökött az intézetből. Hevesy hiába vizsgálta meg a környéken elérhető összes hasonló macskát. Ezért Amstrong professzor kíséretében hűsadarabokkal és Geiger—Müller-készülékkel felszerelve elindult a koppenhágai macskavadászatra. Sem a parkban játszó gyermekek, sem az arra járó felnőttek nem tudták megérteni, hogy a két komoly úr mi járattan van. De ők a csúfolkodó kiáltások és a macskakarmolások ellenére sem adták fel a harcot mindaddig, míg végre egy bokor alatt rá nem találtak a keresett „tudományos munkatárs”-ra. „Elég volt — mesélte Hevesy György — egy nyálcseppben megmérni az aktivitást, hogy megbizonyosodjunk arról: az intézet tagjával állunk szemben.” E történetet is derűs mosollyal mesélték egymásnak a világ különböző pontjain a kutatólaboratóriumok munkatársai.

Amikor a kórházban visszatértünk sétánkról, felesége és leánya nagyon kedvesen fogadtak. Hevesy éppen a cseresznyekompótot kóstolgatta. Azonnal kijött élénk házikabájában. Lésóványodott, de szemében a régi, jól ismert tűz lobogott. „Szép ország ez a Baden” mondta. Vele csak magyarul, feleségével és leányával németül beszélgettünk. Hevesy különben öt nyelven beszélt nagyon választékosan, alig érezhető akcentussal. „Valóban nem jól érzem magam — mondta, mintha megérezte volna, mire gondolok —, alig várom az estét, amikor morfiuminjekcióval megszabadítanak a fájdalomtól.” Ezután tovább beszélt velünk, részben magánügyekről, gyermekeiről, részben tudományos munkáiról és azokról az előadásokról, melyeket én odaát Amerikában tartottam helyette. A nyitott ajtón és az előszobán keresztül, mint egy ünnepi tűzijáték fényei, áradtak felénk a lemenő nap sugarai. Éreztük, hogy ez az utolsó találkozás Hevesy Györggyel. Felesége hosszan és bánatosan nézett ránk. Ekkor egyikünk sem tudta ki-kibuggyanó könnyeit visszatartani . . .

Hevesy György abban az időben halt meg, amikor Amerikában voltam. Talán éppen abban az órában, amidőn az ottani egyetemek egyikén az ő munkáját olvastam fel.

XXIII. János pápa 1961-ben meghívta Hevesy Györgyöt a Vatikánba, de a Szentatya közben megbetegedett. VI. Pál pápa azonban 1965 végén megújította e meghívást, és Hevesy György hat héttel halála előtt meglátogatta Őszentségét, aki „beszélni akart vele”. A halálosan beteg tudós, felesége és orvosa kíséretében még el tudott utazni Rómába. Sohasem mondta el senkinek sem, hogy miről folyt a beszélgetés. Mint jó katolikus halt meg.

A németországi Freiburgban temették el, abban a városban, melynek díszpolgára volt. Halála alkalmával VI. Pál pápa a következő részvétlétviratot küldte:

„Hevesy özvegyének, Freiburg

A Szentatya fájdalommal értesült az Ön férjének, Hevesy Györgynek, a Pápai Akadémia tagjának elhunytáról, akinek lelkét a Mindenhatónak ajánlja és imába foglalja Önt és családját.

CICOGNANI biboros
vatikáni államtitkár"

Hevesy György halála után a tudományoknak egy névtelen svájci barátja több százezer frankot adományozott azzal a céllal, hogy minden évben a több tízezer svájci frankot kitevő „Hevesy-díjat” ítéljék oda az atomi orvostudomány legkiválóbb művelőjének, bárhol dolgozók is a világon. Kikötötte, hogy a díjnyertes nem lehet negyvenévesnél idősebb és munkája nem lehet hosszabb 10 gépelt oldalnál. Ezt a tudományát Hevesy alkotta meg, bár nem volt orvos. A freiburgi egyetemnek azt az intézetét, mely ezt a tudományát ápolja, róla nevezték el HEVESY INSTITUT-nak. A Frankfurt melletti Dietzenbach városában pedig utcát neveztek el róla. Munkáinak nagy része megtalálható a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban, a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában, valamint a budapesti és szegedi egyetem könyvtáraiban, összes műveit azonban Koppenhágában őrzik a Niels Bohr Intézetben.

Szirmai Endre

IRODALOM

Illyés Gyula Emlékkönyv

Az író műveiben él leginkább, s a földről való távozása után is élnek művei; hatnak, sugároznak az eszméi. Mégis kötelesség — becsület és hűség sugallja —, hogy a nagy eltávozottnak külön könyvben is állítsanak emléket a továbbélők, a rokon eszmék jegyében munkálkodók; visszavonhatatlan tisztelgésné. Ezért is született emlékkönyv Babits Mihályról és Móricz Zsigmondról, ezért fontak koszorút Veres Péter emléke köré. S ezért jelentethette meg a Szépirodalmi Könyvkiadó most — régebbi nemes hagyományt felújítva — az Illyés Gyula Emlékkönyvet is.

Csodálatosan gazdag ez az Emlékkönyv: századunk egyik legnagyobb alkotójáról ad képet, s a század sok-sok irodalmunkat, történelmünket mozgató gondjába enged egy-egy pillantást. Az emlékkönyv első darabja egy levélrészlet, 1927-ből. Füst Milán ajánlja benne Gellért Oszkár figyelmébe a fiatalembert, akit személyesen még nem is ismer, de akit, versei alapján, „rendkívül tehetséges, eszes és rokonszenves” embernek vél, aki „nagyszerűen tud magyarul s rendkívüli a kifejező ereje”. Az Emlékkönyv utolsó darabja egy Weöres Sándor-vers (*Hommage à Illyés*) 1983-ból: A vers arról beszél, hogy Illyés Gyula már úgy létezik

... A mennybolt hágóiban,
a csillaglény iszalagjaiban,
mindig itjan, sose vénen,
mint egy Árpád-házi király,
magyarjainak szívében.

Az Emlékkönyv első és utolsó darabjának a megírása között 56 esztendő telt el. A kötetbe ennek az 56 esztendőnek az írásaiból válogattak a szerkesztők. Rendhagyó hát ez az Emlékkönyv; nemcsak az élők emlékezését, tanulmányait hozza, hanem az egykori, már régebben távozott harcostársak, írók és barátok Illyés Gyuláról szóló írásait is; a régi iskolatárs emlékezését, esszét, verset, tanulmányt; ifjúkori szerelmeslevél részletét, megsárgult fényképeket, s Illyés Gyula naplójából, s baráti levelezéséből is érdemes, eligazító részleteket.

Nem a szigorú mérlegkészítést tekintette az Emlékkönyv — szerencsére — a feladatának, mellőzte a vitatkozó, többször ellenségesen elmarasztaló írásokat, a „gyűlölet habköpéseit” is — inkább Illyés Gyula útját, történelmi jelentőségű eredményeit, s kora alkotóival való emberi, bajtársi, művészi és történelmi összetartozását igyekszik bemutatni. Ahogy Domokos Mátyás mondja utószavában: ez a könyv a szeretet könyve. S igazán érték szerkesztették: Illyés Gyuláné, a „gyémántszelidségű” feleség válogatta, és Domokos Mátyás — Illyés munkásságának kitűnő ismerője — volt felelős szerkesztője.

Az Emlékkönyv az Illyés Gyulával szembeni adósság törlesztése is egy kicsit. Illyésnek minden magyar adósa — legalábbis a *Puszták népe* megjelenése óta —, de életében többen szóltak róla értetlen hűvösséggel is. Nem a kitüntetések hiányoztak — az „egyértelmű szeretettel és bizalommal” voltak, mint már Szabó Lőrinc is mondta, leginkább adósa. Mindazok, akik jó ideig csak fenntartásokkal tudták becsülni s magukénak tekinteni. Ez az Emlékkönyv igazolja: az érték egész pályáján szeretettel kísérték Illyés Gyulát. Látták, egész fiatalon, vizen járó Krisztusként érkezőnek, Dózsa György szekerén rohanónak, majd látták hazát teremőnek a magasban, s népe számadójaként a földi tereken.

Az Emlékkönyv harmas, egymásba rajzolódó körben mutatja föl Illyés Gyulát. Az első körben — természetesen mindig az időrend fonálán — ahogy a hazai, magyarországi irástudók látták: a magyar vers, a próza megújító óriásának, a magyarság és európaiság összekapcsolójának, az Ady utáni nemzedék legnagyobbjának; többször Kodály Zoltánnal egy magasságban. A második körben — a szétszóródottságban élő magyarság írói — Illyés humánusát látják mindenekelőtt példának, hogy Illyés nekik is, róluk is beszélve, „a nemzeti szellemiséget és közgondolkozást az emberiség legjobb erőit képező egyetemes eszmei mozgalomba kapcsolta be”. S rokon mód látják Illyés jelentőségét a harmadik körben, a szélesebb nagyvilágban élők: a francia, szovjet, angol, lengyel, szerb és horvát írók — egyként a magyar föld, a magyar nép világirodalmi szintű kifejezőjeként méltatták; már életében is. Az Emlékkönyvet olvasva egyre meggyőzőbbnek tűnik azok véleménye, akik szerint a József Attila utáni idöket, de legalábbis az elmúlt évtizedeket, akár a „magyar szellem illyési korszakának” nevezheti majd az irodalomtörténet.

De bármiképpen is dönt az utókor: egy már bizonyos. Illyés életműve — ahogy Váci Mihály fogalmazta — „századunk társadalmi, művészeti és gondolati jelenségeinek lexikona is... Térkép a huszadik század reményeiről, hiteiről, forradalmi próbálkozásairól és bukott forradalmairól, művészi kísérleteiről, szívós ellenállásokról, az értelem, a humánus szembeszegüléséről”. Az Emlékkönyv Illyés Gyula útjának idezése kapcsán erről a huszadik századról is beszél. S ott látatja Illyést az emberiségért cselekvően aggódó szellemek: Albert Schweitzer, Bertrand Russel, Sartre és Picasso közelében.

Természetesen, az Emlékkönyv nemcsak a magyarság és az emberiség jövőjéért aggódó, a lírában, prózában és drámában új fejezetet nyitó művészről beszél, hanem az emberről is. A kemény kézfogású, tréfákra kész, önironikus emberről; a nyájas, vendégszerető házigazdáról is, akinek budai háza egy „meghitt haza kicsinyített mása” volt, s aki Tihanyban, nyaralójában, diákosan játszott a vele egykorú nagy franciákkal, akik nevét mi már az avantgarde történetéből ismerjük. Ember volt, óriás, minden tekintetben.

Illyés Gyuláról — bármilyen szomorú — még csak részben készültek el a tudományos igényű monográfiák. Ez az Emlékkönyv azonban — a lehetőségek között — szinte a teljes Illyés-képet adja, s a gyorsabb kutatásokat sugallja. És hasonló emlékkönyvek megjelenését; mindenekelőtt Németh Lászlóról és Nagy Lászlóról. Az eltávozott nagyok szellemének éltetésére ösztönöz ez az Emlékkönyv. Mondani tovább „ötágú sipon az ígét: lélek s szabad nép énekét!”.

Czine Mihály

Thurzó Gábor: Napló helyett

Interjúk, visszaemlékezések, kritikák, portrék, alkalmi írások sorakoznak Thurzó Gábor posztumusz kötetében, mely a *Napló helyett* címet viseli. „... mindig akartam naplót írni, de sosem tudtam. Most, ami alább következik, végeredményben napló, évtizedek távolából...” — olvashatjuk egy papírlapon, mely Thurzó Gábor hagyatékából került elő. Ami pedig „alább következik, az a *Napló helyett* tartalomjegyzék-szerű vázlata” — ezt tudhatjuk meg a kötet születéséről a „fülszövegben”. A napló azonban jelen idejű műfaj — itt a múltidézés, a visszaemlékezés hangja uralkodik, legyen szó filmről, színházról, könyvekről vagy pályatársakról. Egy gazdag, állandóságában, következetességében is változatos és nyitott alkotói pálya tárul fel az írásokat lapozgatva; egyfajta, a XX. század legnehezebb évtizedeit átívelő írósors, melynek mozzanatai már gyakran történelemmé, irodalomtörténetté szervesültek.

Thurzó Gábor büszkén vallja magát patricius-polgárok, a Várost — vagyis Pestet! — megalapító, felvirágoztató polgárság ivadékának. Az első rész, az „Anyám nagyon messze van” — a családi múlt és a feledhetetlen édesanya alakja előtt tiszteleg, s egyes interjúkban — így például a Vigiliával folytatott beszélgetésben is — a személyes sors, az írói pálya alakulásáról ad számot. Ez a rész — bár a legtöbb önéletrajzi mozzanatot itt találhatja meg az olvasó — a legheterogénebb a kötetben; különösen indokolatlannak tűnik *Az egyetlen kivétel* című dokumentumhangjáték közlése, mely semmi személyes mozzanatot nem tartalmaz; legfeljebb az író erkölcsi hitvallásaként kerülhetett a kötetbe.

Szépek, líraiak az édesanya alakját felidéző, dramatikus, beszédes formában megírt visszaemlékezések; felszínes könnyedség jellemzi az *Utazás öcsémrel* című útinapló-féle írást.

Thurzó Gábort gyermekkorától kezdve elkísérte a film. A *Házivetítő* című ciklus első darabja a legelső, a távoli gyerekkor kódébe vesztett forgatás-élméket kutatja fel, hogy aztán, megtalálva az élmény valóságos nyomait, megnyugodva helyezze el a múlt emlékképei között. A többi emlék már frissebb: az ötvenes években datálódik.

A szerző a „fordulat éve” után kiszorult az irodalomból, helyét a színháznál, majd a filmnél találta meg. Az *Egy nyugtalan fiatalember* az ötvenes éveket, a „hőskort” eleveníti fel, Bacsó Béla alakjával a közép-pontban. Könnyed-játékos, finoman ironikus hangon szól az író ezekről az esztendőkről, kerülve a sötét színeket, a súlyosabb mondanókat. Portréi is a megértő derű jegyében íródtak. Olykor talán túlságosan is megértő és megbocsátó, akkor is, amikor ez a gesztus talán kevésbé volna indokolt. Keleti Mártonban, az ötvenes évek sikeres filmrendezőjében sem a megalkuvó művész látja például, hanem a gyakorlatias, de bölcs rendezőt, aki a közönségnek is, a szempontoknak is egyidejűleg eleget tud tenni. „A nemesen unalmast könnyeddé varázsolta, az olcsót tapintatosan meg-nemesítette.”

A filmmel kapcsolatos írások mutatják legjobban a szerző fogékonyságát az új értékek, új minőségek iránt. Írásai között megkülönböztetett hely jut Chaplinnek, a gyerekkor felejtethetlen „Karli Keplin”-jének; de Bob Fosse *Kabaré*járól éppúgy az elismerés, sőt a csodálat hangján szól (*Kortörténet — musicalben*) — még a rendező ismeretlensége idején! —, mint Anna Magnani alakításairól vagy a kilencvenegy éves Asta Nielsen örökifjúságáról. S nem idegen tőle a szórakoztató műfaj sem; a kalandos, cselekményes, izgalmas kalandfilmek tarka világa.

A film után a színház következik; emlékezések, portrék nagy, színes egyéniségekről. Rajnai Gábort, Jávor Pált, Sennyei Verát, Mezei Máriát, Rózsahegy Kálmánt és Latinovits Zoltánt jelenítik meg a színészportrék — az anekdotikus elemet, a kuriózumot jó érzékkel elegyítve a mélyebb emberábrázolással. Thurzó Gábor alakteremtő képessége, megfigyelőkészsége és emberismerete nyilatkozik meg ezekben az írásokban: egy-egy epizód, egy gesztus, egy mozdulat felvillantásával képes egy-egy karaktert élővé, hitelessé varázsolni. Különösen Jávor Pál alakjában sikerült hitelesen és meggyőzően érzékeltetni a művészsorsot; tragikus ellentmondásaival, feszültségeivel együtt.

A legterjedelmesebb s egyben talán legfontosabb ciklus az irodalommal s az irodalomhoz kapcsolódó emlékekkel, élményekkel foglalkozó írásokat gyűjti egybe. Az író a *Nyugatról* szóló, visszafogottan érzelmes hangú vallomást helyezi a ciklus

élére — ismét a gyerekkorban keresi ennek az életre szóló kötődésnek a gyökereit. A történet anekdotikus, ám esetlegességében is sokat mond egy letűnt korról, egy letűnt életformáról; „Már elmondtam valahol, hogy Móríczt nálunk vásárolta a kenyereit, zsemléit, kuncsaftunk volt — csúnya szó, de pontos — világszép felesége, Simonyi Mária. Egy alkalommal Simonyi Mária kereste anyámat, vett két kiló kenyeret — rengeteg volt a Móríczt család, sok kenyér kellett! — majd anyámmal előfizettetett a lapra. Ettől kezdve kéthetente megérkezett a Nyugat, most már rendszeres olvasó lettem.”

Az író finom, elegánsan könnyed írásokban idézi a méltatlanul mellőzött vagy elfeledett elődöket, pályatársakat. Csathó Kálmánt, Remenyik Zsigmondot, Szomorj Dezsőt támasztja fel a csendes szunnyadásból; a pályatársak közül Birkás Endre, Toldalagi Pál kellően nem méltatott életművére hívja fel a figyelmet. Több írásában is foglalkozik Rónay Györggyel, a pályatárssal és jó barátal; portrét fest róla, s regényírói életművének alaposabb feldolgozását sürgeti. Kettejük kapcsolata — mint a kötet más írásai is jelzik — nem lehetett konfliktus nélküli, zavartalan. Ezen a ponton, szembesülve e másfajta magatartásforma kihívásával, a mindig zárkózott, belső világába betekintést nem engedő Thurzó Gábor is megnyílik: „Az én életem cikcakkosabb volt — írja az ötvenéves Rónay Györgyöt köszöntve —, az én utam zavarosabb, a jövőmet se így gondoltam el, a tévedéseim is vasosabbak voltak, az ítéleteim is indulatosabbak. Válságom is volt annyi, hogy csak irigyelni tudjam ezt az embert és literátori nyugalmát, megközelíteni sohasem.”

Kettejük — s a harmadikként emlegetett Toldalagi Pál — közös indulása, az együtt, majd az egymástól távol töltött idő ma már az irodalomtörténet fejezetei közé tartozik. „Együtt terveztük irodalmi almanachunkat a vészterhes 1941. évre, s együtt az Ezüstkort, nemigen sejtve, hogy kicsit már a magyar irodalomtörténetbe avatkoztunk, és együtt — de sohasem klikként — nyitotunk ablakot az akkori katolikus irodalom »sekrestyéjében« a Nyugatra.”

A kötet utolsó ciklusában lemezkritikák kaptak helyet. Gyakran e lemezek is a múltidézésre csábítják az írókat: Koncz Zsuzsáról Medgyaszay Vilma jut az eszébe, a lemezre vett Bánk bán hallgatása a nagy

hatású pap-tanár és költő, Sik Sándor szavait idézi fel számára. (A térhatású Nagyúr.) A Karinthy-lemez kapcsán az íróval való első találkozását meséli el, s a maga elképzelt lemezének vázlatát veti papírra...

Mit kap tehát az olvasó Thurzó Gábortól „napló helyett”? Élményeket, emlékeket, találkozásokot; visszafogott tárgyyszerű valóságokat eszméiről, világképeről — azaz: katolicizmusáról —, értékes dokumentumokat, adalékokat az irodalom, a film, a színház történetéhez. Élő, eleven alakokat ismer meg a közeli és távolabbi múltból. Magáról, közvetlenül, ritkán szól Thurzó Gábor; az önelemzés, feltárulkozás idegen tőle. Alakja közvetve mégis kirajzolódik a kötet írásait olvasva: a művek, társak, találkozások tükrében.

A gondos szerkesztés Keszthelyi Dezső munkája. (Magvető, 1984.)

Erdődy Edit

Jezsuita iskolai színjátékaink nyomában

A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete A magyarországi iskolai színjátékok forrásai és irodalma címmel jelentős művelődéstörténeti sorozat kiadására vállalkozott. Ennek első kötete A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai I. 1561—1773 (Bp., 1984.) Staud Géza gondozásában látott napvilágot. A színháztudomány jeles művelője az első tíz magyarországi jezsuita iskolában folyó iskolai produkciók adatait gyűjtötte egybe. A tíz fejezet mindegyikét egy-egy kollégium rövid története vezeti be az egykorú források felsorolásával. Ezt követik az előadások adatai. S a Historia Domusban, a Litterae Annuaeban vagy egyéb helyen olvasható forrásszöveg a lelőhely feltüntetésével. A kéziratos források után a darabok esetleg fennmaradt programjának teljes címleírását olvashatjuk, kéziratban vagy nyomtatásban megjelent szövegének címét lelőhelyre és jelzetre vonatkozó utalással. A tételt a műre vonatkozó szakirodalomra való utalás zárja.

Staud Géza nem elégedett meg az ismert adatok közlésével. Megkereste azok forrását, s a pusztá címeket visszahelyezte a for-

rás szövegösszefüggésébe. A címeken, a produkciók témáján túl mindent közölt, amit a *Historia Domusok*, az előadások körülményeiről tartalmaznak. Természetesen így sem találkozhatunk mindenütt részletes tájékoztatással, s csak utalással vagyunk kénytelenek beérni az előírt gyakorlatok, deklamációk, dialógus formájában előadott történelmi, szépirodalmi jellegű próbák véghezviteléről.

Korai lenne a feldolgozott tíz jezsuita kollégium adataiból általános következtést levonva megoldottnak tekinteni néhány kérdést → pl. a jezsuita iskolai színjátás műfajproblémáját. Annyi az eddig ismert anyagból is megállapítható, hogy a dráma fogalmát az iskolai színjátásban tágran kell értelmeznünk. Színi próbálkozásnak kell tekintenünk minden olyan próbát, deklamációt, vitát, dialógust, amit a diákok kisebb vagy nagyobb közösség előtt adtak elő, s a *Historia Domusok* szerkesztői úgy beszélnek róluk, mint „dramatikus exercitio”-ról, „dramatikus declamatio”-ról, „vetélkedés vagy comoedia”-ról. A jelmezben recitált „szimbólumok”, „carmenek”, „versusok”, a színpadra vitt „dialógusok” éppúgy színi próbálkozások, mint a néma-jelenetek, életképek.

Ha majd megjelennek a jezsuita iskolai színjátás forrásainak további kötetei, világosabban látjuk a műfajok kérdését, reálisabban ítélünk a jezsuita színjátás társadalomformáló szerepéről, kevésbé leszünk elfogultak előadásaik nemzeti témáját és magyarnyelvűségét illetőleg.

A kiadvány szinte megháromszorozta a tíz iskola eddig ismert játékműsorának darabszámát. A jezsuiták nevelői és oktatói célkitűzésének megfelelően a produkciók az egyházi ünnepekhez, az iskola rendjéhez igazodtak. A legtöbb előadás a húsvéti ünnepkörhöz, az úrnappához, a karácsonyi ünnephez kapcsolódott. Így volt igazán tömeghatásuk s nyert bennük kifejezést a katolikus egyház tértítő szándéka. Az új adatok ki is emelik az *catholicusokra* gyakorolt hatásukat. A hatás fokozására már igen korán a vulgáris nyelv használatához folyamodtak. A deklamált versek, párbeszédes jelenetek magyar vagy más vulgáris nyelven való előadásáról a XVII. század legelejétől már bőséges adat tanúskodik. Vágsellyén 1601-ben, a templomban magyar nyelvű komédiát játszottak. A liturgikus cselekményhez kapcsolódó jelenetek, alkalmi drámák a XVIII. században csökkennek.

S egyre több történelmi, köztük szép számmal magyar történelmi tárgyú darabot játszanak. Az új adatok szerint is Szent Ignácról, Xavéri Szent Ferencről, az egyház más szentjeiről gyakran tartottak előadást, s Mária tiszteletét is népszerűsítették.

1661-ben allegorikus jelenetek előadásával ünnepelték a rend magyarországi letelepedésének százéves évfordulóját. 1683-ban a török ellen szövetséget kötött keresztény fejedelmekbe vetett Reménység vigasztalta a színpadon a megnyomorított Magyarországot. Szimbolikus drámával köszöntötték az 1671-ben Pozsonyba érkező bizottság tagjait, akik a magyarok rebellióját jöttek kivizsgálni. Nem kis mértékben bővült a világi tárgyú előadások száma is. Nagyszombatban 1651-ben „egy Bomolóczy felől való igen csúfos s szép históriát s comoediát tartottak”. Voltak farsangi játékok, majálisok, komédiák. Nyilvánvalóan mértéktartók — mint a *Historia Domus* megjegyzi az 1737. évi principisták és parvisták által játszott darabról: „comoediam Salibus Plautinis apte temperatum . . . luserunt”.

Az iskolai élet rendjéhez igazodtak az őszi tanévnyitáskor ritkábban, a tanévzáráskor szinte évenként és kötelezőszerűen eljátszott drámák. Utóbbiak a nyilvánosság előtt lefolyt examenekhez kapcsolódtak és legtöbbször az ünnepélyes jutalomosztás része voltak. Bár a *Ratio Studiorum* figyelmeztetett, hogy a diákok csak ritkán játsszanak drámát, a *Forma et Ratio gubernandi academias et studia generalia SJ in provincia Austria* (ide tartozott Magyarország is!) az osztályoknak évente egy előadásban szabta meg a játékok számát, adataink jóval több produkcióról tudósítanak. Egy kollégiumban néha 6–8, sőt tizen felül is tartottak nyilvános előadást. Ezek nemcsak drámai alkotások, tragédiák, komédiák voltak, hanem nyilvános viták, versengések, dialógusok is lehettek, valamennyi ugyanazt a didaktikai, nevelési célt szolgálta.

A források sokszor említik az előadók csodálatot keltő ügyességét, kellemes hangját, érzelmet kifejező készségét. A darabok témáján túl ez bizonyára hozzájárult, hogy a nézőket megindítsa, sokszor könnyet fakasztva szemükben. A közönség tetszését nemcsak tapással, kiáltozással fejezte ki, hanem olyan kéréssel, hogy az előadást ismételjék meg. 1745-ben pl. Kolozsvárt az évzárón olyan tökéletesen ádták elő a *Dacia armata* című darabot, hogy az megállta

helyét a külső országokban szokásos színjátékokhoz viszonyítva is.

A kiadvány eddig ismeretlen adatai pontosan tájékoztatnak, melyik városban, kolégiumban, mikor létesült jezsuita teátrum, színpad, nézőtér, mikor újították fel a régít vagy építettek teljesen újat. Staud Géza

SZÍNHÁZ

Sőtér István: Júdás

A veszprémi Petőfi Színház vendégjátéka

Bármily furcsán hangzik is: Sőtér István személyében drámaíróként avatott a veszprémi Petőfi Színház, hiszen 1947-ben, a *Magyarok*ban megjelent *Júdás* című drámáját eddig csak a Színművészeti Főiskola végzős hallgatói játszották az Ódry Színpadon, mindössze kétszer. A magyar dráma iránt tapasztalható érdektelenség egy kitűnő lehetőségeket sejtető színműiroi pályát akasztott meg, hiszen Sőtér István e darabjában a színháznak olyan lirai és parabolikus lehetőségeivel kísérletezett, amelyeket most úgy fogadott a magyar színházi élet, mint importált újdonságokat. A legnagyobb elismeréssel szólhatunk a Petőfi Színházról, mely Sik Ferenc rendezésében érezhető kedvvel és együttérzéssel vitte színre a művet, s vele nagy sikert aratott budapesti vendégszereplése alkalmából, a Vig-színházban.

A *Júdás*, jöllehet Jézus egyetlenegyszer sem jelenik meg benne személyesen, két, egymással ellentétes szándék és cél drámai összeütközésén alapszik, melynek az a mozgatója, hogy az emberiség távlatában, tehát egyetemes méreteken csak Jézus tud gondolkodni, míg *Júdás* a közvetlen célt látja maga előtt: hazáját fel kell szabadítani a rómaiak zsarnoki uralma alól. E célt éppen Jézus által akarja megvalósítani: felhasználva a jeruzsálemi bevonulás alkalmával összegyűlt hatalmas tömeget, melyet, hite szerint, könnyen tud majd a maga oldalára állítani. Amikor fölismeri Jézus küldetésének leglényegét, a megváltás művének nagyszerű voltát, vállalkozik az áruló

fáradhatatlan buzgalommal kutatta fel ezeket az adatokat is, sokszor nehezen olvasható kéziratok lapjairól. Elismeréssel kell adóznunk neki, többek közt, a nehezen hozzáférhető források nyilvánossá tételéért.

Varga Imre

szerepére, hogy így lehessen részese az isteni terv megvalósításának.

Ez az értelmezés természetesen igen izgalmas kérdéseket vet föl, s arra készíti a darab nézőjét, hogy megkísérelje megfejteni a mű időszerű üzenetét, mely a valóságos és virtuális személy összeütközéséből bomlik ki. Sőtér István alighanem arra irányítja figyelmünket, hogy a nagy, egyetemes tervek megvalósításából úgy is kivehetjük a részünket, ha emberfeletti áldozatokat vállalva, készségek közreműködésünkkel lemondunk a magunk személyes érdekeiről. *Júdás* nemcsak erőt hordoz magában, hanem az önátadásnak ezt a képességét is, s amikor a dráma végén a Jézust megjelenítő előkép, Lázár szól hozzá, kettejük felforrósodó párbeszéde voltaképp azt az emberi ésszel és beleérzéssel felfoghatatlan megbocsátás ígéit is magában hordja, ami megsemmisíti ugyan az időszerű cél érvényességét, de egy nagyobb, általánosabb emberi és isteni üdvrend megvalósulásának lehetőségét sejteti. *Júdás* kezdetben egyetlen nép forradalmát igyekszik közvetve megvalósítani, Jézus pedig általában az emberi szemléletet és célraorientáltságot változtatja meg azzal az elhatározásával, hogy vállalja a keresztáldozatot, s megnyitja az üdvözülés lehetőségét. A dráma tehát végső soron a bűn, mégpedig a tudatosan megvalósított bűnös tett árán kiáradó kegyelmi művet ragadja meg, s ezzel nemcsak drámaturgiai, eszmei, hanem egy hallatlanul izgalmas teológiai kérdést is exponál. Ennek elemzésére természetesen nem a színmű vagy egy előadás kapcsán kell sort keritnünk, azt azonban mindenképp érdemes elmondanunk, hogy felvetésével a dráma olyan vonzó többértelműséget rejt, amely a legmodernebb irodalom alkotásaival rokonítja.

Sik Ferenc rendezői elképzelését nyilván az a törekvése irányította, hogy a két szférát — a reálisat és a valóságosat, a virágvasárnapi bevonulás időszerű és üdvtörté-

neti következményeit egyaránt megjelenítse. A reális, emberi érdekek összeütközését és a darabban testetlen jézusi áldozatot s annak távlatait emberi ésszel, nézői azonosulással felfogható eszközökkel jelentette meg a színpadon, szereplői hatalmas gesztusokkal, olykor valóságos táncmozdulatokkal, a karatéból kölcsönzött fogásokkal csapnak össze egymással. A szándék világos: a rendező „földközelen” tartja az eseményeket is, az eszméket is, a megvalósítás azonban némiképp egyenetlen, hiszen rendkívül finom és jelképes mozdulatok keverednek már-már naturális elemekkel. Sik Ferencnek kitűnően sikerült áthidalnia azt a nehézséget, hogy Jézus nincs személyesen jelen a drámában: remek színhatásokkal és világítási effektusokkal teremtett olyan közeget, amelynek segítségével mindvégig érzékelhettük a másik világrendnek nemcsak jelenvalóságát, hanem földi létünkben való közreműködését is. Minden vonatkozásban hiánytalan élményt jelentett a harmadik felvonás, amelyben a színészek teljesen azonosulni tudtak a szerepeik kínálta lehetőségekkel. Ekkor a Pétert megjelenítő Borbiczki Ferenc valóban olyan volt, amilyenek az árulóból lett „kösziklát” elképzeljük, aki a kegyelem birtokában képes lesz hatalmas küldetése megvalósítására. Ekkor bomlott ki igazán a „kedves tanítvány”, János (Kolos István játszotta a szerepet, mindvégig finom tartózkodással) alakja, s ekkor éreztük meg a feltámasztott Lázárt megszemélyesítő Benedek Gyula játékában azt a többletet, melyet a dráma kölcsönöz neki, „előkép”-jellegét hangsúlyozva. Ez a felvonás azt is sejtette, hogy a további előadások során a darabban még olyan lehetőségek rejlenek, melyeket eddig még nem sikerült teljesen megvalósítania sem a rendezőnek, sem színészeinek.

Ez utóbbiak közül a vendégként Júdás szerepét alakító Funtek Frigyes hordozta a legnehezebb terheket. Míg az első részben

inkább külsőséges eszközökkel — hang-erővel és felfokozott mozdulatokkal — fejezte ki lelke drámáját, játéka mind forróbb, mind átéltebb lett, a mű utolsó jeleneteiben pedig szinte remekelt, amikor beteljesedő személyes tragédiájának szorításában, görcsös reménykedéssel kereste a megigazolást. Mártát Töreky Zsuzsa jelentette meg, finom, áttetsző alakításban. Mindvégig buzgón szorgoskodott, s ezt úgy tette, hogy sosem éreztünk kedvet a nevére, legfeljebb akkor, amikor szerepe szerint finom és ironikus célzások hangzottak el a mindenkori háziasszonyi túlbuzgásra. (Ezek sem idegen elemek a darab testében, hiszen lehetőséget adnak a drámai feszültség tompítására.) Júdás alakja mellett Magdolnáé az, amelyik egyfajta jellemfejlődés megvalósítására lehetőségeket kínál, s ezeket Vörös Eszter meggyőzően kibontotta. Megjelenése szép és artisztikus volt, még hiánytalanabb illúziót kelthetne, ha néhány túlhangsúlyozott gesztusát finomítaná. A józan és szerepe szerint gonosz farizeus szerepében igen jól állt helyt Szélyes Imre.

Nagy és eredményei révén meggyőző munkát végzett a dráma szcenikusa, Bakó József, a mű szelleméhez alkalmazkodó volt Bartha László kitűnő s a változatlan-ságával is távlatokat sejtető diszlete, s alkalmazkodó, finom jelmezeket tervezett Füzy Sári.

A bevezetőben arra utaltunk: Sötér István drámája némiképp megkésve került a nagyközönség elé. Őszintén reméljük, hogy a megkésettség mégsem jelenti egy oly ígéretesen induló színműírói pálya első s egyben utolsó állomását, s a meleg fogadtatás a veszprémi Petőfi Színház munkatársait továbbra is a magyar dráma ügyének felkarolására, Sötér Istvánt pedig újabb drámai művek írására ösztönzi.

Rónay László

Száz éve született Weiner Leó

*„Ha megtanítottad halász-
ni, megmentetted az éle-
tét”*

A világ legkülönbözőbb pontjairól gyűltek össze a tavaszon, Budapesten a hazánkból elszármazott zeneművészek, hogy egykori tanárukra, a száz esztendeje született Weiner Leóra emlékezzenek. Érkeztek az Akadémia budavári kongresszusi termébe Angliából, az Egyesült Államokból, Hollandiából, Izraelből és Olaszországból, érkeztek a nemzetközi zenei életben nagy névre szert tett karmesterek, zongora-, hegedű- és gordonkaművészek, és a megrendítő emlékülésen mindvégig arról beszéltek, hogy mindaz a siker, amit pályájukon arattak, az a szakmai-művészi magaslat, ahová eljutottak, a pedagógus Weiner Leónak köszönhető. „Jóformán semmit sem tettem előadóművészként, csak arra emlékeztem, amit tőle tanultam” — vallotta egyikőjük, az azóta legendássá vált zeneakadémiai XXIII. tanterem egykori növendéke.

A XXIII. tanterem, mely ma Weiner Leó nevét viseli, fél évszázadon át volt a tanár Weiner Leó működési színhelye. Eseménytelen élete az otthona és „második otthona”, azaz a lakása és a Zeneakadémia közt zajlott. („De vajon van-e életrajza Szókratésznek? — kérdezte a tudományos tanácskozást megnyitó Ujfalussy József, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola rektora ünnepi bevezetőjében erről a látszólagos eseménytelenségről. — Szókratésznek is a tanításai és a tanítványai az életrajza.”) Ebben a világhírnél jóval szűkebbre zárt négyyszögben alkotta meg életművét: a magyar zenei képzés, a kamarazenélés fölvirágoztatását. Ott nőtt nagyra a magyar vonósnegyes és a zenekari kultúra.

A tanítást ma nem szokás életműként emlegetni és elismerni. Még akkor sem, ha szép pályáivű tanítványok serege igazolja az életmű teljességét. Weiner Leóra emlékezvén is többször elhangzott, hiába bizonyítja pedagógiai talentumát egykori növendékeinek (például: Doráti Antalnak, Sol-

ti Györgynek, Gerle Róbertnek, Berkovits Tibornak, Frankl Péternek, Vázsonyi Bálintnak, Virizlay Mihálynak) a hire-neve, mégis kár, hogy „csak” tanított, és zeneszerzőként hamar elhallgatott! A tanítói munkát hamar kikezdi az idő, főleg akkor, ha nem rögzítik idejében a legfontosabb módszertani ismérveket szakkönyvekben, mint ahogyan Weiner Leó pedagógiájának lényegét is csak most, szinte az utolsó pillanatban kezdik el összegyűjteni. Gyorsan elfedik újabb és újabb módszertani divatok. De vajon nem éz-e a sorsa olykor a műveknek maguknak is? Többen emlékeznének-e ma a zeneszerző Weiner Leóra, ha a tanításra szánt tengernyi órát mind a megkezdett zeneszerzői teremtésnek szenteli?

Weiner Leó, mint Ujfalussy József mondtotta, a XX. századi magyar kultúra második reformnemzedékéhez tartozott indulásakor. Az első reformnemzedék Ady Endréék generációja volt. A zenei életben ezek az „elsők” nem a magyar zenét újították meg (mint a költészetet Ady), de ehhez a megújuláshoz készítették elő az utat. Megszervezték és megteremtették a zenei képzést, zenei iskolákat hoztak létre, többek között a Zeneakadémiát, és mestereket neveltek a zenei megújulás számára. Liszt Ferenc jól tudta, hogy a magyar zenei élet azon múlik, hogy milyen mesterek dolgoznak itt. Weiner Leó már e tudatosan fölnevelt mesterek egyike, aki — mondotta Ujfalussy József — „megérdemli a mester nevet mint zeneszerző is”. A zeneelmélet, a zeneszerzés minden mesterségbeli fogását, titkát ismerte. Mint zeneszerző, az ifjú Weiner Leó egyszerre és egyforma esélyekkel (ha nem nagyobbakkal) indult Bartók Bélával és Kodály Zoltánnal. Irt egyházi zenét, koncerttermekben hódító muzsikát, szerzett kísérezenet is, és már legelső, tündéri könnyedségű, derűs kompozícióival is sorra-rendre nyerte el a hazai és a nemzetközi zenei pályázatok nagydíjait: A kritikusok Mendelssohnhoz, Saint Saëns-hoz mérték, az ő utódjuknak tartották. Csáth Géza *Éjszakai esztétizálás* című tanulmányában Weiner Leó *Szerenádját* dicsőítve azt jósolta, új reneszánsz következik a magyar zenében — Weiner Leó munkássága révén.

Valóban be is következett ez a reneszánsz, csak hogy nem Weiner Leónak, hanem elsősorban Bartók Bélának a nevével és munkásságával jelzetten. Az emlékülés egyik legifjabb, gondolatokban igen gazdag fölolvásója, Batta András így fogalmazta

meg e váratlan (?) fordulatot: „Az együtt indult triász újta szétvált. Ketten továbbmentek, egy megállt közülük . . . Weiner Leó ugyanis az atonális hangzásokat sem megértene, sem követni nem tudta; annak ellenére, hogy a kilencszázas években a romantikus, tonális hangzásoktól eltérő kompozíciókat szerzett.”

Az egyik megállt . . . Ma, amikor a különböző ígéretes, művészi pályáivakat néha éppen az tördeli szét, hogy a szerzők képességeik és készségeik ellenére simulékonnyan alkalmazkodnak a pillanatnyi divatokhoz, fölkapott elméletekhez, az élet által gyakran még nem is igazolt, de mégis mindenütt viruló áramlatokhoz, van valami megrendítően példás keménység ebben a „megállásban”. Azok, akik hajlamaik szerint szívesen élezik konfliktusokká a művészetekben egymás mellett létező, ellentétes jelenségeket, azt állítják, Weiner Leó Bartók Béla és Kodály Zoltán miatt hallgatott el. Alighanem helyesebb azonban azt mondani: önmaga miatt. Saját mértékei, saját igényessége miatt.

És tegyük hozzá, a háborgó Európa miatt is. Az a művész volt ő, akinek a műzsája csatazajban mindig hallgatott. A világháborúk éveiben, meg a háborúkat vajdó-temető nyugtalanságok esztendeiben (1913—1918, valamint 1938—1950 között) egyetlen kottafejet le nem irt Weiner Leó. A békeséges öregkori esztendőikben pedig már csak a tanításra szánta maradék erejét. Negyvennél nem több kompozícióját manapság főleg a nyugati hangversenydobogákon idézik meg; pontosabban: a negyven közül is legszívesebben a magyaros hangzású *Divertimentókat*. (Az I. Divertimentó hangzott el az emlékülésen is, a szegedi főiskolásokból alakult Weiner Leó kamarazenekar lendületes előadásában.) Idehaza jobbra kísérőzene gyanánt hallani egyik-másik kom-

pozíciórészletét, dokumentumfilmek, hirdatók háttérében. Ilyenkor alig van a hallgatóság közt olyan, aki tudná, ki is a szerzője a magyar paraszti zenéből és a cigányzenéből is merített, sajátos költőiségű muzsikának. Különös, hogy akkor sem fordult a Weiner-muzsika felé a hazai érdeklődés, amikor a szecesszió hódított mindenütt. Weiner Leó zenéje ugyanis — mint a centenáriumi előadásokból is kitetszett — a szecesszió zenei kifejeződése. Eklektika és pompázatos diszítettség, formai tökéletesség a jellemzői. És még valami: derűt és eleganciát adó emelkedettség.

Nemcsak a zeneszerző, a tanár is „megállt” a modern zene újdonságai előtt. A XX. század zenéjével tanóráin sem foglalkozott. Korábbi szerzők műveinek interpretálásakor azonban a szerzőkhöz való teljes hűségre oktatta növendékeit. Nem ismert el mást előadóművészetnek, csak a kizárólagos hűséget a kottához. Minden más (egyéni értelmezés, szubjektív művészi indulat) szerinte a művészet meghamisításának számít. A pedagógus Weiner Leó is ugyanolyan szigorú következetességgel, divatok és újdonságok felé nem hajló klásszikusság-igénnyel munkálkodott tehát, mint a komponista. Tanítványai máig ebből a „szigorúból” élnek, bárhová rajzoltak is el a világba; ezt adják tovább ma, az „átigazítások” és az előadóművészi szabadságok korában a saját növendékeiknek. Berlász Melinda, ki a pedagógus Weinerről tartott előadást az emlékülésen, a tanítványok egyikét idézte annak summázatára, mit is kaptak a növendékek Weiner Leó tanóráin: „Adj az éhezőnek halat — így szól a hasonlat —, és egy napra boldoggá teted. De ha megtanítottad halászni, megmentetted az életét.”

Sz. G.

Az Ószövetség és a régészeti feltárások

A Szentírás iránt megnyilvánuló kritikai érdeklődés kielégítésére hazai könyvkiadók is időnként megjelentet egy-egy archeológiai vonatkozású kötetet. Legutóbb Magnus Magnusson *Ásóval a Biblia nyomában* (Ami Krisztus születése előtt történt) című könyvét (Gondolat, 1985), amely legjobban talán Zeñon Kosidowski évekkal ezelőtt kiadott *Bibliai történetek* című munkájára emlékeztet (Táncsics, 1968). Ennek eredményeit és kritikai megállapításait nem is igen haladja túl, jelezve, hogy a régészet időigényes tudomány, főleg ha az évekig is elhúzódó feltárásokra gondolunk.

Magnusson könyvének anyagát a BBC televíziós ismeretterjesztő sorozata szolgálta. Olvasásakor jó néhányszor valóban az az érzésünk támad, hogy egy film kísérőszövegét vagy forgatókönyvének kivonatát tették elénk. Ez sokszor előny is, ha a bibliai régészetben kevésbé jártas olvasókra gondolunk, akik szívesen veszik az ismeretterjesztés minél közérthetőbb formáját, a szöveget dokumentáló gazdag képanyagot, az eligazodást és a megértést segítő térképeket, illusztrációkat. Ámde a fordulatos előadásmód nem feledtetheti a tudományos igényű ismeretterjesztés alapvető követelményét, amit dr. James B. Pritchard, a Pennsylvania Egyetem múzeumi igazgatója számos, e tekintetben alapvető mű szerzője (ld. a felhasznált művek forrásjegyzékét) az előszóban ígér: „Ez a könyv az ellentétes nézetek is teljes nyíltsággal mutatja be.” A tudományos objektivitásra való törekvés már csak azért sem sikerülhet, mert a múzeumi igazgató e szavakkal folytatja előszavát: „Az olvasónak... alkalma van nyíltan szembenézni jó néhány olyan fogas kérdéssel is, amelyek hosszú ideig zavarba hozták a kutatókat, mikor megkísérelték megteremteni az összhangot a bibliai hagyományok és a bibliai földelen az ásások során napvilágra került leletek között.” Onkéntelenül is felmerül bennünk a kérdés: vajon az ókori nagy kultúrák területén végzett feltárások azok-

nak sohasem okoztak fejtörést, akik a szentírási szövegeket minden történelmi hitelt nélkülöző legendáknak minősítették? De hát még a legendákkal és mítoszokkal is óvatosan kellene bánniuk a régészeknek — legalábbis Schliemann Trója-feltárása óta. Habár Magnusson is megemlíti néhány, a Szentírás megbízhatóságában végtelenen kétkedőknek meglepetést okozó felfedezést, de „ügyesen” elsiklik felettük. Ilyen például a Szentírás „egyik mesei elemének” tartott „elefántcsont palota” (1Kiv 22,39), amit az ásások során szárazval előkerült elefántcsont lapok igazoltak (169. o.).

Magnusson azonban nem tesz egyebet, mint hogy egymás mellé teszi az ószövetségi Szentírás alakjait, helyeit, eseményeit és a régészeti feltárások eredményeit, hogy minél inkább elvitathassa a Biblia történetiségét. A szerző kritikus preconcepciója viszont főlegessé teszi az egész vállalkozást, s értelmetlenné, hogy a fordító (Makkay János) *Ásóval a Biblia nyomában* címet adta a könyvnek. Ugyancsak zavaró a régészeti feltárások eredményeinek „keveredése” a szerző előítéleteivel és csak feltételezéseken alapuló megjegyzéseivel. Ilyen elnagyolt és pontatlan megállapítás, hogy „a Biblia nagy részét valószínűleg Babilon vízei mentén rögzítették írásban, vagy legalábbis itt kapták meg hozzá a végső ösztönzést” (202. o.). Másutt viszont ezt olvassuk: „az egész Bibliát a vallásos központnak számító Jeruzsálemben állították össze” (172. o.). Teljesen szubjektív és céltalanság, ahogyan Magnusson „elintézi” a prófétákat. Szerinte valamennyien alkohollal és kábítószerrel estek révületbe, és ezért sokan eszeveszettnek tartották őket (ld. 172. o.) — holott a Szentírás mindezt csak a hamis prófétákról állítja. Az Ószövetség ismeretében is pontatlan, amikor a szövetségkötetést tárgyalva kijelenti: Mózes távollétében „Aron pap eltérítette a népet Jahvétól” (75. o.). Habár az aranyborjú készítése miatt *Áronra is nagyon megharagudott az Úr* (MTörv 9,20), de inkább gyengesége miatt, mivel a nép követelésének engedett (vö. Kiv 32,1). Viszont arról szó sincs, hogy ő maga csábította volna a népet bálványimádásra.

Magnusson teljesen figyelmen kívül hagyja a Szentírás saját történetiségét: a szent írók teológiai tartalommal és indítékkal adják elő az eseményeket, amelyekben személy, hely és idő Isten történelmében megvalósuló akarátát szolgálják. Innen

adódik a Szentírás és a régészet látszólagos konfliktusa.

Az archeológiában kevésbé jártas olvasó könnyen azt gondolja, hogy a feltárások minden szentírástudományi kérdést eldöntenek, hadd idézzük Magnusson egyik „el-szólását”: „Szerteágazó, technikai jellegű kérdéscsoportról van itt szó, amely különböző értelmezési lehetőségeket rejt magában, és azt is mutatja, hogy a régészetben mennyire kevés adat tekinthető biztosnak.” (101. o.)

A szentírástudomány katolikus és protestáns művelői természetesen használják az archeológiát mint az exegézis segédtudományát. Ezért bizonyára azoknak is tanulságos lehet Magnusson könyvének néhány részlete, akiket még ma is kísért az Ószövetség szó szerinti értelmezése, és szívesen hivatkoznának napjainkban is Werner Keller: *Und die Bibel hat doch recht* (Düsseldorf, 1955) című könyvére. Ezt azonban egyre kevésbé tehetik, mert „az utóbbi két évtized ásatásai sok olyan kérdést vetettek föl, amik eladdig szilárd és visszavonhatatlannak látszó részei voltak az archeológiai szintézisnek” — írja Rudolf Pörtner (ld. *Alte Kulturen ans Licht gebracht, Neue Erkenntnisse der modernen Archäologie*, München, 1978., 196. o.).

Az „Ásóval a Biblia nyomában” tehát elsősorban figyelemfelkeltés, amely ott a legizgalmasabb, ahol a régészetet nem a Szentírás megcáfolására alkalmazza, hanem kiegészítésére. Különösen érdekes a filiszteusokról szóló fejezet (105. o. sköv.) vagy a babilóniai birodalom előtörténetét ismerető részek (ld. 202—203. o.). Végül is kellő kritikával még hasznunkra válhat ez a könyv.

Magnusson indulattal utasítja el azoknak a szentírásutatóknak a „vágyálmait”, akik tudatosan vagy be sem vallva „a Bibliát használták régészeti adatok igazolására, ahelyett, hogy az ellenkezőjét tették volna” (79. o.). Csakhogy Magnusson az ellenkezőjét is elveti. Nyilvánvalóan senki sem azt várja, hogy „az ásató egyik kezében a Bibliával, a másikban a régészásóval” lás-son munkához (30. o.) — főleg azért nem, mert az ásó zavarná fontosabban: az olvasásban...

Gicz György

Bánk József: Igére vár a nép

A II. Vatikáni zsinat a püspökök elsődleges kötelességévé teszi az evangélium hirdetését. „Tanítói hivatásuk gyakorlásában Krisztus evangéliumát hirdessék az embereknek: ez a püspökök legfőbb kötelességei közül is kiválik.” (CD 12.) Bánk József váci érsek-püspök nemcsak előszóban teljesíti ezt a küldetést, hanem új könyvével írásban is (Szent István Társulat, 1984). Célja, mint a könyv bevezetésében írja, kettős: elsősorban papjainak kíván segítséget nyújtani a jobb prédikáláshoz. Másrészt viszont közvetlenül is szólni akar idős, mozgásképtelen híveihez: a könyvön keresztül püspökük igehirdető szava jut el hozzájuk.

A szerző három kötetre tervezi művét; az első kötet a liturgikus A év olvasmányait öleli fel. A könyv elején remek homiletikai összefoglalást kapunk arról, hogy milyennek kell lennie a hatásos, korszerű és evangéliumi prédikációnak: elmélkedésben érlelt, étellel igazolt, egzisztenciális ihlettségű beszédre van szükség, amely az örök isteni szót valóban képes eljuttatni a mai emberhez. Híveink kritikus megjegyzései a hallott szentbeszédekről időnként jelzik számunkra, hogy ezen a téren bizony sok tennivalónk akad még: a vasárnapról vasárnapra elhangzó prédikációk jelentős része a jelenlevők többségétől aligha kapna „jelles” osztályzatot.

Az elméleti alapvetés utal a miseolvasmányok összetételére is: az első többnyire az Ószövetségből, a második az apostolok leveleiből való, az evangéliumi szakaszt viszont a három szinoptikus valamelyikéből olvassuk a három egymást követő esztendőben. A szerző utal arra is, hogy az ószövetségi olvasmányokat azzal a céllal válogatták hozzá az evangéliumhoz, hogy elmélyítsék, kitágítsák annak mondanivalóját, beleállítva így az üdvtörténet egészébe. Ezért is hasznos lett volna, ha a magyarázatok nem csupán az evangélium elszigetelt kifejtését adják, hanem szintézisben mutatják fel az olvasmányok és az evangélium együttes üzenetét az Egyház szándéka szerint.

A gyakorlati rész, az egyházi éven végighaladva, minden vasár- és ünnepnapra ad bevezető és lelkiismeret-vizsgálati szempont-

tokat, majd néhány gondolatot a szentleckéhez. A legerjedelmesebb rész a „gondolatok és buzdítások az evangélium alapján”. Egy-egy fejezetet néhány tartalmas idézet, versrészlet zár le. Igen hasznosnak tartjuk ezt a változatos bűnbánati liturgiát: a naphoz alkalmazott mondatokkal, egyéni összeállításban fogalmazza meg az „Uram irgalmaz” fohászait, példát adva ezzel mindnyájunknak a bűnbánati liturgia változatosabbá tételére. (Egyedül a Szentcsaládvasárnapra írott lépi túl az egymondatos terjedelmet — jelezve mintegy azt is, hogy a hosszabb szövegek itt könnyen nehézkessé válhatnak.)

Az evangéliumokhoz fűzött gondolatok terjedelemben, tartalomban és műfajban egyaránt igen változatosak. Találunk — a cím jelzését követve — gondolatokat, néhol valóságos teológiai okfejtést (Évközi 20. vasárnap, Jézus Szíve ünnepe), de egész, ilyen formában elhangzott prédikációkat is (karácsony, újév, nagycsütörtök, húsvét). Ugyancsak a cím jelzi, hogy nagy részük buzdítás: intés, sürgetés, olykor profétikus feddés. Profétai kritikával (néhol talán túlságosan sötét színekkel) rajzolja meg a mai ember lelkiállapotát, életformáját is. A moz-

gósítás érdekében szívesen él a retorika jól bevált fogásaival: ismétlésekkel, ellentétekkel, halmozásokkal, felkiáltásokkal, szónoki kérdésekkel. — Az olvasóban időnként fölvetődhet a kérdés: nem „ért-e a szóból” a mai felnőtt ember? Nem volna-e néha megnyerőbb számára a higgadtabb érvelés, a kijelentő módú ténymegállapítás? Olyan kérdések ezek, amelyekről sokkal többet kellene beszélniük egymással a gyakorló szónokoknak, s amelyekről meg kellene hallgatniuk hallgatóikat is.

A könyv bevezetője elének állítja, mekkora feladatot és felelősséget jelent az ige-hirdetés. Ez a teológia folytonos tanulmányozását, elmélyült, imádságos életet és sok élettapasztalatot kíván. Azok lesznek az igazán jó, hitelesen egyéni s egyben evangéliumi beszédek, amelyek ilyen háttérben, hosszú előkészületben érlelődnek meg. Ehhez képest a legjobb prédikációs gyűjtemények, homíliavázlatok is csupán „gyorssegélyt” adhatnak az időben megszorult szónokoknak. Bánk József könyve mégis élmény az olvasónak, s aki kézbe vette, bizonyára örömmel várja az ígért folytatást is.

L. L.

Számunk írói:

Kilián István irodalomtörténész

Szelestei N. László tudományos kutató

Török József a Pázmány Péter Hittudományi Akadémia professzora

Madas Edit történész

Zika Klára újságíró

Gyürki László plébános, Olaszfa

Következő számunkból:

Hans Urs von Balthasar és Simone Weil tanulmánya

Emlékezés Jacques Maritainre

Csűrös Miklós Kálnoky Lászlóról

Sobor Antal regényrészlete

Kálnoky László, Pinczési Judit és Rákos Sándor versei

Önmegvalósítás vagy Krisztus-követés?

ÚJ SOROZATUNK: HAZÁNK, EURÓPA

RÉSUMÉ

Le présent numéro retrace les divers moments de l'histoire hongroise. Les deux premières études analysent le jeu théâtral des écoliers ayant eu une grande importance dans l'histoire culturelle hongroise. István KILIÁN examine le rôle de critique de la société des pièces de théâtre de écoles, István KELEMEN évoque les événements de l'art dramatique dans les écoles catholiques de la Transylvanie. À cela se rapporte la description d'Imre PONGRÁCZ de son voyage au Vatican à la fin des années 1670. L'essai de József TÖRÖK retrace l'histoire des Chartreux en Hongrie; Edit MADAS recherche la réponse à des problèmes trouvés dans Érdy-Kódex (Manuscrit Érdy), écrit par "l'Anonyme Chartreux" vers 1526. Klára ZIKA présente Dorottya Kanizsai, personnalité éminente, vécu précisément à cette époque-là. Le récit de Gábor ALBERT traite également d'un sujet historique. La rubrique littéraire contient un écrit du peintre Mihály SCHÉNER, sur István Ágh et illustre avec ses dessins les poèmes de celui-ci. Nous publions également des poèmes d'Ottó ORBÁN, de Sándor GREGUSS et de László GALAMBOSI. László GYÜRKI présente aux lecteurs hongrois la traduction française de la Bible par Chouraqui, d'une grande importance. Ces études sont suivies de l'essai de Sándor CSÓÓRI et de l'analyse d'art de Péter KOVÁCS. Le journal contient une commémoration de György Hevesy, célèbre homme de science, ainsi que du musicien, Leo Weiner. Le numéro se termine par des comptes rendus.

INHALT

Hauptthema unserer Nummer ist ein Rückblick in die historische Vergangenheit Ungarns. Die ersten zwei Beiträge befassen sich mit der in der ungarischen Kulturgeschichte so wichtigen schülerischen Schauspielerei. István KILIÁN untersucht die gesellschaftskritische Rolle der Schul-dramen, während István KELEMEN die Geschehnisse der katholischen Schulschauspielerei in Siebenbürgen in Erinnerung ruft. Daran schliesst sich ein Reisebericht von Imre PONGRÁCZ über den Vatikan vom Ende der 1670-er Jahre an. Die Geschichte der Kartäuser in Ungarn schildert ein Essay von József TÖRÖK, wonach Edit MADAS einige Probleme des vom „namenlosen Kartäuser“ geschriebenen Kodex Érdy (entstanden um 1526) untersucht. Eine hervorragende Persönlichkeit desselben Zeitalters, Dorottya Kanizsai, präsentiert der Beitrag von Klára ZIKA. Einen geschichtlichen Stoff bearbeitet auch die Erzählung von Gábor ALBERT. Im literarischen Teil schreibt der Maler Mihály SCHÉNER über István Ágh, und illustriert mit eigenen Zeichnungen die Gedichte des Lyrikers. Weitere Gedichte von Ottó ORBÁN, Sándor GREGUSS und László GALAMBOSI. László GYÜRKI präsentiert den ungarischen Lesern die bedeutsame französische Bibelübersetzung von A. Chouraqui. Es folgt ein Essay von Sándor CSÓÓRI und eine Kunstanalyse von Péter KOVÁCS. Im Journal Nachrufe dem namhaften Wissenschaftler György Hevesy und dem Komponisten Leo Weiner gewidmet, sowie Besprechungen und kleinere Berichte.

CONTENTS

The present issue looks back into Hungarian history, presenting a few important treasures of the past. The first two articles deal with the school-theatres that played an important role in Hungarian literature for centuries. István KILIÁN analyses the social criticism expressed by the Franciscan school-dramas and István KELEMEN recalls events from the catholic school-dramas in Transylvania. The same period (the 17th century) is represented by the translation of a contemporary Itinerary: Imre Pongrácz visited Rome in the 1670s and made an account of his journey. The original text is given in Hungarian translation with an introduction by László SZELESTEI. Two articles deal with the history of the Carthusian Order: József TÖRÖK depicts their settlement in Hungary and Edit MADAS introduces the Érdy Codex written in 1526 by the „Anonym Carthusian“. An outstanding personality of the same age is presented by Klára ZIKA, while the short story by the late Gyula KRÚDY and by Gábor ALBERT also commemorates the historical past. Mihály SCHÉNER, the famous painter introduces and illustrates the poems by István ÁGH. We find poems also by Ottó ORBÁN, Sándor GREGUSS and László GALAMBOSI. A. Chouraqui's famous French Bible translation is introduced by László GYÜRKI. The conversation this time is lead with the famous actor György BÁNFFY. Sándor CSÓÓRI's essay and Peter KOVÁCS's artistic analysis complete the issue. In the diary the Nobel prize winner George Hevesy and the composer Leo Weiner are commemorated.

